

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

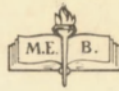
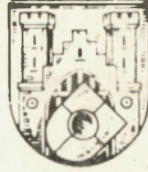
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batı Klasikleri

**ORGANON III
BİRİNCİ
ANALİTİKLER**

Aristoteles

Batı Klasikleri

23

No. 10688

TOPTAN SATIŞ

İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, İzmir, Adana, Antalya, Samsun, Elazığ,
Erzurum, Trabzon, Van, Sivas, Burdur ve Zonguldak
Bölge Şeflikleri.

PERAKENDE SATIŞ

Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık yayınları satıcısı kitapçılar.

% 8 KDV DAHİL FİYATI

(87963 Lira + 7037

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 921
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 187
Batı Klasikleri : 23

Kitabın adı
ORGANON III
— BİRİNCİ ANALİTİKLER —

Yayın Kodu
96.34.Y.0002.468
ISBN 975.11.0016.X (Tk. No.)
ISBN 975.11.0150.6 (3. Cilt)

Baskı yılı
1996

Baskı adedi
5.000

Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
9.12.1994 tarih ve 7966 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Batı Klasikleri

ORGANON

III

BİRİNCİ ANALİTİKLER

Aristo

Çeviren
Prof. H. RAGİP ATADEMİR

İstanbul, 1996

İsmi Kısaldı

177-180
181

ORGANON III

BRUNNEN ANAL. K. R.

1880

BRUNNEN
BRUNNEN

GİRİŞ

BİRİNCİ ANALİTİKLER, tabii olarak, ÖNERME kitabı ile İKİNCİ ANALİTİKLER arasında da yer alır. ARİSTO burada, son olarak daha sonra ispata ilme tatbik edeceği formel kıyas teorisini kurar.

Kitabın aslına uygunluğu meselesi hiçbir zaman bahis konusu olmamıştır ve kommanterciler de onu ARİSTO'ya isnat etmekte müttetikler. Yalnız BİRİNCİ ANALİTİKLER'in yazılmasının İKİNCİ ANALİTİKLER'den ve TOPIKLER'den önce veya sonra olup olmadığı düşünülmüştür. Umumî olarak, İKİNCİ ANALİTİKLER'den önceliği münakaşa olunamaz; bununla beraber, BİRİNCİ ANALİTİKLER'in (II. 5) tariflerin ispatı üzerinde vardığı neticeleri daha önce elde edilmiş sayan Birinci kitabın 31 ve 46 ncı bahisleri daha sonra yazılmış gibi görünmektedir. — Bir yandan da, aşağı yukarı, TOPIKLER'in BİRİNCİ ANALİTİKLER'den önce olduğu ve diyalektik araştırmanın apodiktik araştırmayı hazırladığı ve mümkün kıldığı da muhakkaktır. İlkin, eserde görüleceği üzere, ARİSTO birçok defalar, SOFİSTİK TUTAMAKLARIN ÇÜRÜTÜLMESİ'ne olduğu gibi, TOPIKLER'e de atıflar yapmaktadır. Sonra, bilhassa TOPIKLER Stageiralinin formel kıyas teorisinde vardığı sonuçlara ve tahlillere hiç uymamaktadır. Bunlar KATEGORYALAR'la aynı zamana ait gibi görünmek-

tedir. Bu sebepler ne kadar kuvvetli olursa olsun, ORGA-NON'un türlü bölümlerinin birbirinden önceliği veya sonralığı meselesini de kesin bir şekilde halletmez: yeniden üzerinde işlenmesi ve tekrar tekrar yazılması hakkındaki hipotez mutlak olarak atılamaz.

Eldeki eser bundan öncekilerle aynı prensiplere dayanmaktadır. Yalnız notlar daha bol ve daha çoktur; belki de, bir tercümede aşılması usulden olan sınırları aştığı sanılacaktır. Buna vereceğimiz cevap kısa olacaktır. İlkin, metinde raslanılan zorluklar pek büyüktür. Bundan başka, sillojistik istidlâllerin pek çoğu, — ARISTO, bunları açmağı faydasız bulmakla — sadece harflerle ve terimlerle tasarlanmış ve gösterilmiştir. Bu haddinden fazla kısılma mahzursuz da değildir. Bunun için, kommandere kadar gitmeden kendimizi vermek zorunda kaldığımız bu nankör işten okuyucuyu korumak suretiyle, hizmet edeceğimizi düşündük. Bu düşünce ile, metnin tamamıyla ARISTO'ya has bir kısıklıkla gösterilmesiyle yetimsenen kıyasların hepsini yeniden kurmaktan sakınmadık: mantıkçıların bundan şikâyet etmeyeceklerini kuvvetle umuyoruz.

J. T.

Not: Fransızca tercümesinde bulunan adı geçen notlar bu çevirmeye alınmamıştır, yalnız metnin tercümesiyle yetimsenilmiştir.

H. R. A.

ORGANON III

Önceki...
Kıyas...
...
Yollar...

... Bu... ORG...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...
...

BİRİNCİ ANALİTİKLER

KİTAP 1

<KIYAS TEORİSİ> [1]

1.

<ÖNCÜL. TERİM. KIYAS VE ÇEŞİTLERİ DICTUM DE OMNI ET NULLO>

* İlk araştırmanın konusunun ne olduğunu, hangi ilim koluna bağlı olduğunu ortaya koymak gerekir: Konusu ispattır ve bağlı olduğu ilim de ispatçı ilimdir. Sonra *öncül* (*Προτασις*) den, *terim*'den, *kıyas*'tan anlaşılanı, *yetkin* bir kıyasın, *eksik* kıyasın ne olduğunu tarif etmek zorundayız. Bundan sonra da bir terim için başka bir terimin bütünlüğü içinde bulunanın veya bulunmayanın neden ibaret olduğunu ve bizim *bütüncül olarak tasdik edilmek*, *bütüncül olarak inkâr edilmek*'den ne anladığınızı tarif etmek gerekecektir.

Öncül, bir şey hakkında bir şey tasdik veya inkâr eden sözdür. Bu söz de ya bütüncül, ya bölümcül, veya belirsiz olur. Bütün olarak alınan bir

[1] < > İşaretleri arasındaki kelime veya cümleler kitabın aslında olmayan ilâvelerdir.

konuya yüklemeye veya yüklememeye *bütüncül*; bir bölüm olarak alınan veya bütün olarak alınmayan bir konuya yüklemeye veya yüklememeye *bölümcül*; bütüncüllük veya bölümcüllük gösterilmeden yapılan yüklemeye veya yüklememeye *belirsiz* derim. Sözelimi: *zıtlar aynı bir ilim içine girerler veya haz iyilik değildir, gibi.*

İspatçı öncüller diyalektik öncülde şu yönden ayrırırlar: İspatçı öncülde çelişmenin iki bölümünden biri alınır (çünkü ispat etmek, sormak değil, koymaktır); halbuki diyaletik öncülde hasma çelişmenin iki bölümünden biri sorulur. Ama her iki halde de kıyasın vücuda getirilmesi hususunda hiç bir fark bulunmayacaktır: gerçekte ister ispat olunsun, ister sual sorulsun, bir şeyin başka bir şeye ait olduğunu veya olmadığını koyarak kıyas yapılır. Bundan umunu olarak alınan kıyaslık bir öncülün bizim dediğimiz tarzda, bir şey hakkında bir şeyin tasdiki veya inkârı olacağı sonucu çıkar; o doğru ise, ilkin konulmuş ilkelerle elde edilmiş ise, ispatçıdır; halbuki diyalektik öncülde sorguyu soran, hasmından bir çelişikliğin iki bölümünden birini seçmesini ister, ama kıyas yaptığı anda, bizim *Topikler*'de açıkladığımız gibi, görünüş ve olası üzerinde bir hüküm ortaya koyar. Öncülün tabiatı, kıyaslık, ispatçı ve diyalektik öncüller arasındaki fark ileride daha doğru olarak tayin edilecektir, fakat şimdi kullanmamız için demin verdiğimiz tariflerle yetimsiyelim.

Öncülün kendilerine dağıldığı şeye, yani yüklem ile, ister varlık kendine eklensin, ister var olma-

yan kendinden ayrılısın, yüklemın kendisi hakkında tasdik edildiği konuya *terim* derim.

Kıyas bir sözdür ki kendisinde, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar. Sadece bu veriler dolayısıyla derken sonucun elde edilmesinin onlarla olduğunu söylemek istiyorum, şimdi de sonucun elde edilmesi onlarla olur deyimi ise yabancı hiç bir terimin, gerekli sonucu elde etmek için fazla olarak gerekmediğini ifade eder. [Sonucun gerekliğinin apaçık olması için öncüllerde konulmuş olanın dışında hiç bir şeye muhtaç olmayan kıyasa *yeten kıyas*; kendileri, gerçekten, konulan terimlerden gerekli olarak çıkan, ama öncüllerde açıkça zikredilmemiş olan bir veya birçok şeylere muhtaç olan kıyasa *eksik kıyas* derim.]

Bir terimin, başka bir terimin bütünlüğü içinde bulunduğunu söylemek, veya bir terimin, bütüncül olarak 'atınan başka bir terime yüklendiğini söylemek aynı şeydir. Biz de konuda öteki terimin hakkında tasdik olunmayacağı hiç bir bölüm bulunmadığı zaman bir terimin *bütüncül olarak tasdik edildiğini* söylüyoruz; *hiç bir şeye yüklenmiş olmamak* deyimi için açıklama aynıdır.

2.

<ARI ÖNERMELERİN AKSOLUNMASI>

Her öncül ya bir arı yükleme, ya bir gerekli yükleme, ya bir olağan (*ἐνδεχόμεναι*) yükleme koyar;

bu türlü öncüllerin kendileri de, her bir yüklemeye göre bir kısmı olumlu (Καταφατική), öbürleri de olumsuz (αποφατική) dur; olumlu ve olumsuz öncüllerin de bir kısmı bütüncül, bir kısmı bölümcül, bir kısmı da belirsizdir. Bunun sonucu olarak, bütüncül arı yüklemede, olumsuz öncüllük terimleri gerekli olarak aksolunabilirler: söz gelimi, hiç bir zevk bir iyilik değilse, hiç bir iyilik de bir zevk olmayacaktır. Buna karşılık, olumlu öncülde, akis tamamiyle gerekli olmakla beraber bütüncül olarak yapılmayıp bölümcül olarak yapılır: söz gelimi, her zevk bir iyilik ise bazı iyilik de bir zevktir. Bölümcül önermelerde, olumlu olan gerekli olarak ve bölümcül olarak aksolunur. (Çünkü bazı zevk bir iyilik ise, bazı iyilik de bir zevktir), halbuki olumsuz olan için akis gerekliliği yoktur: İnsan bazı hayvana ait değilse, bundan *hayvan*'m bazı *insan*'a ait değildir sonucu çıkmaz.

Öyleyse ilkin olumsuz bütüncül öncül A B olsun. A hiç bir B ye ait omazsa, B de hiç bir A ya ait olamayacaktır. Gerçekte, B bazı A ya, söz gelimi, G ye ait olsaydı, A nın hiç bir B ye ait olmaması doğru olmayacaktı, çünkü G bazı B dir. Fakat A her B ye aitse, B de bazı A ya aittir; çünkü B hiç bir A ya ait olmasaydı A da hiç bir B ye ait olmayacaktı; o halde A nın her B ye ait olduğu farz edilmişti. Öncül bölümcül olursa, akis aynıdır. Gerçekte, A bazı B ye aitse B de gerekli olarak bazı A ya aittir, çünkü B hiç bir A ya ait olmasaydı A da hiç bir B ye ait olmayacaktı. Fakat A bazı B ye ait değilse, B nin de bazı A ya ait olmaması gerekli değildir. Söz gelimi, B nin *hayvan* ve A nın *insan*

olduğunu kabul edelim: bazı hayvan insan değildir; ama, her insan hayvandır.

3.

<MODAL ÖNERMELERİN AKSOLUNMASI>

Akis, gerekli öncüller için de aynı tarzda yapılacaktır. Olumsuz bütüncül, bütüncül olarak aksolunur, halbuki olumlulara gelince, bunların her biri bölümcül olarak aksolunur. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmaması gerekliyse, B'nin de hiç bir A'ya ait olmaması gereklidir; çünkü B bazı A'ya ait olabilseydi A'nın bazı B'ye ait olması mümkün olacaktı. — Öbür yandan da, A'nın da her B'ye, veya bazı B'ye ait olması gerekli ise B'nin de bazı A'ya ait olması gereklidir; çünkü gerekli olmasaydı, A da bazı B'ye gerekli olarak ait olmayacaktı. — Buna karşılık, olumsuz bölümcül yukarıda gösterdiğimiz aynı sebepten dolayı aksolunamaz.

Olağan öncüller halinde, olağanı birçok mnalarda kullandığımız için (çünkü hem gereклиye, hem gerekli olmayana, hem de mümkün olanı diyoruz) olumlular da akisleri bakımından, öncekilerde görülen aynı hal görülecektir. Gerçekte, A'nın her B'ye, veya bazı B'ye ait olması mümkünse B'nin de bazı A'ya ait olması mümkün olacaktır; çünkü hiç bir A'ya ait olmaması mümkün olsaydı A'nın da hiç bir B'ye ait olmaması mümkün olacaktı: Bu daha önce ispat edilmiştir.

Buna karşılık, olumsuzlarda, çözüm aynı değildir. Olağan denilen her şey, ister gerekli bir yükleme ister gerekli olmayan bir yükleme gereğince <öbür olumsuzlarla > aynı tarzda aksolunur. Söz gelimi, insanın at olmaması, veya akın hiç bir elbiseye ait olmaması olağandır, denilirse: birinci misalde, bir terimin öbürüne ait olmaması gereklidir; ikincide ise terimin ona ait olması gerekli değildir: Öncül <öbür olumsuzlarla> aynı tarzda aksolunur. Gerçekte hiç bir insanın at olmaması olağan ise, hiç bir atın insan olmaması da mümkündür ve hiç bir elbisenin ak olmaması mümkünse hiç bir akın elbise olmaması da mümkündür, çünkü bazı akın elbise olması gerekliyse bazı elbisenin de ak olması gereklidir: Bu daha yukarıda ispat edildi. Olumsuz bölümcülün sözü edildiği zaman, çözüm yine yukarıdakinin aynı olacaktır. - Fakat değişmez ve tabii olgulara taallük eden olağanların sözü edildiği zaman (işte biz olağanı bu tarzda tarif ediyoruz) olumsuz öncüllerin aksi yalın olumsuzlardaki gibi olmayacaktır: olumsuz bütüncül öncül aksolunmaz, halbuki bölümcül aksolunur. Bu çözüm, olağanın sözünü ettiğimiz zaman apaçık olacaktır. Şu anda daha önce dediklerimize şu aydınlatmayı eklemekle yetimsiyelim: bir yüklemnin hiç bir konuya veya bazı konuya ait olmaması olağandır, önermesi şekil bakımından olumludur. Çünkü olağandır deyimi, gerçekte, *dir* ile aynı sıraya konulmuştur ve *dir* eklendiği yüklemelerde her zaman ve her halde bir tasdik yaratır: söz gelimi; *iyi-olmayandır*, *ak-olmayandır* veya bir kelime ile, *şu-olmayandır* gibi. Ama bu da son-

radan gösterilecektir. Her halde akiste, bu öncüller öbür olumlu önermeler nasılsa öyle olacaklardır.

4.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE KATEGORİK KIYAS>

Bu ayrımlar ortaya konulduktan sonra, şimdi her kıyasın hangi vasıtalarla ne zaman ve nasıl vücut bulduğunu söyleyelim. Daha sonra ispattan bahsedeceğiz. Ama daha umumî mahiyeti yüzünden kıyasın, ispattan önce ele alınması gerekir, gerçekte, ispat bir nevi kıyastır, ama her kıyas bir ispat değildir.

Uç terim arasında, küçük terim orta terimin bütünlüğü içinde bulunacak, orta terim de büyük terimin içinde bulunacak veya bulunmayacak şekilde birtakım münasebetler bulunduğu zaman, uçlar arasında gerekli olarak yetkin kıyas vardır. — Kendi de başka bir terim içinde bulunan ve kendi içinde bir başka terimi ihtiva eden ve bu yüzden bir orta durumda olan terime *orta* derim; hem kendi bir başka terim içinde bulunan, hem de kendi içinde bir başka terim bulunan terime *uçlar* derim. — A her B hakkında, B de her G hakkında tasdik ediliyorsa gerekli olarak A da her G hakkında tasdik edilir. *Hepsi hakkında tasdik*'den ne anladığımızı daha yukarıda gösterdik. — Bunun gibi A hiç bir B hakkında tasdik edilmiyorsa, ve B her G hakkında tasdik ediliyorsa, bundan A'nın da hiç bir G'ye ait olmayacağı sonucu çıkar.

Büyük terim, bütüncül olarak alınan orta terime aitse, ama orta terim bütüncül olarak alınan küçük terime ait değilse, uçların kıyası olmayacaktır, çünkü bu verilerden gerekli olarak hiç bir sonuç çıkmayacaktır. Gerçekte, büyük terimin bütüncül olarak alınan küçüğe ait olması veya olmaması mümkündür, öyle ki bundan ne bölümcül bir sonuç, ne de bütüncül bir sonuç gerekli olarak çıkmaz. Gerekli sonuç çıkmayınca da bu öncüller kıyas vücuda getiremezler. Bütüncül yükleme terimi olarak, söz gelimi, *hayvan, insan, at*'i; bütüncül yükleme terimleri olarak da *hayvan, insan, taş*'i alalım. Aynı şekilde, ne büyük terim bütüncül olarak alınan orta terime ne orta terim bütüncül olarak alınan küçük terime ait olmadığı zaman bu tarzda da kıyas olmayacaktır. Yükleme terimleri: *ilim, çizgi, tıp sanatı*; yükleme terimleri: *ilim, çizgi, birlik*.

O halde bütüncül terimlerle karşı karşıya bulunulduğu zaman bu şekilde kıyasın kâh olacağı, kâh olmayacağı; kıyas varsa terimlerin gerekli olarak bizim gösterdiğimiz gibi bulunmak zorunda oldukları, ve aksine olarak, bu tarzda bulunurlarsa kıyasın mevcut olacağı açıktır. Fakat terimlerden birinin konusuna bütüncül olarak, öbürünün de bölümcül olarak taallûk ettiğini farz edelim. Bütüncül büyük uca, ister olumlu, ister olumsuz olarak taallûk ettiği zaman, bölümcül de küçük uca olumlu olarak taallûk ederse, gerekli olarak bir yetkin kıyas elde olunur. Buna karşılık, bütüncül küçük uca

taallûk ederse veya terimler kendi aralarında bambaşka bir münasebette bulunuyorlarsa, kıyasın olması imkânsızdır. — Orta terimin, içinde bulunduğu uca *büyük uç*, orta terime bağlı olana da *küçük uç* derim. — O halde A her B ye, B de bazı G ye ait olsun. *Hepsi hakkında tasdik edilmek* bizim başlangıçta söylediğimiz şeyi ifade ederse, gerekli olarak A bazı G ye aittir. — A hiç bir B ye ait değilse, B de bazı G ye ait ise gerekli olarak A da bazı G ye ait değildir, bu ise yine bizim *hiç bir şeye yüklenmiş olmamak* tarifimize uygundur. Böylece yetkin kıyas elde olunacaktır. — B G öncülü belirsiz ise, olumlu olması şartıyla çözüm ayındır: gerçekte, öncül belirsiz veya bölümcül olsun, kıyas aynı olacaktır.

Fakat bütüncül ister olumlu, ister olumsuz olarak küçük uca taallûk ederse, büyük önerme olumlu, olumsuz, belirsiz veya bölümcül olsun, kıyas olmayacaktır: söz gelimi, A bazı B ye ait olursa veya olmazsa ve B her G ye ait olursa. Yükleme terimleri: *iyi, hal, tedbir*; yüklememe terimleri *iyi, hal, cahillik*. — Bir yandan da, B hiç bir G ye ait olmazsa, A bazı B ye ait ise, veya ait değilse, veya her B ye ait değilse bu tarzda da kıyas olamaz. Terim misalleri: *ağ, at, kuğu kuşu; ak, at, karga*. — A B öncülü belirsiz ise yine aynı terimler işe yarıyabilirler.

Bütüncül ister olumlu ister olumsuz olarak büyük uca, bölümcül ise küçük uca olumsuz olarak taallûk ederlerse, bu küçük belirsiz olsun bölümcül olsun yine kıyas olmayacaktır: söz gelimi, A her B

ye ait ise, B de bazı G ye ait değilse veya her G ye ait değilse. Gerçekte, büyük terim, bölümcül olarak alınmakla orta terimin kendine ait olamayacağı küçük terimin bütünü üzerinde tasdik edilecek veya edilmeyecektir. Terim olarak: *hayvan*, *insan*, *ak'ı* alalım; sonra haklarında insanın tasdik edilemediği ak nesneler arasından *kuğu kuşu*, *kar'ı* seçelim: kıyas olmayacak şekilde, *hayvan* birinin bütünü hakkında tasdik edilmiş, *öbürünün* bütünü hakkında inkâr edilmiştir, öyle ki kıyas olmayacaktır. Şimdi A nın hiç bir B ye ait olmadığını ve B nin de bazı G ye ait olmadığını kabul edelim ve terim olarak: *cansız*, *insan*, *ak'ı* alalım; sonra da kendileri hakkında insanın tasdik edilmediği ak nesneler arasından *kuğu kuşu* ve *kar'ı* alalım. *Cansız* birinin bütünü hakkında tasdik, *öbürünün* bütünü hakkında inkâr edilmiştir. — Bundan başka, mademki B nin bazı G ye ait olmadığını söylemek belirsiz bir deyimdir, (B ister hiç bir G ye ait olmasın, ister her G ye ait olmasın, herhalde B nin bazı G ye ait olmadığı doğrudur.) Ve mademki bu cinsten terimler B nin hiç bir G ye ait olmayacağı tarzda alınmış işler (Bizim daha yukarıda gösterdiğimiz gibi) hiç bir kıyas olmayacaktır; şu halde böyle bir terimler münasebetinden kıyas çıkmayacağı açıktır: yoksa *öbür* halde de kıyas olacaktır. Olumsuz bütüncül bir öncül konulursa böyle bir ispat yapılabilir.

<Konunun ve yüklemen> münasebetlerinin her ikisi de ister olumlu, ister olumsuz olarak bölümcül olduğu zaman da; veya biri olumlu, *öbürü* olumsuz; veya biri belirsiz, *öbürü* belirli; veya her ikisi

de belirsiz olduğu zaman hiç bir suretle kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müsterek terim misalleri: *hayvan, ak, at; hayvan, ak, taş.*

Dediklerimizden açıkça çıkar ki bu şekilden bir bölümcül kıyasta, terimler, bizim gösterdiğimiz gibi münasebetlerde bulunmak zorundadırlar, yoksa hiç bir kıyas mümkün değildir. — Şu da açıktır ki bu şeklin içine giren bütün kıyaslar yetkindirler (çünkü hepsi yetkinliklerini başlangıçta konulan öncüllerden alırlar), ve bütün sonuçların bölümcül olduğu kadar bütüncül, olumsuz olduğu kadar olumlu olarak, bu şekil vasıtasıyla ispat edilebilirler. Böyle bir şekle *birinci* derim.

5.

<İKİNCİ ŞEKİL KATEGORİK KİYAS.>

Aynı bir terim, bütüncül olarak alınan bir konuya ait olunca ve bütüncül olarak alınan öteki konuya ait olmayınca veya bütüncül olarak alınan iki konudan ona da öbürüne de ait olunca veya ait olmayınca bu şekle *ikinci* diyorum. — Bu şekilde orta terim dediğim her iki konu hakkında tasdik edilen terimdir; her iki uç kendileri hakkında bu orta terimin tasdik edildiği terimlerdir; büyük uç, orta terimin en çok yakınına konulan; küçük uç ise orta terimden en çok uzaklaştırılmıştır. Orta terim uçların dışına konulmuştur ve yeri ilk yerdir. O halde kıyas, hiç bir suretle bu şekil içinde yetkin olmayacaktır, ama terimler bütüncül olsunlar veya bütüncül olmasınlar kıyas sağlam olacaktır.

Terimler bütüncül iseler, orta terim bütüncül olarak alınan konuya ait oldukça, bütüncül olarak alınan bir başka konuya ait olmadıkça olumsuz olan ikisinden hangisi olursa olsun, kıyas olacaktır, yoksa kıyas mümkün değildir. Gerçekte, hiç bir N hakkında tasdik edilmeyip her X hakkında tasdik edilen M terimini alalım. Mademki olumsuz aksolunabilir, N hiç bir M ye ait olmayacaktır. Fakat M nin her X e ait olduğu farz edilmişti. Sonuç olarak, N hiç bir X e ait olmayacaktır. Bu daha yukarıda ispat edildi. — Şimdi M her N ye ait ise, ama hiç bir X e ait değilse, X de hiç bir N ye ait olmayacaktır. Gerçekte, H hiç bir X e ait değilse, X de hiç bir M ye ait değildir. Ama M her N ye aittir, dedik. O halde X hiç bir N ye ait olmayacaktır, çünkü birinci şekilde karşılaşmış olur. Fakat olumsuz aksolunabildiğinden, N de hiç bir X e ait olmayacaktır. Bunun sonucu olarak bu, aynı kıyas olacaktır.

Bu sonuçları saçmalığa irca yoluyla ispat etmek de yine mümkündür.

Terimlerin böyle bir münasebette oldukları zaman bir kıyasın teşekkül ettiği apaçıktır; fakat bu yetkin bir kıyas değildir, çünkü onun gerekliliği, yetkinliğini başlangıçta konulan öncüllerden almaz, fakat daha başkalarını ister.

Fakat M her N ve her X hakkında tasdik edilmişse burada da kıyas olamaz. Orta terim öz olmak üzere yükleme için: *öz, hayvan, insan*; ve yükleme için: *öz, hayvan, sayı*, terimleri alınabilir. M ne hiç bir N hakkında, ne de hiç bir X hakkın-

da tasdik edilmediği zaman da yine kıyas yoktur. Yükleme terimleri misalleri: *çizgi, hayvan, insan*; yüklememe için: *çizgi, hayvan, taş*.

Görülüyor ki terimleri bütüncül olan bir kıyasta, bizim başlangıçta gösterdiğimiz gibi, terimler gerekli olarak münasebette olmak zorundadırlar; başka bir tarzda bulunurlarsa hiç bir gereklilik çıkmaz.

Şimdi orta terimin uçlardan birine bütüncül olarak taallük ettiğini farz edelim. Orta terim bütüncül olarak taallük ettikçe ve küçük terime bölümcül olarak ve bütüncül önermeninkine zıt bir tarzda taallük ettikçe (*zıt bir tarz'dan* bütüncül önerme olumsuz ise bölümcülün olumlu olduğunu, bütüncül olumlu bölümcülün olumsuz olduğunu anlarım), gerekli olarak olumsuz bölümcül bir kıyas elde olunur. Gerçekte, M hiç bir N ye ait olmayıp bazı X e ait ise, gerekli olarak N bazı X e ait değildir. Çünkü olumsuz aksolunabildiğinden, N hiç bir M ye ait olmayacaktır. Halbuki M nin bazı X e ait olduğu farz edilmişti: bunun için N bazı X e ait olmayacaktır; çünkü birinci şekil bir kıyas elde olunacaktır. — Öbür yandan, M her N ye ait olup bazı X e ait değilse, gerekli olarak N bazı X e ait değildir. Çünkü N her X e ait ise ve M de her N hakkında tasdik edilmişse, gerekli olarak M her X e ait olacaktır; M nin ise bazı X e ait olmadığı farz edilmişti. M her N ye ait olup her X e ait değilse, N nin her X e ait olmadığı sonucunu çıkaran bir kıyas olacaktır. İspat daha yukarıdakinin aynıdır. — Buna

karşılık, M her X hakkında tasdik edilip her N hakkında tasdik edilmemişse burada kıyas olamaz. Terim misalleri: *hayvan*, *öz*, *karga*; *hayvan*, *ak*, *karga*. — M hiç bir X hakkında tasdik edilmeyip bazı N hakkında tasdik edildiği zaman da yine sonuç çıkarılamaz. Yükleme terimleri için misaller: *hayvan*, *öz*, *birlik*; yüklememe için: *hayvan*, *öz*, *ilim*.

Bütüncülün bölümcüle karşı olduğu hallerde, kıyasın ne zaman olacağını ve ne zaman olmayacağını ortaya koyduk. Fakat benzer şekilde yani her ikisi de olumsuz veya her ikisi de olumlu birtakım öncüllerle karşılaşırsa kıyas mutlak surette mümkün değildir.

İlkin olumsuz olduklarını farzedelim ve büyük ucu da bütüncül olarak koyalım: söz gelimi, M nin hiç bir N ye ve bazı X e ait olmadığını söyleyelim. O zaman N nin ya her X e ait olması, veya hiç bir X e ait olmaması mümkündür. Yükleme terimlerine misal: *kara*, *kar*, *hayvan*. Bütüncül yükleme terimlerini bulmaya gelince, M bazı X e aitse ve bazı X e ait değilse bu mümkün değildir. Çünkü N her X e ait ise, ama M hiç bir N ye ait değilse M hiç bir X e ait olmayacaktır. Fakat M nin bazı X e ait olduğu farzedilmişti. Bu şartlar içinde, terim bulmak imkânsızdır: başvurmaklığımız gereken belirsiz yoluyla ispattır. Mademki gerçekte, M nin, hiç bir X e ait olmadığı zaman bile bazı X e ait olmadığı doğrudur ve mademki hiç bir X e ait olmadığı zaman ortada kıyas yoktu, bu şartlar içinde, şimdi de ortada kıyasın olmayacağı açıktır.

Şimdi öncüllerin olumlu olduğunu ve bütüncülün önce olduğu gibi olduğunu farz edelim: yani, M her N ye ve bazı X e ait olsun. O zaman mümkündür ki N hem her X e ait olsun, hem de hiç bir X e ait olmasın. Bütüncül yüklememe terimlerine misal: *ak, kuğu kuşu, taş*. Bütüncül yükleme terimleri bulmaya gelince: bu bundan önceki aynı sebeple imkânsızdır, başvurmamız gereken belirsiz yoluyla ispattır. — Fakat bütüncül küçük uca taallûk ederse, yani M hiç bir X e ait değilse, ve bir yandan da, M bazı N ye ait değilse N için her X e ait olmak, hiç bir X e ait olmamak mümkündür. Yükleme terimlerine misal: *ak, hayvan, karga*; yüklememe terimlerine misal: *ak, taş, karga*. — Fakat öncüller olumlu iseler, yüklememe terimleri, söz gelişi: *ak, hayvan, kar*; yükleme terimleri: *ak, hayvan, kuğu kuşu* olabilirler.

İmdi görülüyor ki öncüller aynı şekilde ve biri bütüncül öbürü bölümcül oldukları zaman kıyas mutlak surette mümkün değildir. — Orta terim bölümcül olarak alınan her bir uca ait ise veya bölümcül olarak alınan her bir uca ait değilse veya bölümcül olarak alınan birine aitse, ve bölümcül olarak alınan öbürüne ait değilse veya bütüncül olarak alınan uçlardan hiçbirine ait değilse, veya onlara belirsiz bir tarzda aitse yine kıyas mümkün değildir. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal: *ak, hayvan, insan*; *ak, hayvan, cansız*.

Bu dediklerimiz açıkça gösterir ki terimler, aralarında şimdi gösterdiğimiz münasebetlerde bulunurlarsa gerekli olarak bir kıyas elde olunur, ve kı-

yas varsa, terimler de gerekli olarak bu tarzda münasebetlerde bulunurlar. Fakat bu şekildeki bütün kıyasların eksik oldukları (çünkü hepsi de ancak bazı mütemmim önermeler yardımıyla bütünü gerçekleştirebilirler, ki bu önermeler ya gerekli olarak terimlerde muhtevidirler, veya, söz gelimi, saçmaya götürme yoluyla ispat halinde hipotez olarak konulmuşlardır). Ve olumlu sonucu olan bir kıyasın bu şekil vasıtasıyla elde edilmediği, bunun aksine olarak bütün kıyasların bölümcüller kadar bütüncüllerin de olumsuz sonuçlu oldukları da apaçıktır.

6.

<ÜÇÜNCÜ ŞEKL KATEGORİK KIYAS.>

Fakat bütüncül olarak alınan bir terime bir terim ait ise öbür terim ait değilse, veya bu bütüncül olarak alınan aynı terime her ikisi de ait iseler, veya ne o, ne de öbürü ait değilse, o zaman böyle bir şekle *üçüncü* derim. Bu şekilde iki ucun kendinin yüklemi olduğu terime *orta*; yüklemelerin kendilerine de *uçlar*; orta terimden en uzak olana *büyük uç*, en yakın olana *küçük uç* adını veriyorum. Orta, uçların dışında bırakılmıştır, ve son yeri işgal eder. — Kıyas bu şekilde de yetkin olamaz, ama terimler ortaya bütüncül olarak veya olmayarak taallük ederlerse, kıyas sağlamdır.

Bunlar, söz gelimi, P ve R her S ye ait olduğu zaman bütüncül olarak taallük ederlerse bundan P

nin gerekli olarak bazı R ye ait olacağı sonucu çıkar. Gerçekte, mademki olumlu, aksolunabilir, S de bazı R ye ait olacaktır. Bunun sonucu olarak mademki P, her S ye, S de bazı R ye aittir, gerekli olarak P de de bazı R ye aittir, çünkü bu birinci şekil bir kıyastır. Bunun da ispatını saçmaya götürme yoluyla ve ecthèse yoluyla de yapmak mümkündür. Gerçekte <bu son halde> P ve R nin her ikisi de her S ye ait ise ve S lerden biri, söz gelimi N alınırsa, P ve R bu sonuncuya ait olacaklardır: öyle ki P bazı R ye ait olacaktır.

R her S ye ait olur ve P hiç bir S ye ait olmazsa P nin gerekli olarak bazı R ye ait olamayacağı sonucunu veren kıyas ortaya çıkacaktır. Bu, RS öncülü aksolunarak bundan önceki tarzda ispat olunabilir. Yukarıda olduğu gibi saçmaya götürme yoluyla de ispat olunabilir.

Fakat R hiç bir S ye ait değilse, ve P her S ye ait ise kıyas olmayacaktır. Yükleme terimlerine misal: *hayvan, at, insan*; yüklememe terimlerine misal: *hayvan, cansız, insan*. — İki terimin her ikisi de hiç bir S hakkında tasdik edilmediği zaman da kıyas olmayacaktır. Orta terim *cansız* olmak üzere yükleme terimlerine misal: *hayvan, at, cansız*; yüklememe terimlerine misal: *insan, at, cansız*.

O halde bu şekilde de, terimler bütüncül oldukları vakit kâh kıyas olacaktır, kâh olmayacaktır. Gerçekte, terimlerin her ikisi de olumlu oldukları zaman, bir ucun bölümcül olarak alınan öbür uca ait olduğu sonucunu veren bir kıyas elde olunacaktır; buna karşılık, olumsuz oldukları zaman, kıyas olma-

yacaktır. Fakat biri olumlu, öbürü olumsuz oldukları zaman, olumsuz olan büyük ve olumlu olan öbürü ise, bir ucun bölümcül olarak alınan öbürüne ait olmadığı sonucunu veren kıyas elde olunacaktır; ve hâsıl olan bunun aksi ise kıyas olmayacaktır.

Bir terim bütüncül olarak öbürü bütüncül olarak ortaya taallûk ederse, ve her ikisi olumlu iseler, terimlerden hangisi bütüncül olursa olsun, gerekli olarak kıyas vardır. Gerçekte, R her S ye ve P bazı S ye aitse, P gerekli olarak bazı R ye aittir. Çünkü tasdik aksolunabileceğinden S bazı P ye aittir, öyle ki R her S ye, S de bazı P ye ait olmakla R de bazı P ye ait olacaktır. Bundan P nin bazı R ye ait olduğu sonucu çıkar.

Öbür yandan, R bazı S ye ve P her S ye aitse, P gerekli olarak bazı R ye ait olacaktır. Çünkü bu, tıpkı yukarıdaki tarzda ispat olunabilir. Bundan önceki hallerde olduğu üzere ecthèse yoluyla olduğu gibi saçmaya götürme yoluyla de ispatı yapılabilir.

Fakat bir terim olumlu öbürü olumsuz ise, olumlu terim de bütüncül ise; olumlu olan, küçük terim olmak şartıyla kıyas olacaktır. Gerçekte, R her S ye aitse ve P bazı S ye ait değilse gerekli olarak P bazı R ye ait değildir. Çünkü P her R ye ve R her S ye ait olsa P de her S ye ait olacaktır: fakat biz ait olmadığını farzettik. Bu, P nin kendine ait olmadığı S lerden birini alarak saçmaya götürmeden de ispat olunabilir.

Fakat olumlu olan büyük terim olduğu zaman, söz gelimi, P her S ye ait ise ve R bazı S ye ait değilse kıyas olmayacaktır: Bütüncül yük-

leme terimlerine misal: *canlı, insan, hayvan*. Fakat bütüncül yükleme için R bazı S ye aitse ve bazı S ye ait değilse, terim bulmak mümkün değildir Çünkü P her S ye ve R bazı S ye aitse P bazı R ye de ait olacaktır: halbuki onun hiçbirine ait olmadığı farz edilmişti. Gerçekte, yapılması gereken şey bundan önceki gibi hareket etmektir. Gerçekte, *bölümcül olarak alınan bir terime ait olmamak* deyimi belirsiz olduğuna göre dosdoğru denebilir ki bütüncül olarak alınan bir terime ait olmayan şey bölümcül olarak alınan bir terime ait değildir. Ama R hiç bir S ye ait değilse, dedik ki orada kıyas olamaz. İmdi şimdiki halde de, kıyasın olmayacağı açıktır.

Fakat büyük, olumsuz; küçük, olumlu olduğu halde iki terimden olumsuz olan bütüncül ise kıyas olacaktır. Çünkü P hiç bir S ye ait olmazsa ve R bazı S ye ait olursa P bazı R ye ait olmayacaktır: Gerçekte, RS öncülünün akis olunması ile birinci şekle tekrar dönülecektir. — Buna karşılık, olumsuz olan küçük olduğu zaman kıyas olamayacaktır. Her ikisi için orta terim *vahşi* olmak üzere yükleme terimlerine misal: *hayvan, insan, vahşi*; yüklememeye: *hayvan, ilim, vahşi*. — Her iki terim olumsuz olarak konuldukları zaman, fakat biri bütüncül, öbürü bölümcül oldukları zaman kıyas olmayacaktır. Küçükün bütüncül olarak ortaya taallük ettiği hal için terimlere misal: *hayvan, ilim, vahşi*; *hayvan, insan, vahşi*. Büyüğün taallük ettiği hal için yüklememe terimlerine misal olarak: *karga, kar ve ak*'ı alabiliriz. Buna karşılık, R bazı S ye aitse ve bazı S ye

ait değilse yükleme terimlerine misal bulunamaz. Çünkü P her R ye R de bazı S ye aitse, P de bazı S ye ait olacaktır; halbuki onun hiçbirine ait olmadığı farz edilmişti. Gerçekte başvurmaklığımız gereken belirsiz yoluyla ispattır.

Bunun için, uçlardan her biri bölümcül olarak alınan ortaya aitse veya ona ait değilse yahut biri ona aitse, öbürü ona ait değilse ve yahut biri bölümcül olarak alınan ortaya aitse, öbürü bütüncül olarak alınan ortaya ait değilse, veya, nihayet öncüller belirsiz ise mutlak surette yine kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek olan terim misalleri: *hayvan, insan, ak; hayvan, cansız, ak*.

Şimdi bu şekilde de kıyasın kâh olacağı, kâh olmayacağı; terimler kendi aralarında gösterdiğimiz münasebette bulunurlarsa gerekli olarak kıyasın olacağı ve kıyas varsa terimlerin gerekli olarak bu tarzda münasebetlerde olacakları açıktır. Bundan başka, bu şekildeki bütün kıyasların yetkin olmadıkları (çünkü hepsi yetkinliklerini ancak bazı mütemmim önermelerden alırlar); nihayet bu şekil vasıtasıyla ne olumsuz, ne olumlu bütüncül bir sonuç elde etmek mümkün olamayacağı da açıktır.

7.

<ÜÇ ŞEKLİN VASITASIZ MODLARI VE KIYASLARIN İRCAI>

Bütün şekillerde kıyasın elde olunmadığı bütün hallerde, terimlerin her ikisi de olumlu veya

olumsuz iseler, herhangi bir gerekli sonuca bile varılamayacağı da apaçıktır; buna karşılık, terimlerden biri olumlu, öbürü olumsuz iseler, ve olumsuz terim bütüncül olarak alınmışsa, daima küçük ucu büyüğe yükleyen bir kıyas elde olunur. A her B ye veya bazı B ye aitse ve B de hiç bir G ye ait değilse durum budur, çünkü öncüllerin aksi ile gerekli olarak G bazı A ya ait olmaz. — Öbür şekillerde de bu tıpkı böyledir: akis ile her zaman bir kıyas elde olunur.

Bir olumlu bölümcülün yerine bir belirsizin konulmasının bütün şekillerde aynı kıyas doğuracağı da apaçıktır.

Yetkin olmayan bütün kıyasların birinci şekil vasıtasıyla yetkinleştikleri de açıktır. Çünkü hepsi ya doğrudan doğruya ispatla, ya saçmaya irca yoluyla sonuçlarına götürülmüşlerdir. Her iki halde de birinci şekil elde olunur: Doğrudan doğruya ispatla yetkinleştirilen kıyaslar için bu birinci şekildir, çünkü, dediğimiz gibi, sonuçları her zaman aksin neticesidir, akis ise birinci şekli meydana getirir; saçmaya irca yoluyla ispatın konusu olanlar için, bu yine birinci şekildir, çünkü yanlış önreme konulmuş olmakla kıyas birinci şekil vasıtasıyla meydana gelmiştir. Böylece sonuncu şekilde, A ile B her G ye ait iseler bundan A nm bazı B ye ait olduğu sonucunu çıkar. A hiç bir B ye ait değilse, ve B her G ye aitse, A hiç bir G ye ait olmayacaktır; halbuki biz onun her G ye ait olduğunu söyledik. Öbür hallerde de bu tıpkı böyledir.

Bütün kıyaslar da birinci şekildeki bütüncül kıyaslara irca olunabilirler. Her ne kadar hepsi için aynı tarzda olmasa da, ikinci şekil kıyaslar şüphesiz onlar sayesinde yetkinleşmişlerdir: Bütüncül kıyaslar olumsuzun aksiyle yetkinleşmişlerdir. Ve bölümcül kıyasların her biri de saçmaya irca yoluyla yetkinleştirilmişlerdir. — Bölümcül olan birinci şekil kıyaslara gelince, bunları elbette yetkinliklerini kendi kendilerinden alırlar, ama bunlar ikinci şekil vasıtasıyla de saçmaya irca yoluyla ispat olunabilir. Söz gelimi A her B ye, B bazı G ye aitse, bundan A nın bazı G ye ait olduğu sonucu çıkar; çünkü o hiç bir G ye ait olmaz, ve her B ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır; bu ise bizim ikinci şekil ile bildiğimiz şeydir. Olumsuz kıyaslarda da ispat aynı tarzda yapılacaktır. Gerçekte, A hiç bir B ye ait değilse ve B bazı G ye aitse, A bazı G ye ait olmayacaktır, çünkü o her G ye ait olsa ve hiç bir B ye ait olmasa B de hiç bir G ait olmayacaktır. Bu ise, bizim dediğimiz gibi, ikinci şekildir. Bunun sonucu olarak, bir yandan ikinci şekilden her kıyas birincinin bütüncül kıyaslarına irca olunabildiklerinden, ve bir yandan da, birinci şekil bölümcül kıyaslar ikincinin kıyaslarına irca olunabildiklerinden, <Birinci şekilden> bölümcül kıyasların da birinci şekil bütüncül kıyaslara irca olunabilecekleri açıktır. — Üçüncü şekil kıyaslara gelince terimleri bütüncül iseler bu sonuncu kıyaslarla doğrudan doğruya yetkinleştirilirler; fakat terimleri bölümcül olarak alınmışsa bunlar da birinci şekil bölümcül kıyaslarla yetkinleştirilirler: bunlar ise,

dediğimiz gibi, birinci şeklin bütüncül kıyaslarına irca olunabilirler ve bunun sonucu olarak, üçüncü şeklin bölümcül kıyasları da öylece irca olunabilirler. — O halde görülüyor ki bütün kıyaslar birinci şeklin bütüncül kıyaslarına irca olunabilirler.

Böylece bir şeyin bir başkasına yüklenmesini veya yüklenmemesini ispat eden kıyasların, hem aynı şekilde olanların kendi kendilerine, hem başka başka şekillerde olanların birbirlerine nispetle ne durumunda olduklarını açıkladık.

8.

<MODAL KIYASLAR. — İKİ GEREKLİ ÖNCÜLLÜ KIYASLAR.>

Mademki basit yükleme, gerekli yükleme ve olağan yükleme arasında (çünkü birçok şeyler, şüphe yok, başka başka şeylere aittirler, ama gerekli olarak değil; bir kısmı da ne gerekli, ne de basit olarak ait değildirler, ama sadece ait olabilirler) bir fark vardır, apaçıktır ki bu yüklemelerin her biri için ayrı kıyaslar olacaktır ve, kıyas kâh gerekli terimlerden, kâh sadece yüklemelik terimlerden, kâh olağan terimlerden netice vermekle, terimleri aynı tarzda bulunmayacaklardır.

Gereklinin kıyasları basit yükleme kıyasları ile aynı kaideleri takip ederler. Gerçekte, terimler basit yükleme ile gerekli yükleme veya yüklememe hallerinde aynı tarzda konulmuş olduklarından kıyas olacaktır veya olmayacaktır, yalnız şu farkla ki terim-

lere gerekli olarak *ait olmak* (veya *ait olmamak*) eklenecektir.

Gerçekte, olumsuz öncül iki halde de aynı tarzda aksolunur, ve *bir terimin bütünlüğü içinde bulunmak* ve *bütüncül olarak tasdik edilmek* deyimlerinin de bizim için bir karşılık manası olacaktır. Altta gelecek istisnalardan başka bütün öbür hallerde, sonucun gerekliliği tıpkı basit yükleme için olduğu gibi, akis vasıtasıyla ispat edilecektir. Fakat ikinci şekilde, bütüncül, olumlu, bölümcül olumsuz olduğu zaman, ve üçüncü şekilde de, bütüncül, olumlu, bölümcül, olumsuz olduğu zaman ispat şekli aynı olmayacaktır: O zaman gerekli olarak yapılması gereken şey, ecchèse'e başvurarak ve her kıyasta kendisine yüklemine ait olmadığı konunun bölümünü göz önünde tutarak, kıyası bu bölüme göre teşkil etmektir: böyle konulmuş terimlerle gerekli olarak bir sonuç elde olunacaktır. Fakat gerekli münasebet ecchèse ile ayrılan bölüme uyarsa verilen terimin herhangi bir bölümüne de uymak zorundadır. Çünkü ayrılan bölüm, işte o terimin herhangi bir bölümüdür. Elde olunan iki kıyastan her biri ise uygun şekil içindedir.

9.

<MODAL KIYASLAR (devam). — BİR ÖNCÜLÜ GEREKLİ, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR.>

Arasıra, herhangi bir öncül değil, ancak büyük uca taalluk eden öncül bahis konusu olursa, iki ön-

cülden yalnız biri gerekli olduğu zaman, kıyasın gerekli olduğu da olur. Söz gelimi, A gerekli olarak B ye ait olarak veya ait olmayarak B de sadece G ye ait olarak alındığı zaman hal budur: çünkü öncüller bu tarzda alınırlarsa bu gerekli olarak demektir ki A, G ye ait olacak veya olmayacaktır. Gerçekte, mademki A gerekli olarak her B ye aittir veya ait değildir, G de B lerden biridir; bu iki münasebetten birinin G ye de gerekli olarak uyacağı açıktır. — Buna karşılık, AB öncülü gerekli değilse, ve gerekli olan BG ise sonuç gerekli olmayacaktır. Gerçekte, gerekli olsaydı, bundan birinci ve üçüncü şekil gereğince A nın gerekli olarak bazı B ye ait olduğu sonucu çıkacaktı. Bu ise yanlıştır, çünkü B, A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğu cinsten olabilir. Üstelik, somut terimler kullanılarak sonucun gerekli olmayacağı görülür. Söz gelimi, A *hareket etmek*, B *hayvan*, G *de insan* ise: İnsan gerekli olarak hayvandır, fakat ne hayvan ne de insan gerekli olarak hareket etmezler. AB öncülü olumsuz olsa, ispat aynı olmakla çözüm aynıdır.

Bölümcül kıyaslarda, bütüncül gerekli ise, sonuç da gerekli olacaktır, ama gerekli olan bölümcül ise bütüncül öncül olumlu olsun, olumsuz olsun, sonuç gerekli olmayacaktır. — İlkin bütüncülün gerekli olduğunu kabul edelim ve A nın gerekli olarak her B ye ait olduğunu, B nin de sadece bazı G ye ait olduğunu farz edelim. O zaman, A nın gerekli olarak bazı G ye ait olması gereklidir, çünkü G, B ye bağlıdır, A da gerekli olarak her B ye ait farz edilmişti. Kıyas olumsuz vaziyet aynıdır, çünkü is-

pat aynıdır. — Fakat gerekli olan bölümcül öncül ise sonuç gerekli olmayacaktır, çünkü <böyle bir sonucun olumsuzluğundan > bütüncül kıyaslarda da olduğu gibi imkânsız olan hiç bir şey çıkmaz. Olumsuz kıyaslar için de çözüm aynıdır. Terimlere misal: *hareket etmek, hayvan, ak.*

10.

<MODAL KIYASLAR (devam). — BİR ÖNCÜLÜ GEREKLİ, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN İKİNCİ ŞEKİL.>

İkinci şekilde olumsuz öncül gerekli ise, sonuç da gerekli olacaktır; fakat olumlu sonuç gerekli olmayacaktır.

İlkin olumsuzun gerekli olduğunu kabul edelim ve A'nın hiç bir B'ye ait olmayıp sadece G'ye ait olduğunu farzedelim. Mademki olumsuz aksolunabiliyor, B de hiç bir A'ya ait olamaz; ama A her G'ye ait olur: bunun sonucu olarak, B hiç bir G'ye ait olamaz, çünkü G, A'ya bağlıdır. — G'ye taalluk eden öncül olumsuz ise çözüm aynıdır. Gerçekte, A hiç bir G'ye ait olmazsa G de hiç bir A'ya ait olamaz; fakat A her B'ye ait olur: bunun sonucu olarak, G hiç bir B'ye ait olamaz, çünkü birinci şekli elde ederiz. Öyleyse B de G'ye ait olamaz, çünkü burada aynı şekilde bir akis vardır.

Fakat gerekli olan olumlu öncül ise, sonuç gerekli olmayacaktır. Gerçekte, A'nın gerekli olarak her B'ye ait olduğunu, ve sadece hiç bir G'ye ait olmadığını farz edelim. Olumsuz öncül aksolunursa

birinci şekil elde olunur. Halbuki birinci şekilde, büyük terime taalluk eden olumsuz gerekli değilse, sonucun da gerekli olmayacağını ispat ettik. Bundan, burada da, sonucun gerekli olmayacağı neticesi çıkar. — Bundan başka, sonuç gerekli olsaydı, bundan G nin gerekli olarak bazı A ya ait olmadığı sonucu çıkardı. Gerçekte, B nin hiç bir G ye ait olmaması gerekliyse G nin hiç bir B ye ait olmaması da gerekli olacaktır. Fakat B, gerekli olarak bazı A ya ait olmak zorundadır, çünkü A gerekli olarak her B ye ait farz edilmişti. Bundan, G nin gerekli olarak bazı A ya ait olmaması gerektiği sonucu çıkar. Fakat A yı, G için her A ya ait olması mümkün olacak şekilde almakta hiç bir engel yoktur. — Seçme misallerle, sonucun mutlak olarak gerekli olmadığı, fakat sadece konulan öncüllerin gerekli sonucu olduğu da gösterilebilecektir. Söz gelimi, A nın *hayvan*, B nin *insan*, G nin de *ak* olduğunu kabul edelim ve öncüllerin de öncekiler gibi aynı tarzda alındıklarını farz edelim: *hayvan*'m hiç bir *ak*'a ait olmaması olabilir. O zaman, *insan* da hiç bir *ak*'a ait olmayacaktır, ama bu gerekli olarak böyle olmayacaktır: çünkü her ne kadar insan hayvanın hiç bir *ak*'a ait olmadığı kadar uzun müddet *ak* olamasa da insanın *ak* olması mümkündür. Bunun sonucu olarak ancak bu şartlar altında sonuç gerekli olacaktır, yoksa mutlak bir gereklilikle değil.

Bölümcül kıyaslar halinde de çözüm yine aynı olacaktır. Gerçekte, olumsuz öncül hem bütüncül, hem de gerekli ise sonuç da gerekli olacaktır; ama olumlu, bütüncül; olumsuz bölümcül ise sonuç ge-

rekli olmayacaktır. İlk olumsuzun hem bütüncül, hem de gerekli olduğunu kabul edelim ve A'nın hiçbir B'ye ait olmadığını ve bazı G'ye ait olduğunu farz edelim. Olumsuz aksolunabildiğinden, B de hiçbir A'ya ait olmayacaktır; ama A hiç değilse bazı G'ye ait olur: bunun sonucu olarak, B'nin bazı G'ye ait olmaması gerekli olacaktır. — Şimdi olumsuzun hem bütüncül, hem de gerekli olduğunu kabul edelim ve B'ye taalluk eden öncülü, olumlu olarak koyalım. O zaman, A gerekli olarak her B'ye ait ise ve bazı G'ye ait değilse, B'nin de bazı G'ye ait olmayacağı açıktır: yalnız bu gerekli olarak olmayacaktır. İspat, bütüncül kıyaslar için kullanılan aynı terimler yardımıyla yapılacaktır. — Aynı şekilde olumsuz gerekli ise, ama bölümcül olarak alınmışsa sonuç da gerekli olmayacaktır: ispat için aynı terimler kullanılabilir.

11.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLERİNDEN BİRİ GEREKLİ, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN ÜÇÜNCÜ ŞEKİL KIYASLAR.>

Son şekilde terimlerin bütüncül olarak ortaya taalluk ettikleri ve öncüllerin her ikisi de olumlu olduğu zaman, ikisinden herhangi biri gerekli ise, sonuç da gerekli olur. Fakat biri olumsuz, öbürü olumlu olduğu zaman gerekli olan olumsuzu ise sonuç da gerekli olacaktır, halbuki gerekli olan olumsuzu ise, sonuç gerekli olmayacaktır.

İlkin öncüllerin her ikisinin de olumlu olduğunu, gerekli öncülün AG olduğunu, A ve B nin her G ye ait olduklarını farz edelim. Sonra da B nin her G ye ait olduğunu farz edelim; bütüncülün bölümcüle aksolunmasıyla G de bazı B ye ait olacaktır; bunun sonucu olarak, A gerekli olarak her G ye, G de sadece bazı B ye ait ise A nın da bazı B ye ait olması gereklidir, çünkü B, G ye bağlıdır. Şu halde birinci şekil elde olunur. — Gerekli olan BG öncülü ise ispat yine aynı olacaktır: G, gerçekte, bazı A ile aksolunur, öyle ki, B gerekli olarak her G ye ait ise B gerekli olarak bazı A ya da ait olacaktır.

Gerekli öncül olumsuz olup, şimdi AG öncülü olumsuz, BG öncülü de olumlu olsun. Mademki G bazı B ile aksolunur ve A nın hiç bir G ye ait olmadığı gereklidir; A nın bazı B ye de ait olmaması gerekli olacaktır, çünkü B, G ye bağlıdır. — Fakat gerekli olan olumlu öncül ise sonuç gerekli olmayacaktır. Gerçekte, BG öncülünü olumlu ve gerekli; AG öncülünü de olumsuz ve gerekli olmayan olarak koyalım. Mademki olumlu aksolunur, G de gerekli olarak bazı B ye ait olacaktır: bundan, A hiç bir G ye ait değilse, G <gerekli olarak> bazı B ye ait olduğu halde, A bazı B ye ait olmayacaktır, fakat bu da gerekli olarak olmayacaktır; çünkü birinci şekilde, olumsuz öncül gerekli değilse sonucun da gerekli olmayacağı ispat olundu. Bu yine somut terimler yardımıyla açıklanabilir. Söz gelimi, A yı *iyi*, B yi *hayvan* ve G yi *at*'la ifade edelim. *İyi*'nin hiç bir *hayvan*'a ait olmaması olabilir, *hayvan*'ın ise her *at*'a ait olması gereklidir: ama bazı *hayvan*'m *iyi* olması ge-

rekli değildir, çünkü her hayvanın iyi olması mümkündür. Veya bu mümkün değilse her hayvana uygun gelecek *uyanık olmak* veya *uyumak* gibi terimler alınmalıdır.

Böylece, terimlerin bütüncül olarak ortaya taallûk ettikleri halde sonucun ne zaman gerekli olacağını ortaya koyduk. Fakat bir öncül, bütüncül; öbürü bölümcül ise ve her ikisi de olumlu ise, bütüncülün her gerekli oluşunda, sonuç da gerekli olacaktır. İspat bundan öncekinin aynıdır, çünkü olumlu bölümcül de aksolunabilir. B nin G ye ait olması gerekliyse ve A, G ye bağlı ise, B nin bazı A ya ait olması gereklidir. Ama $B < \text{gerekli olarak} >$ bazı A ya aitse, A da gerekli olarak bazı B ye ait olmak zorundadır, çünkü akis vardır. — Bütüncül olduğu halde AG öncülü gerekliyse sonuç aynıdır; çünkü B, G ye bağlıdır. — Fakat gerekli olan bölümcül öncül ise sonuç gerekli olmayacaktır. BG öncülünü hem bölümcül, hem de gerekli olarak; A yı da gerekli olmaksızın her G ye ait olarak ortaya koyalım, BG nin aksolunmasıyla birinci şekil elde olunur, bütüncül öncül de gerekli değildir, gerekli olan bölümcüldür. Fakat öncüller bu durumda bulundukları zaman, sonucun gerekli olmadığını gördük: bundan bu halde de öyle olmadığı sonucu çıkar. Bu nokta yine somut terimler yardımıyla apaçık kılınabilir. A nın *uyanıklık hali*, B nin *iki ayaklı*, ve G nin *hayvan* demek olduğunu kabul edelim. B nin bazı G ye ait olması gereklidir, ancak, A nın G ye ait olduğu da olabilir, ve A nın B ye ait olması gerekli değildir, nitekim,

bazı iki ayaklının uyuması veya uyanık olması gerekli değildir. AG öncülü hem bölümcül hem de gerekli ise aynı terimler yardımıyla aynı ispat kullanılabilir.

Fakat bir terim olumlu, öbürü olumsuz olduğu takdirde, bütüncül hem olumsuz, hem de gerekliyse, sonuç da gereklidir. Gerçekte, A hiç bir G ye ait olmazsa ve B bazı G ye ait olursa A'nın bazı B ye ait olmaması gereklidir. — Fakat, ister bütüncül, ister bölümcül olsun, olumlu, gerekli olarak konulduğu zaman, veya olumsuz, bölümcül olduğu zaman, sonuç gerekli olmayacaktır. Geri kalanlar için daha yukarıda söylediklerimizi tekrarlamaktan başka bir şey yapamayız. Terimlere misal: olumlu öncülün gerekli olduğu halde orta terim *insan* olmak üzere *uyanıklık hali*, *hayvan*, *insan*; olumlu bölümcülün gerekli olduğu halde *uyanıklık hali*, *hayvan*, *ak* alınabilir. Gerçekte, hayvanın bazı ak'a ait olması gereklidir, fakat *uyanıklık hali*'nin hiç bir ak'a ait olmaması olabilir ve *uyanıklık hali*'nin bazı hayvana ait olmaması gerekli değildir. — Fakat bölümcül olarak olumsuz gerekli olduğu zaman orta terim *hayvan* olmak üzere terim olarak *iki ayaklı*, *hareket eden*, *hayvan* alınabilir.

12.

<KATEGORİK KIYASLARIN VE GEREKLİ OLANA TAALLÜK EDEN MODAL KIYASLARIN MUKAYESESİ>

İmdi görülüyor ki basit yükleme halinde, ancak her iki öncül asertorik ise kıyas vardır; fakat

gerekli yükleme halinde, öncüllerden yalnız biri gerekli ise kıyas vardır. Bu iki halde, esasen olumsuz kıyaslar için olduğu kadar olumlu kıyaslar için de öncüllerden birinin sonuca benzer olması gereklidir. *Benzer*'le sonuç asertorik ise öncülün de asertorik olduğunu ve sonuç gerekliyse öncülün de gerekli olduğunu söylemek istiyorum. Bundan yine apaçık şu çıkar: ancak gerekli veya asertorik bir öncül alındığı takdirde sonuç da gerekli veya asertorik olacaktır.

13.

<MODAL KIYASLAR, (devam). —
OLAĞAN ÜZERİNE UMUMÎ
BİLGİLER.>

Gerekli yükleme üzerine, onun kuruluş şekli ve basit yüklemeden farkı üzerine fikrimizi şüphesiz yetecek kadar açıkladık. Şimdi olağanın incelenmesine geçelim. Kıyasın ne zaman, nasıl ve hangi vasıtalarla olacağını söyleyeceğiz.

Olağan olmak'dan ve *olağan olan*'dan gerekli olmayanı ve olmasında imkânsızlık olmaksızın varlığı farz olunabileni kastediyorum. Gerçekte, ikinci manada gerekli olan için de onun olağan olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz; ama olağanın <has manada> tarifimize uyduğunu, olağanlığı inkâr ve aksine olarak tasdik ettiğimiz önermelerle belli olmaktadır. Gerçekte *ait olması olağan değildir, ait olması imkânsızdır, ait olmaması gereklidir* deyimleri ya özdeş

tirler veya birbirlerini takip ederler; bunun sonucu olarak, karşıları olan *ait olması olağandır*, *ait olması imkânsız değildir*, *ait olmaması gerekli değildir* deyimleri de ya özdeşirler, veya birbirlerini takip ederler. Çünkü her şeyde tasdik veya inkâr vardır. O halde olağan gerekli - olmayan olacaktır; gerekli olmayan da olağan. Bundan olağana taallük eden bütün öncüller birbirine aksolunur sonucu çıkar. Bununla olumluların olumsuz hale aksolunduklarını değil, olumlu şekli haiz olan bütün önermelerin <dictum'larının> karşı - olumuna göre aksolunduklarını kastediyorum. Söz gelimi, *ait olması olağandır*, *ait olmaması olağandır*'a; *her A ya ait olması olağandır*, *hiç bir A ya ait olmaması veya bazı A ya ait olmaması olağandır*'a; ve *bazı A ya ait olması olağandır*, *bazı A ya ait olmaması olağandır*'a aksolunur. Öbür önermelerde de akis şekli aynıdır. Mademki, gerçekte, olağan gerekli değildir ve gerekli - olmayabilir. A'nın B'ye ait olması olağan ise, ona ait olmamasının da olağan olduğu açıktır; ve A'nın her B'ye ait olması olağan ise her B'ye ait olmaması da olağandır. Olumlu bölümcüller için de bu böyledir, çünkü ispat aynıdır. Bu cinsten öncüller olumludur, olumsuz değil; çünkü *olağan olmak*, daha yukarıda söylenildiği üzere, *olmak*'la aynı sıraya konulmuştur.

Bu ayırtlar yapıldıktan sonra, *olağan*, *olmak* deyiminin iki tarzda söylenildiğini de görüyoruz. Birinci manada, *çok defa* olan ve gereklilikten mahrum olan şeydir: söz gelimi, insan için ağarmak, büyümek, küçülmek, veya umumî bir tarzda, kendisine tabîi olarak ait olan şey (bunun gerçekte sürekli bir

gerekliliği yoktur, çünkü insan daima var değildir; fakat insan varsa, bunlar A ya gerekli olarak, veya *çok defa* meydana gelir). Bir başka manada olağan, belirsiz olandır: bu ise hem böyle olan, hem de böyle olmayandır: söz gelimi, bir hayvan için, yürümek, veya yürüyüşü sırasında bir yer sarsımının vukua gelmesi, veya umumî bir tarzda, tesadüfî olarak vaki olan şey. Çünkü bunların hepsi aynı derecede tabii olarak bu manada veya tam zıt manada vaki olur.

Olağan olanın bu iki manadan herbirine aksi, karşı önermeler arasında olur; yalnız aynı şekilde olmaz. Fakat tabii olan şey, gerekli olarak konuya ait olmamasından dolayı (çünkü bu manada bir adamın aklaşmaması olağandır); belirsiz olan şey de, şeyin bir manadan çok, bir başka manada vaki olması için ortada bir sebep olmamasından ötürü aksolunur. Orta terimin kararsızlığı sebebiyle belirsiz şeylerin ne ilmî ne de ispatçı kıyası vardır; tabii şeylerinki ise vardır ve denebilir ki münakaşaların ve anketlerin konusu yalnız bu sonuncu manada olağan olan şeylerdir. Birinci halde pekâlâ kıyas olabilir, ama her halde bunları araştırmaların konusu yapmak âdet değildir.

Bu konular daha tafsîlâtlı olarak aşağıda incelenecektir. Şimdilik biz olağan öncüllerden teşkil edilecek kıyasın ne zaman, nasıl ve hangi tabiatla olacağını göstereyim. Madem ki *bunun şuna ait olması olağandır* deyimi iki manada alınabilir (gerçekte, ya bir şeyin şu'na sadece ait olduğu veya yalnız o'na ait olabildiği kast olunabilir). Çünkü *A B nin kendine yükletildiği şey hakkında müm-*

kündür deyimi aşağıdaki iki manadan birini arzeder: A, B nin kendisi hakkında tasdik edildiği şey hakkında mümkündür veya A, B nin kendisi hakkında tasdik edilebildiği şey hakkında mümkündür. Ve A, B nin kendisi hakkında hükmedildiği şey hakkında mümkündür ile A için her B ye ait olmak mümkündür arasında hiç bir fark yoktur). A nın her B ye ait olması mümkündür deyiminin iki manada alınabileceği açıktır. Öyleyse ilkin, B nin, G nin konusu hakkında; A nın da B nin konusu hakkında mümkün bulunduğu takdirde, bundan çıkacak kıyasın ne tabiatı ve ne nitelikte olacağını söyleyelim. Bu tarzda, gerçekte öncüller her ikisinde de olağan kipi (mode) içinde alınmışlardır, halbuki A, B nin sadece ait olduğu şey hakkında mümkünse öncüllerden biri asetorik öbürü de olağandır. Bundan, öbür hallerde de olduğu gibi böyle benzer şekilde olan öncüllerle başlamak gerektiği sonucu çıkar.

14.

<MODAL KIYASLAR, (devam). — İKİ
OLAĞAN ÖNCÜLLÜ BİRİNCİ
ŞEKİL KIYASLAR.>

A nın her B ye, B nin de her G ye ait olması mümkün olduğu zaman, A nın da her G ye ait olabileceği sonucunu veren yetkin bir kıyas olacaktır. Bu açıkça bizim tarifimizden çıkıyor; çünkü bütün-cül olarak alman bir terime ait olmak imkânını biz

bu yolda açıkladık. — Bunun gibi A için hiç bir B ye ait olmamak, B için de G ye ait olmak mümkünse A için hiç bir G ye ait olmamak mümkündür. Çünkü A için de B nin kendisine ait olabildiği şeye ait olması mümkündür, önermesi, söylediğimiz gibi, B ye bağlanabilecek nesnelerden hiçbirinin dışarıda bırakılmadığını anlatır.

Buna karşılık, A nın her B ye ait olması mümkün olduğu ve B nin hiç bir G ye ait olmaması mümkün olduğu zaman konulan öncüllerden hiç bir kıyas çıkmaz. Fakat BG öncüllü olağana göre aksolunursa, bundan öncekinin aynı olan bir kıyas elde edilir. Mademki, gerçekte, B nin hiç bir G ye ait olmaması mümkündür, daha yukarıda gösterdiğimiz üzere onun her G ye ait olması da mümkündür. Bunun sonucu olarak B her G için ve A her B için mümkünse elde edilecek yine aynı kıyastır. İki öncülde *mümkündür*'e inkâr katılacak olursa yine aynıdır: Söz gelimi A nın hiç bir B ye ve B nin de hiç bir G ye ait olmaması mümkün olursa, durum budur. Gerçekte, konulan öncüller hiç bir kıyas teşkiline yaramazlar, ama bir kere aksolundular mı, önceki aynı kıyas elde edilecektir. — O halde inkâr küçük uca veya her iki öncüle birden eklenmişse ya kıyas elde edilmez veya elde edilir, fakat yetkin değildir, çünkü sonucun gerekliliği akisten çıkar.

Fakat bu öncüllerden biri bütüncül olarak, öbürü de bölümcül olarak alınmışsa bütüncüllüğün büyük uca taallûk ettiği her defasında bir yetkin kı-

yas elde edilecektir. Gerçekte, A nın her B ye, B nin de bazı G ye ait olması mümkünse o zaman A nın bazı G ye ait olması mümkündür. Bu açıkça, bütüncül olarak alınan bir terime ait olmak imkânının tarifinden açıkça çıkar. — Şimdi A nın hiç bir B ye ait olmaması mümkünse ve B nin bazı G ye ait olması mümkünse, gerekli olarak bundan A nın bazı G ye ait olmadığı sonucu çıkar. İspat yukarıdakinin aynıdır.

Buna karşılık bölümcül öncül olumsuz olarak, bütüncül de olumlu olarak alınmışsa ve, aynı durumu da muhafaza ederlerse (söz gelimi *A nın her B ye ait olması mümkündür* ve *B nin bazı G ye ait olmaması mümkündür*), bu halde konulan öncüller, apaçık kıyas elde etmeye elvermezler. Fakat bölümcülü aksetmekle, B için bazı G ye ait olmanın mümkün olduğunu koymakla, başlangıçtaki göz önünde tutulan hallerde olduğu gibi, öncekilerin aynı sonuç elde edilecektir.

Fakat büyük uca taallûk eden öncül bölümcül olarak, küçük uca taallûk eden ise bütüncül olarak alınmışsa, ve her ikisi de olumlu veya olumsuz, veya ayrı ayrı şekilde ise, veya her ikisi de belirsiz veya bölümcül iseler, hiç bir halde kıyas olmayacaktır; çünkü hiç bir şey B yi A dan daha fazla bir kaplamı olmaktan, onları aynı şekilde tasdik edilmekten alıkoymaz. B nin A yı aştığı şeyin G olduğunu farz edelim. A nın bu son terime ait olması veya olmaması, G ister bütüncül olarak, ister bölümcül olarak alınsın, olağan değildir; çünkü ola-

ğana taallûk eden öncüller aksolunabilirler ve B nin A dan daha çok şeylere ait olması mümkündür. Bu, somut terimlerle de açıkça ortaya konulabilir. Çünkü öncüller bu cinsten bir münasebette bulundukları zaman büyüün bütüncül olarak alınan küçüğe ait olması aynı derecede hem imkânsızdır, hem de gereklidir. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal: gerekli yükleme için: *hayvan, ak, insan*; yükleme imkânsızlığı için: *hayvan, ak, elbise*.

Terimler bu tarzda alınırlarsa hiç bir kıyasın elde edilemeyeceği bellidir. Gerçekte, her kıyas ya basit, ya gerekli, veya olağan yüklemelidir. Burada ise ne basit yüklemenin, ne de gerekli yüklemenin bahis konusu olmadığı bu apaşıktır, çünkü olumlu, olumsuz tarafından, olumsuz da olumlu tarafından yok ediliyor. Burada bunun olağanm kıyası olması kalıyor: fakat bu imkânsızdır; çünkü, terimler bu cinsten bir münasebette olurlarsa büyüün, bütüncül olarak alınan küçüğe ait olması hem gerekli, hem de imkânsız olduğunu ispat ettik. Bundan burada olağanın kıyası olamayacağı sonucu çıkar, çünkü gereklinin olağan olmadığını gördük.

Terimler, olağan öncüllerde bütüncül iseler, bu öncüller ister olumlu, ister olumsuz olsun, daima birinci şekil bir kıyas elde olunur: yalnız olumlu terimler halinde kıyas yetkindir; halbuki olumsuz terimler halinde yetkin değildir. Fakat olağanlığı, gerekli önermelerdeki gibi değil, bizim yaptığımız tarife uygun olarak anlamalıdır: bu ise zaman zaman unutulmuş bir şeydir.

15.

<MODAL KIYASLAR, (devam). — ÖNCÜLERDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR.>

Öncüllerden biri asertorik, öbürü olağan olarak alınmışsa, olağanlığı ifade eden, büyük uca taallük eden öncül olduğu zaman bütün kıyaslar yetkin olacaktırlar ve bizim gösterdiğimiz gibi tarif edilen olağanlığı ortaya koyacaklardır; fakat olağan olan küçük uca taallük eden öncül olduğu zaman bütün kıyaslar yetkin olmayacaklardır ve onlar arasından olumsuz olanlar, bizim tarif ettiğimiz gibi, olağanlığı değil, sadece küçüğün bütününe veya bir bölümüne yükleme gerekli - olmazlığını çıkaracaklardır. Çünkü bir terim, başka bir terimin bütününe veya bir bölümüne gerekli olarak ait olmadığı vakit, onun için bu terimin bütününe veya bir bölümüne ait olmamanın mümkün olduğunu söyleriz.

Gerçekte, A için her B ye ait olmasının mümkün olduğunu kabul edelim ve B nin her G ye ait olduğunu ortaya koyalım. Mademki G, B ye bağlıdır ve A nın her B ye ait olması mümkündür, A nın her G ye ait olmasının da mümkün olduğu açıktır. O halde yetkin bir kıyas elde olunur. — Bunun gibi, AB öncülü olumsuz, BG öncülü olumlu olduğu zaman; birinci olağan olarak, ikinci sadece yüklemlilik olarak alınırsa, A nın hiç bir G ye ait olmamasının mümkün olduğu sonucunu veren yetkin bir kıyas vardır.

Böylece basit yüklemenin küçük uca taallük ettiği zaman yetkin kıyaslar elde olduğu apaçıktır; fakat öncüllerin zıt bir durumunun birtakım kıyaslar vücuda getirebilmesi, saçmalıkla ispat ve tasdik olunması gereken bir şeydir. Aynı zamanda bunların yetkinsiz kıyaslar oldukları apaçık olacaktır, çünkü ispat, konulan öncüllerden çıkmaz.

Fakat biz ilkin A'nın varlığından gerekli olarak B'nin varlığı çıkarsa A'nın mümkünlüğünden de gerekli olarak B'nin mümkünlüğünün çıkacağını ortaya koymak zorundayız. Gerçekte terimler bu cinsten bir münasebette bulunmak şartı ile, A ile gösterilen şeyin mümkün olduğunu, B ile gösterilen şeyin imkânsız olduğunu farz edelim. O zaman kendisi için varolmak mümkün olduğu zaman, mümkün olan şey vaki olabilirse o vakit imkânsız olduğu zaman imkânsız olan şey vaki olmayabilirse, ve aynı zamanda, A mümkün, B imkânsız ise, A için B olmadan vaki olmak ve vaki olursa varolmak da mümkün olacaktır, çünkü vaki olan şey, bir kere vaki oldu mu, vardır. — Fakat mümkünü ve imkânsızı sade oluşa değil, aynı zamanda doğru tasdik ve her yüklemeye de, ve bir şeyin mümkün olduğu söylenilen her manada tatbik etmek gerekir: bütün hallerde mümkün olanın durumu aynı olacaktır. — Bundan başka, A'nın varlığından B'nin varlığı çıktığı söylendiği zaman bununla herhangi bir tekil şey, söz gelimi A varsa, B'nin de olacağı anlaşılmamalıdır, çünkü hiç bir şey gerekli olarak tek bir şeyin varlığından çıkmaz; hiç değilse bundan iki tane lâzımdır. Bizim kıyas-

ta gösterdiğimiz şekilde bulunan öncüller için durum budur. Çünkü G, D hakkında, D de Z hakkında tasdik edilmişse, G gerekli olarak Z hakkında tasdik edilmiştir; bu önermelerden her biri mümkünse, sonuç da mümkündür. O halde, söz gelimi, A ile öncüller, B ile sonuç gösterilirse bundan, sadece A gerekli ise B nin de gerekli olduğu değil, aynı zamanda A mümkünse B nin de mümkün olduğu sonucu çıkacaktır.

Bu ispat olunduktan sonra, yanlış, fakat imkânsız olmayan bir şey farzolanduğu takdirde bu hipotezden çıkan sonucun da yanlış olacağı, ama imkânsız olmayacağı açıktır. Söz gelimi, A yanlış, ama imkânsız değilse, B de A nm sonucu ise, B yanlış olacaktır, fakat imkânsız olmayacaktır. Gerçekte, B nin varlığı A nın varlığının sonucu ise B nin mümkünlüğünün de A nın mümkünlüğünün sonucu olacağı ispat edilmişti (A mümkün farz edilmiştir); bu şartlar içinde B mümkün olacaktır, çünkü imkânsız olsaydı aynı şey aynı zamanda hem mümkün hem de imkânsız olacaktı.

Bu ayırtlar yapıldıktan sonra, A nm her B ye ait olduğunu ve B nin her G ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. O halde gerekli olarak, A nm her G ye ait olması mümkündür. Bu mümkünlüğü atalım, fakat B yi asertorik olarak her G ye ait gibi alalım: bu yanlıştır, fakat imkânsız değildir. A, G için mümkün değilse ve B her G ye aitse, o zaman A da bazı B için mümkün değildir: üçüncü şekil bir kıyas elde olunur. Fakat A için her B ye ait olmasının mümkün olduğu farz olunmuştur. O hal-

de gerekli olarak A için her G ye ait olması mümkündür. Çünkü her ne kadar imkânsız değil, yanlış koymuş isek de, sonuç imkânsızdır. — B nin G ye ait olduğunu koyarak birinci şekil ile yine imkânsıza varılıp dayanılabilir. Gerçekte, B her G ye aitse ve A için her B ye ait olmak mümkünse, A için her G ye ait olmak da mümkün olacaktır. Hâlbuki A nın her G için mümkün olmadığı farzolandu.

Bütüncül olarak alınan bir terime ait olmak deymişimdiki zaman veya falan belli devir gibi hiç bir zaman taayyünü olmadan, ama mutlak bir tarzda alınmalıdır. Gerçekte bu cinsten öncüller yardımcıdır ki biz kıyaslar yaparız, çünkü öncül şimdiki zaman manasında alınırsa kıyas olmayacaktır. Şüphe yok, *insan* terimini, herhangi bir anda, söz gelimi, başka hiç bir şey hareket halinde olmasa her hareket edene ait olmaktan hiç bir şey alıkoymaz; fakat *hareket eden*'in her at'a ait olması mümkündür; bununla beraber *insan*'ın hiç bir at'a ait olması mümkün değildir. Bundan başka, büyüğün *hayvan*, ortanın *hareket eden*, küçüğün *insan* olduğunu farzedelim: öncüller bundan öncekilerin aynıdır, fakat sonuç olağan değil, gerekli olacaktır, çünkü insan gerekli olarak hayvandır. O halde bütüncülün zaman taayyünleri olmadan mutlak manada alınması gerekiyor.

Şimdi AB öncülünün bütüncül ve olumsuz olmasını farzedelim ve A nın hiç bir B ye ait olmadığını, ama B için her G ye ait olmanın mümkün olduğunu koyalım. Bu önermeler bir kere konulunca, bundan gerekli olarak A için hiç bir G ye ait olma-

manın mümkün olduğu sonucu çıkar. Gerçekte, bu sonucun mümkün olmadığını ve B nin yukarıdaki gibi G ye ait olduğunu farz edelim. Bunun sonucu olarak A nın <gerekli olarak> bazı B ye üçüncü şekil bir kıyas gereğince ait olması gereklidir: bu ise imkânsızdır. Bunun sonucu olarak A için hiç bir G ye ait olmamak olağan olacaktır, çünkü bu önerme yanlış farzolanmışsa sonuç imkânsızdır.⁶ Bu kıyas bizim tarif ettiğimiz gibi, olağanlığı değil, sadece konunun bütününe yüklemenin gerekli — olmayışını ortaya koyar (gerçekte, bu önerme yapılan farzetmenin çelişigidir, çünkü bu farzetme A nın gerekli olarak bazı G ye ait olduğunu farzetme idi, fakat saçmalık yoluyla kıyas yalnız bu farzetmeye karşı çelişigi ortaya koyar). — Üstelik, bir somut terimler misali açıkça gösterir ki sonuç olağanlığı ortaya koymayacaktır. Gerçekte A nın *karga*, B nin *akıllı*, G nin de *insan* olduğunu kabul edelim. A hiç bir B ye ait değildir; çünkü akıllı olan hiç bir şey karga değildir. Buna karşılık, B nin her G ye ait olması mümkündür: çünkü her insanın akıllı olması mümkündür: fakat A gerekli olarak hiç bir G ye ait değildir, o halde sonuç olağanlığı ortaya koymaz. Bununla beraber o daima gerekli değildir. Gerçekte, A nın *hareket eden*, B nin *ilim* ve G nin de *insan* olduğunu kabul edelim. A hiç bir B ye ait olmayacaktır, ama B için her G ye ait olmak mümkündür, sonuç ise gerekli olmayacaktır, çünkü hiç bir insanın hareket etmemesi gerekli değildir. Daha doğrusu bazı insanın hareket etmesi gerekli değildir. Şu halde sonucun sadece bir teri-

min bütüncül olarak alınan bir başka terime gerekli olarak ait olmadığını ortaya koyduğu apaçıktır. Fakat terimleri daha iyi bir tarzda almalıdır.

Olağanlığı ifade eden küçük uca olumsuzluk eklenirse bizim aldığımız öncüllerin kendilerinden hiç bir kıyas çıkmayacaktır, ama olağan öncül aksedilmişse bundan önceki halde olduğu gibi ondan da bir tane kıyas çıkacaktır. Gerçekte, A'nın her B'ye ait olduğunu ve B için hiç bir G'ye ait olmamanın mümkün olduğunu kabul edelim. Bu tarz münasebette bulunan terimlerle gerekli olarak hiç bir şey çıkmayacaktır. Fakat BG öncülü aksolunursa, B de her G'ye ait olarak alınırsa yukarıdaki gibi bir kıyas elde olunur, çünkü terimler aynı durumdadırlar. — Münasebetlerin her ikisi de olumsuz ise, AB öncülü asertorik yüklememeyi ifade ederse ve BG öncülü bütüncül olarak alınan bir terime yüklemek imkânını gösterirse aynı tarzda hareket olunur. Şimdi aldığımız bu önermelerin kendilerinden gerekli olarak hiç bir sonuç elde olunmaz, ama olağan öncül bir kere aksolundu mu, kıyas da olacaktır. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını ve B için de hiç bir G'ye ait olmamanın mümkün olduğunu farzedelim: bu önermeler gerekli olan hiçbir şey vermezler. Fakat B için her G'ye ait olmanın mümkün olduğu (doğru olan da budur) farz olunursa ve AB öncülü aynı halde bırakılırsa, tekrar aynı kıyas elde olunacaktır. — Buna karşılık, B'nin her G'ye ait olmamasının mümkün olduğu değil de, B'nin her G'ye ait olmaması farz olunursa, AB öncülü ister olumsuz, ister olumlu olsun, hiç

bir suretle kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal olarak elimizde gerekli yüklemeler için *ak*, *hayvan*, *kar*; ve gerekli yüklemenin imkânsızlığı için *ak*, *hayvan*, *çam sakızı* vardır.

Görülüyor ki terimler bütüncül olurlarsa, öncüllerden biri asertorik, öbürü de olağan olmak şartı ile küçük uca taallük eden öncül olağan olarak alındıkça, bir kıyas elde olunacaktır; yalnız bu kıyas, kâh öncüllerin kendilerinden itibaren, kâh bir öncülün aksi vasıtasıyla teşkil edilir. Bu hallerden her birinin ne zaman ve hangi sebeple belirdiğini söyledik.

Fakat konulan münasebetlerden biri bütüncül, öbürü bölümcül ise, büyük uca taallük eden öncül ister olumlu, ister olumsuz olsun, bütüncül ve olağan olarak koruldukça, bölümcül de olumlu ve asertorik olduğu zaman, bütüncül terimler misalinde olduğu gibi yetkin kıyas olacaktır. İspat bundan öncekinin aynıdır. Fakat büyük uca taallük eden öncül bütüncül olup, olağan değil de asertorik ise, öbür öncül de bölümcül ve olağan ise, ikisi de ister olumlu, ister olumsuz olsun, veya biri olumsuz, öbürü olumlu olsun, bütün bu hallerde kıyas yetkin olmayacaktır. Yalnız burada ispat kâh saçmalık yoluyla, kâh bundan önceki halde olduğu gibi olağanın aksiyile yapılacaktır. Bütüncül olarak alınan, büyük uca taallük eden öncül asertorik yüklemeyi veya yüklememeyi gösterdiği zaman, ve öbür öncül, olumsuz bölümcül olduğu halde olağan manasında alındığı zaman, söz gelimi, A bütüncül olarak alınan B ye ait ise veya ait değilse ve B nin bazı G ye

ait olmaması mümkünse, akis yoluyla yine kıyas olacaktır. Çünkü BG öncülü olağanlığa göre aksedilmişse bir kıyas elde olunur. — Fakat bölümcül öncül asertorik yüklememeyi gösterirse burada kıyas olamaz. Yükleme terimlerine misal: *Ak, hayvan, kar*; yüklememeye misal: *ak, hayvan, çam sakızı*: burada başvurulması gereken, belirsiz ispattır. — Küçük uca taallük eden öncül bütüncül olarak, büyük uca taallük eden de bölümcül olarak konulmuşsa, fark gözetmeksizin biri veya öbürü ister olumsuz, ister olumlu, ister asertorik, ister olağan olsun, hiç bir suretle kıyas olmayacaktır. Öncüller bölümcül veya belirsiz oldukları zaman da asertorik veya olağan olsunlar, veya biri olağan, öbürü asertorik olsun, bunda yine bu cinsten bir kıyas olmayacaktır. İspat yukarıdakinin aynıdır. Bütün bu hallerde müşterek olan terimlere misal: gerekli yükleme için: *hayvan, ak, insan*; yüklemenin imkânsızlığı için: *hayvan, ak, elbise*. — Görülüyor ki büyük uca taallük eden öncül bütüncül olarak konulmuşsa daima bir kıyas elde olunur; ama bu, küçük uca taallük eden öncül ise, asla hiç bir şey ispat ve tasdik olunamaz.

16.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ OLAĞAN. ÖBÜRÜ GEREKLİ OLAN BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR.>

Öncüllerden biri gerekli yüklemeyi, öbürü olağan yüklemeyi gösterdiği zaman terimler bundan ön-

ceki aynı münasebette bulundukları zaman kıyas olacaktır; ve gerekli, küçük uca taallük ettiği zaman kıyas da yetkin olacaktır. Terimler olumlu olurlarsa, ister bütüncül olarak, ister bütüncül olmayarak konulmuş olsunlar, sonuç da olağan olacak, asertorik olmayacaktır. Fakat bir öncül olumlu, öbürü olumsuz olursa; her defasında olumlu olan gerekli oldukça, sonuç olağan olacaktır, olumsuz asertorik olmayacaktır; ama gerekli olan olumsuz ise, terimler bütüncül olsalar da, olmasalar da sonuç da hem olumsuz olağan, hem de olumsuz asertorik olacaktır. Sonuçta bulunan olağan aynıyle bundan önceki tarzda anlaşılmalıdır. Buna karşılık, olumsuz gerekliden hiç bir kıyas çıkarılamayacaktır, çünkü *<bir şeye> gerekli olarak ait olmamak, gerekli olarak <bir şeye> ait olmamak'dan başka bir şeydir.*

Olumlu terimlerden gerekli bir sonuç çıkmayacağı, apaçıktır. Gerçekte, A'nın gerekli olarak her B'ye ait olduğunu ve B'nin her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu kabul edelim; A için her G'ye ait olmasının mümkün olduğu sonucunu veren yetkin olmayan bir kıyas elde olunacaktır. Yetkinsizliği, açıkça ispattan ileri gelmektedir, çünkü ispat tarzı daha yukarıdakinin aynı olacaktır. — Şimdi. A için her B'ye ait olmasının mümkün olduğunu ve B'nin gerekli olarak her G'ye ait olduğunu kabul edelim: O zaman, A'nın her G'ye asertorik olarak ait olduğunu değil, ona ait olmasının mümkün olduğu sonucunu veren bir kıyas olacaktır. Bu kıyas ise yetkinsiz değil, yetkin olacaktır; çünkü yetkinliğini doğrudan doğruya ilk öncüllerden almaktadır.

Fakat öncüllerin birbirine benzer şekilde olmadıkları hali görelim. İlkin, olumsuz bir öncülün gerekli olduğunu, gerekli olarak A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğunu, B için ise her G ye ait olmanın mümkün olduğunu farzedelim: bundan A için asertorik olarak hiç bir B ye ait olmaması gerekliliği çıkar. Gerçekte, A nın her G ye veya bazı G ye ait olduğunu farzedelim. Fakat biz ortaya koyduk ki A için hiç bir B ye ait olmak mümkün değildi; mademki olumsuz öncül aksolunabilir, o halde B de hiç bir A için mümkün değildir. Fakat A her G ye veya bazı G ye ait farzedilmiştir. Bunun sonucu olarak B için bazı G ye veya her G ye ait olmak mümkün olmayacaktır. Fakat başlangıçta B için her G ye ait olmanın mümkün olduğu farzolundu. Elde edilen kıyasın olağan yüklememeyi sonuç olarak çıkardığı açıktır, çünkü asertorik yüklememeyi sonuç olarak çıkarır. — Şimdi gerekli olanın olumlu öncül olduğunu kabul edelim ve A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğunu ve B nin gerekli olarak her G ye ait olduğunu farzedelim. Kıyas yetkin olacaktır, ama sonuç olumsuz bir asertorik değil, olumsuz bir olağan olacaktır, çünkü büyük uca tabi öncül bu tarzda alınmıştı, üstelik, saçmalığa götürme yoluna başvurmak da mümkün değildir. Gerçekte, A nın <gerekli olarak> bazı B ye ait olabildiği farz olunur ve A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğu kabul olunursa, bu öncüllerden hiç bir imkânsızlık çıkmaz. — Fakat olumsuzluk küçük uca

taallûk ederse, öncül olağanlığı gösterdiği zaman bundan önce geçen hallerde olduğu gibi, akis yoluyla kıyas olacaktır. Fakat olağanlık göstermediği zaman kıyas olmayacaktır. İki öncülden biri olumsuz olduğu ve küçük terime taallûk eden olağan olmadığı zaman da kıyas olmayacaktır. Yukarıdaki terimler burada da misal olarak alınabilirler: yükleme için: *ak, hayvan, kar*; yüklememe için: *ak, hayvan, çam sakızı*.

Bölümcül kıyaslar için de durum aynıdır. Olumsuz öncül gerekli olduğu zaman sonuç da olumsuz asertorik olacaktır. Söz gelimi: A'nın hiç bir B'ye ait olmaması gerekliyse ve B'nin bazı G'ye ait olması mümkünse, gerekli olarak A'nın bazı G'ye asertorik olarak ait değildir. Gerçekte, A her G'ye aitse, ve onun hiç bir B'ye ait olmaması gerekliyse, B'nin de hiç bir A'ya ait olmaması gerekli olacaktır. Bundan A her G'ye ait ise B'nin hiç bir G'ye ait olmamasının gerekli olduğu sonucu çıkar. Halbuki B için bazı G'ye ait olmasının mümkün olduğu farz olunmuştur. — Buna karşılık, gerekli olan olumlu bölümcül olduğu zaman, bundan olumsuz kıyasta (söz gelimi: BG öncülü) bulunana kastediyorum, veya olumlu kıyasta gerekli olan bütüncül (söz gelimi: AB öncülü) olduğu zaman asertorik sonuçlu kıyas olmayacaktır. İspat daha yukarıdaki-rin aynıdır. — Fakat bütüncüllük küçük uca dokunursa, öncül ister olumlu, ister olumsuz, ama olağan olsun, ve büyük uca taallûk eden öncül, bölümcül ve gerekli ise burada kıyas olmayacaktır. Olum-

lu gerekli yükleme için terimlere misal: *hayvan, ak, insan*; olumsuz gerekli yükleme için: *hayvan, ak, elbise*. Fakat bütüncül öncül gerekli ve bölümcül olağan olduğu zaman, bütüncül olan olumsuz ise yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak, karga'yı*; yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak* ve *çam sakızı'nı* alabiliriz. Bütüncül olan olumlu ise olumlu gerekli yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak* ve *kuğu kuşu'nı*; olumsuz gerekli yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak, kar* alabiliriz. Konulan öncüller belirsiz işler veya her ikisi de bölümcül oldukları zaman, yine de kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal: yükleme için *hayvan, ak, insan*; yükleme için *hayvan, ak, cansız*. Gerçekte, hayvanın bazı ak'a yüklenmesi ve ak'ın da bazı cansız yüklenmesi hem olumlu gerekli, hem de olumsuz gereklidir. Olağana gelince, durum aynıdır ve bu yüzden bu terimler bütün hallerde kullanılabilirler.

O halde dediklerimiz açıkça gösterir ki terimler arasında gerekli yükleme halinde olduğu kadar asertorik yükleme halinde de benzer münasebetlerden kıyas elde olunur da, olunmaz da. Yalnız olumsuz öncül asertorik ise, dediğimiz gibi, olağan sonuçlu bir kıyas elde olunur, halbuki olumsuz öncül gerekliyse, kıyas hem olağan, hem de olumsuz asertorik sonuçludur. [Bütün kıyasların yetkinsiz oldukları ve yetkinliklerini daha önce sözü geçen şekillerden aldıkları da apaçıktır].

17.

<MODAL KIYASLAR (devam). — İKİ
OLAĞAN ÖNCÜLLÜ İKİNCİ
ŞEKİL KIYASLAR.>

İkinci şekilde iki öncülün her ikisi de olağan olduğu zaman, öncüller olumlu veya olumsuz, bölümcül veya bütüncül olsunlar, hiç bir kıyas olmayacaktır. — Buna karşılık, biri basit bir yükleme, öbürü olağanlık ifade ettiği zaman olumlu bütüncül asertorik olursa hiç bir zaman kıyas olmayacaktır, halbuki asertorik olan olumsuz bütüncül ise her zaman kıyas olacaktır. — Öncüllerden biri gerekli, öbürü olağan olarak konuldukları zaman da çözüm ayıdır. Bu hallerde de sonuçlarda muhtevi bulunan olağan terimini bundan önce aldığımız manada almalıdır.

İlkin olağan olumsuz önermeler için akis olmadığını ispat etmek zorundayız: söz gelimi, A için hiç bir B ye ait olmaması mümkün ise, B nin hiç bir A ya ait olmaması gerekli değildir. Bununla beraber, bunu kabul edelim; B nin hiç bir A ya ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Mademki ister zıt, ister karşıt olsunlar, olağan olumlular, olumsuzlara aksolunuyor, ve mademki B için hiç bir A ya ait olmamak mümkündür, B için her A ya ait olmasının mümkün olacağı açıktır. İşte bu yanlıştır: *her bu, şu* olabilirse bundan gerekli olarak *her şu'nun bu* olması çıkmaz. Bundan olumsuz önerme için akis olmadığı sonucu çıkar. — Bundan başka, A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olmaması-

na ve B için bazı A ya ait olmamanın gerekli olmamasına hiç bir engel yoktur: söz gelimi, ak'ın hiç bir insana ait olmaması mümkündür, (çünkü her insana ait olması da mümkündür) fakat insan'ın hiç bir ak'a ait olmamasının mümkün olduğunu söylemek doğru değildir; çünkü insan birçok ak nesnelere gerekli olarak ait değildir ve gerekli olanın da olağan olan olmadığını söyledik. — Fakat söz gelimi, şu aşağıdaki yolda muhakeme yaparak, saçmalık yoluyla aksolunabilirliğini ispat da mümkün değildir: “B için hiç bir A ya ait olmamanın mümkün olması yanlışsa, birinci önerme olumlu, ikincisi olumsuz olduğundan onun hiç bir A ya ait olmamasının mümkün olmadığı da doğrudur. Bu böyle ise, B nin gerekli olarak bazı A ya ait olduğu da doğrudur. Bunun sonucu olarak, A da gerekli olarak bazı B ye aittir, bu ise imkânsızdır.” <bu muhakeme yapılamaz,> çünkü B nin hiç bir A ya ait olmaması mümkün değilse bundan B nin bazı A ya ait olmasının gerekli olduğu çıkmaz. Gerçekte, *B nin hiç bir A ya ait olmaması mümkün değildir* deyimi çift manada kullanılmıştır: *kâh B nin bazı A ya ait olması gereklidir*, kastolunur. *Kâh B nin bazı A ya ait olmaması gereklidir*. Çünkü gerekli olarak bazı A ya ait olmayan hakkında, onun her A ya ait olmamasının mümkün olduğunu söylemek doğru değildir. Bunun gibi, bazı A ya gerekli olarak ait olan hakkında da onun her A ya ait olmasının mümkün olduğu da söylenemez. O halde G için her D ye ait olmasının mümkün olmadığından ötürü gerekli olarak G nin bazı A ya ait olmadığı

düşünülseydi bir hata işlenirdi: gerçekte, G her D ye aittir, fakat bazı hallerde o ona ait olduğundan ötürü, bu yüzden onun her D ye ait olmasının mümkün olmadığını söylüyoruz. Bunun sonucu olarak olumlu bütüncül olağana hem olumlu gerekli bölümcül, hem de olumsuz gerekli bölümcül karşı konmaktadır, karşı - olum da olumsuz olağan bütüncül için aynıdır. O halde başlarken tarif ettiğimiz manada mümkün olana ve mümkün olmayana nispetle, sadece *A nın bazı B ye ait olması gereklidir*'i değil, aynı zamanda, *A nın bazı B ye ait olmaması gereklidir*'i de anlamalıdır. Ama bu son önermeden hiç bir imkânsızlık çıkmaz, öyle ki kıyas elde olunmaz. — Şimdi dediğimiz şey olumsuzun aksolunmadığını, demek, açıkça gösteriyor.

Bu ispat yapıldıktan sonra A için hiç bir B ye ait olmamanın ve her G ye ait olmanın mümkün olduğunu kabul edelim. Burada akis yoluyla kıyas olmayacaktır; çünkü bu cinsten bir öncülün akis olunamaz olduğunu söyledik. Fakat burada saçmalık yoluyla ispat da olmayacaktır, çünkü B için her G ye ait olmanın mümkün olduğunu ortaya koymak, hiç bir yanlış neticeyi gerektirmez. Çünkü A için her G ye ait olmak ve hiç bir G ye ait olmamak mümkün olacaktır. — Umumî olarak, kıyas varsa olağan bir sonucun olması gerekeceği apaçıktır, çünkü öncüllerden hiç biri asertorik manada alınmamıştır, bu sonuç da olumlu veya olumsuz olmak zorundadır. Halbuki bu sonuç ne o, ne de öbürü olamaz. Gerçekte, onu olumlu olarak koyalım: somut terimler yardımıyla yüklem için konuya ait ol-

manın mümkün olmadığı ispat olunacaktır; onu olumsuz olarak koyalım: sonucun olağan olmayıp gerekli olduğu ispat olunacaktır: söz gelimi, A nın *ak*, B nin *insan*, G nin de *at* olduğunu kabul edelim. O zaman A için, başka deyimle *ak* için her G ye ait olmak ve hiç bir B ye ait olmamak mümkündür. Fakat B için G ye ait olmak veya ait olmamak mümkün değildir: onun G ye ait olmasının mümkün olmaması aşikârdır. Çünkü hiç bir at insan değildir; fakat onun G ye ait olması da mümkün değildir, çünkü hiç bir atın insan olmaması gereklidir: halbuki bildiğimiz gibi, gerekli olan olağan değildir; öyleyse kıyas elde olunmaz.

Olumsuzun nakli yapılırsa, veya her iki öncülün ikisi de olumlu veya olumsuz ise ispat aynı olacaktır. İspat aynı somut terimler yardımıyla yapılacaktır. Bir öncül bütüncül, öbürü bölümcül olduğu zaman, veya her ikisi de bölümcül veya belirsiz olursa, veya öncüllerin çeşitlendirilebilmesi ne tarzda olursa olsun, ispat için her zaman aynı terimler kullanılacaktır. O halde öncüllerin her ikisi de olağan manada konulmuşlarsa hiç bir kıyas elde olunmaz.

18.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN İKİNCİ ŞEKİL KIYASLAR.>

Bir öncül asertorik bir yükleme, öbür öncül de olağanlığı ifade ederse, olumlu, asertorik; olum-

suz, olağan olarak konulursa, terimler ister bütüncül ister bölümcül olarak alınmış olsunlar, burada hiç bir zaman kıyas olmayacaktır. İspat aynı terimlerin yardımıyla yapılır ve yukardekinin aynıdır. — Buna karşılık, olumlu, olağan; olumsuz, asertorik olduğu zaman kıyas olacaktır. Gerçekte, A nın hiç bir B ye ait olmayıp, onun her G ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Olumsuzun aksolunmasıyla, B hiç bir A ya ait olmayacaktır. Fakat A için her G ye ait olmanın mümkün olduğu kabul olunmuştu. O halde, birinci şekil yardımıyla B için hiç bir G ye ait olmamasının mümkün olduğu sonucunu veren bir kıyas elde olunacaktır. Olumsuzluğun taallük ettiği G terimi ise, çözüm aynıdır. — Fakat biri asertorik yüklememeyi, öbürü olağan yüklememeyi ifade etmek üzere öncüllerin her ikisi de olumsuz iseler, bu aynı önermelerden gerekli olarak hiç bir şey çıkmaz; fakat olağan öncül aksedilmişse daha önceki halde olduğu gibi, B için hiç bir G ye ait olmamanın mümkün olduğu kıyas elde olunur, çünkü yine birinci şekilde karşılaşacağız. — Buna karşılık, her iki öncül olumlu olarak konulmuşlarsa, kıyas olmayacaktır. Yükleme terimlerine misal: *sağlık, hayvan, insan*; yüklememeye: *sağlık, at, insan*.

Bölümcül kıyaslar için de böyle yapılacaktır. Olumlu asertorik olduğu zaman, ister bütüncül, ister bölümcül olarak alınsın, hiç bir kıyas olmayacaktır, (ispatı yukarıdaki gibi ve somut terimler yardımıyla yapılır). Fakat asertorik olan olumsuz ise, bundan önce geçen haldeki gibi, akis yoluyla kıyas

olacaktır. — Her iki münasebet olumsuz olarak konulmuşlarsa ve olumsuz asertorik bütüncül ise, öncüllerin kendilerinden de hiç bir sonuç çıkmayacaktır, fakat olağan öncülü aksederek, önceki gibi bir kıyas elde olunabilecektir. — Buna karşılık, olumsuz olan asertorik ise, ama bölümcül olarak alınmışsa, öbür öncül ister olumlu, ister olumsuz olsun, kıyas olmayacaktır; öncüllerin her ikisi de belirsiz olarak alınır, olumlu olsunlar, veya olumsuz olsunlar yine de kıyas olmayacaktır. İspat aynıdır ve aynı terimlerle yapılacaktır.

19.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ GEREKLİ, ÖBÜRÜ OLAĞAN OLAN İKİNCİ ŞEKİL KIYASLAR.>

Öncüllerden biri gerekliyi, öbürü olağanı ifade ederse; gerekli olan olumsuz olduğu zaman yalnız olumsuz olağan sonuçlu değil, olumsuz asertorik sonuçlu bir kıyas elde olunacaktır; ama gerekli olan olumlu olduğu zaman kıyas olmayacaktır. — Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmamasının gerekli olduğunu, fakat her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu ortaya koyalım. Olumsuz aksedilmişse, B de hiç bir A'ya ait olmayacaktır. Fakat bir yandan da, A için her G'ye ait olmasının mümkün olduğu ortaya konulmuştu. Böylece, B'nin hiç bir G'ye ait olmamasının mümkün olduğu sonucunu veren birinci şekil bir kıyas elde olunur. Fakat aynı zamanda, B'nin asertorik olarak hiç bir G'ye ait olmayacağı apaçıktır. Gerçekte, bir olumlu aserto-

rik yükleme kabul edelim: o zaman, A için hiç bir B ye ait olmamak mümkünse ve B bazı G ye ait ise, A nın bazı G ye ait olması mümkün değildir. Halbuki onun her G ye ait olabileceği farzolandu. Olumsuzluğun taallûk ettiği G ise, ispat şekli aynıdır. — Şimdi de olumlu öncülün gerekli, öbürünün olağan olduğunu; söz gelimi, A nın hiç bir B ye ait olmamasının mümkün olduğunu, ama her G ye ait olmasının gerekli olduğunu kabul edelim. Böyle bir terimler durumuyla hiç bir kıyas olmayacaktır, çünkü B nin gerekli olarak G ye ait olmaması da olabilir. Gerçekte, A nın *ak*, B nin *insan*, ve G nin de *kuğu kuşu* olduğunu kabul edelim. *Ak* gerekli olarak *kuğu kuşu*'na aittir, ama onun hiç bir insana ait olmaması mümkündür; *insan*'ın hiç bir *kuğu kuşu*'na ait olmaması gereklidir. O halde olağan sonuçlu bir kıyas olmayacağı, bu apaçıktır, çünkü gerekli gerekli olan şey, dedik ki, olağan değildir. Bununla beraber, gerekli olan, dediğimiz gibi, ancak iki öncül gerekliyse, veya hiç değilse olumsuz öncül gerekliyse çıkacağından, gerekli sonuçlu kıyas da olmayacaktır. Bundan başka, terimler bu suretle konuldukları zaman, B nin G ye ait olması da olabilir: G nin B ye tabi olmasını, A nın her B ye ait olmasının mümkün olmasını ve A nın gerekli olarak B ye ait olmasını hiç bir şey menedemez. Söz gelimi, G nin *uyanık olmak*, B nin *hayvan*, A nın da *hareket* olduğunu farzedelim: hareket gerekli olarak uyanık olmak'a aittir, onun her hayvana ait olması mümkündür, ve her uyanık olan hayvandır. O halde, terimler böyle bir münasebette oldukları

zaman sonuç gerekli olarak bir olumlu asertorik ise sonucun olumsuz asertorik olmadığı açıktır. Karşı tasdikler de ortaya konulamaz. Bunun sonucu olarak, burada hiç bir kıyas olmayacaktır. — Olumlu, bir nakil konusu olduğu zaman ispat aynıdır.

Fakat öncüller benzer şekilde iseler; olumsuz oldukları zaman, yukarıdaki şekilde yapılan olağan öncülün aksedilmesiyle daima bir kıyas elde olunur. A nın B ye ait olmamasının gerekli olduğunu, ama A nın G ye ait olmamasının mümkün olduğunu farzedelim: öncüllerin aksedilmesiyle, B hiç bir A ya ait olmayacaktır. A her G ye ait olabilir; bu ise bize birinci şekli verir. Olumsuzluk G ye taallûk ederse, çözüm aynıdır. — Buna karşılık, her iki öncül de olumlu iseler, kıyas olmayacaktır. Gerçekte, hiç bir olumsuz öncül ne basit yükleme içinde, ne de gerekli yükleme içinde alınması dolayısıyla, sonucun ne olumsuz asertorik, ne de olumsuz gerekli olmayacağı açıktır. Sonuç, olumsuz olağan da olmayacaktır. Çünkü terimler bu cinsten bir münasebetle olduklarından, B nin G ye ait olmaması gerekli olacaktır: işte söz gelimi, A *ak*; B *kuğu kuşu*, G de *insan* olarak alınırsa, hal budur. Karşı tasdiklerden de sonuç çıkarılamaz, çünkü B nin gerekli olarak G ye ait olmadığı ispat edilmişti. O halde hiç bir suretle kıyas elde olunmaz.

Bölümcül kıyaslar için çözümler aynı olacaktır. Gerçekte olumsuz, bütüncül ve gerekliyse, hem olağan, hem de olumsuz asertorik sonuçlu bir kıyas olacaktır. (İspat akis yoluyla yapılır); ama bu olumlu ise, burada kıyas olamaz. İspat, bütüncül önerme-

ler için yapılanın aynıdır ve aynı somut terimler yardımıyla yapılacaktır. — Öncüllerin her ikisinin de olumlu oldukları zamanda sonuç yoktur: bu da yukarıdaki gibi ispat edilebilir. — Fakat öncüllerin her ikisi de olumsuz ve yüklememeyi gösteren öncül, bütüncül ve gerekli olduğu zaman, konulan bu öncüllerden gerekli olarak hiç bir sonuç çıkmayacaktır, ama olağan öncülün aksolunması bundan önceki hallerde olduğu gibi bir kıyas verecektir. — Fakat öncüllerin her ikisi de belirsiz veya bölümcül iseler burada kıyas olmayacaktır. İspat, yukarıdakinin aynıdır ve aynı somut terimler yardımıyla yapılır.

O halde, dediklerimize göre, olumsuz bütüncül gerekli olarak konulursa daima yalnız olumsuz olağan sonuçlu değil, olumsuz asertorik sonuçlu bir kıyasın da elde olunduğu açıktır; bunun aksine olarak, gerekli olan olumlu ise hiç bir zaman kıyas olmayacaktır. Yine açıktır ki terimler arasında böyle bir münasebetten hem asertorik yükleme halinde, hem de gerekli yükleme halinde kıyas elde olunur veya elde olunmaz. Hâsılı bütün kıyasların yetkinsiz oldukları ve yetkinliklerini bundan önce gösterilen şekillerden aldıkları apaçıktır.

20.

<MODAL KIYASLAR (devam). — İKİ OLAĞAN ÖNCÜLLÜ ÜÇÜNCÜ ŞEKLİ KIYASLAR.>

Birinci şekilde, öncüllerin her ikisi de olağan iseler veya sadece onlardan biri olağan ise, burada

kıyas olacaktır. Öncüller olağanlığı ifade ettikleri zaman, sonuç da olağan olacaktır; öncüllerden biri olağan, öbürü asertorik olduğu zaman yine olağan olacaktır. Fakat öbür öncül gerekli olarak konulduğu zaman; olumlu ise sonuç ne gerekli, ne de asertorik olacaktır; olumsuz ise, yukarıdaki gibi olumsuz asertorik sonuçlu kıyas olacaktır. Burada da, sonuçlarda bulunan olağanı, bundan önceki mana da almalıdır.

O halde ilkin olağan öncülleri alalım ve A'nın her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Mademki olumsuz, bölümcül olarak aksolunuyor ve B için her G'ye ait olmak mümkündür, o halde G'nin de bazı B'ye ait olması mümkün olacaktır. Bunun sonucu olarak, A'nın her G'ye ve G'nin bazı B'ye ait olması mümkünse, A'nın bazı B'ye ait olması da mümkündür: birinci şekil elde olunur. — A'nın hiç bir G'ye ait olmaması ve B'nin her G'ye ait olması mümkünse, bundan gerekli olarak A'nın bazı B'ye ait olmamasının mümkün olduğu çıkar: akis yoluyla tekrar birinci kıyası elde ederiz. — Fakat öncüllerin ikisi de olumsuz iseler, bu önermelerin kendilerinden hiç bir gerekli sonuç çıkmayacak, halbuki öncüllerin akis olunmasıyla bundan önceki haldeki gibi bir kıyas elde olunacaktır. Gerçekte, A ve B'nin G'ye ait olmamaları mümkünse, olumsuz olağanları değiştirerek, burada da, akis yoluyla, birinci şekli elde edeceğiz.

Fakat terimlerden biri bütüncül, öbürü bölümcül ise asertorik önermelerdeki gibi aynı terimler münasebetine göre bir kıyas elde olunacak veya

olunmayacaktır. Gerçekte, A'nın her G'ye, B'nin de bazı G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Bölümcül öncülün aksolunmasıyla yine birinci kıyas elde olunacaktır. A'nın her G'ye, G'nin de bazı B'ye ait olması mümkünse, A da bazı B'ye ait olabilecektir. Bütüncül olan, BG'ye eklenmişse, yine böyle olacaktır. — Yine bunun gibi, AG öncülü olumsuz, BG olumlu ise: biz yeniden, akis yoluyla birinci şekli elde edeceğiz. — Buna karşılık, biri bütüncül, öbürü bölümcül olmak üzere her iki öncül olumsuz olarak konulursa böyle alman öncüllerden hiç bir kıyas çıkmayacaktır; ama bunlar aksolunursa, bundan önceki halde olduğu gibi, kıyas olacaktır.

Öncüllerin her ikisi de belirsiz iseler veya bölümcül olarak alınmışlarsa, kıyas olmayacaktır, çünkü A'nın gerekli olarak her B'ye ve gerekli olarak hiç bir B'ye ait olmaması lâzımdır. Yükleme terimlerine misal: *hayvan*, *insan*, *ak*; yüklememeye: *at*, *insan*, *ak*. Orta terim *ak*'dır.

21.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN ÜÇÜNCÜ ŞEKİL KIYASLAR.>

Öncüllerden biri sırf yüklemeyi, öbürü olağanlığı ifade ederse, sonuç asertorik değil, olağan olacaktır, ve bundan önceki halde olduğu gibi aynı

terim münasebetlerine göre kıyas olacaktır. — İlkin, terimlerin olumlu olduğunu ve A'nın her G'ye ait, B'nin ise her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. BG öncülünün aksolunmasıyla birinci şekil elde olunacak, sonuç da A için bazı B'ye ait olmasının mümkün olduğu olacaktır. Gerçekte, birinci şekilde öncüllerden biri olağanlığı ifade ederse, sonucun da olağan olduğunu söyledik. — BG öncülü asertorik ve AG öncülü olağan ise; veya asertorik olan ikisinden hangisi olursa olsun, AG öncülü olumsuz ve BG öncülü olumlu olursa sonuç yine aynıdır: her iki halde de sonuç olağan olacaktır. Gerçekte, yeniden birinci şekil elde olunur ve bu şekilde öncüllerden biri olağanlığı ifade ederse sonucun da olağan olacağı ispat edilmiştir. — Olumsuzluk küçük uca tatbik olunursa, veya her iki öncül olumsuz olarak alınır, böylece, konulmuş olan öncüller de bir kıyas teşkil etmezler, ama aksedilirlerse bundan önceki halde olduğu gibi kıyas olacaktır.

Öncüllerden biri bütüncül, öbürü bölümcül ise, her ikisi de olumlu oldukları zaman, veya olumsuz, bütüncül; olumlu, bölümcül olursa, aynı tarz kıyas elde olunacaktır; çünkü hepsi birinci şekil yardımıyla yetkinleştirileceklerdir. Böylece asertorik sonuçlu değil, olağan sonuçlu kıyas olacağı açıktır. — Fakat bütüncül olan olumlu ve bölümcül olan olumsuz ise ispat saçmalık yoluyla yapılacaktır. Gerçekte, B'nin her G'ye ait olmasının ve A'nın bazı G'ye ait olmamasının mümkün olduğunu farzedelim. Bundan, gerekli olarak A için bazı B'ye ait olmamanın

mümkün olduğu çıkar. Gerçekte, A gerekli olarak her B ye aitse, ve B de her G ye ait olarak konulmuşsa bizim daha önce ispat ettiğimiz gibi, A da gerekli olarak her G ye ait olacaktır. Halbuki A nın bazı G ye ait olmamak imkânını haiz olduğu farz olunmuştur.

Öncüllerden her ikisi de belirsiz veya bölüm-cül oldukları zaman, kıyas olmayacaktır. İspat, bütüncüller halinde verilmiş olanın aynıdır ve aynı terimlerin yardımıyla yapılır.

22.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLERİNDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ GEREKLİ OLAN ÜÇÜNCÜ ŞEKLİ KIYASLAR.>

Öncüllerden biri gerekli, öbürü olağan ise, terimler olumlu oldukları zaman, daima olağan sonuçlu kıyas olacaktır. Fakat öncüllerden biri olumlu, öbürü olumsuz olduğu zaman, gerekli olan olumlu ise sonuç olumsuz olağan olacaktır; olumsuz ise, sonuç hem olumsuz olağan, hem de olumsuz asertorik olacaktır. Fakat tıpkı öbür şekillerde olduğu gibi olumsuz gerekli sonuçlu kıyas olmayacaktır.

O halde ilkin terimlerin olumlu olduğunu kabul edelim; A nın gerekli olarak her G ye ait olduğunu, ve B nin her G ye ait olmasının mümkün

olduğunu farzedelim. Mademki A'nın her G'ye ait olması gereklidir ve G'nin bazı B'ye ait olması mümkündür, A asertorik tarzda değil, olağan tarzda bazı B'ye ait olacaktır; çünkü birinci şekilde elde olunan netice bu idi. BG öncülü gerekli olarak, AG öncülü olağan olarak konulmuşsa, ispat aynı olacaktır. Şimdi olumlu gerekli olmak üzere bir öncülün olumlu, öbürünün olumsuz olduğunu; söz gelimi, A'nın hiç bir G'ye ait olmamasının mümkün, B'nin de her G'ye ait olmasının gerekli olduğunu farzedelim. Yine birinci şekli elde edeceğiz, ve olumsuz öncül olağanlığı ifade ettiğinden, bunun sonucu olarak, sonucun olağan olacağı açıktır; çünkü öncüller birinci şekilde böyle bir durumda oldukları zaman, sonucun olağan olduğunu söyledik. — Fakat gerekli olan olumsuz öncül ise, sonuç hem A'nın bazı B'ye ait olmamasının olağan olduğu, hem de A'nın asertorik olarak bazı B'ye ait olmadığı olacaktır. Gerçekte, farzedelim ki A'nın G'ye ait olmaması gerekli, B'nin her G'ye ait olması mümkün olsun. BG olumlu öncülünün aksolunmasıyla birinci şekil elde olunacaktır, olumsuz öncül de gereklidir. Öncüller bu durumda oldukları zaman, bundan hem A'nın bazı G'ye ait olmayabilmesinin, hem A'nın asertorik olarak bazı G'ye ait olmadığının çıktığını gördük; bunun sonucu olarak, buradan gerekli olarak, A'nın asertorik olarak bazı B'ye ait olmadığı sonucu çıkar. — Fakat olumsuzluk küçük uca tatbik edildiği zaman, böyle elde olunan öncül olağan ise, bundan önce geçen hallerde-

ki gibi, öncül değişimi ile kıyas olacaktır; buna karşılık bu öncül gerekli ise gerçekte sonuç, fark gözetmeksizin bir olumlu bütüncül gerekli veya bir olumsuz bütüncül gerekli olduğu için, burada kıyas olmayacaktır. Bütüncül yükleme için terimler: *uyku, uyanan at, insan*; bütüncül yüklememe için: *uyku, uyanmış at, insan*.

Terimlerden biri bütüncül, öbürü bölümcül olarak orta terime eklenilirse, buna benzer neticeler elde edilecektir. Her iki öncül de olumlu ise, asertorik sonuçlu değil, olağan sonuçlu kıyas olacaktır; olumlusu gerekli olmak üzere bir olumsuz, bir de olumlu iki öncül alınırsa çözüm aynıdır. Fakat gerekli olan olumsuz olduğu zaman, sonuç da bir olumsuz asertorik olacaktır: İspat tarzı, terimler bütüncül olsunlar veya bütüncül olmasınlar, aynı olacaktır. Gerçekte, bu kıyasların birinci şekilde yetkinleştirilmeleri gereklidir, öyle ki birinci şekil kıyasta gerekli olarak vaki olan üçüncü şekil kıyaslarda da vaki olur. — Fakat bütüncül olarak alınan olumsuzluk küçük uca eklendiği vakit; olumsuzluk olağansa burada akis yoluyla kıyas olacaktır; halbuki gerekli ise, kıyas olmayacaktır. İspat, bütüncüller için yapıldığı gibi, ve aynı terimler yardımıyla yapılacaktır.

Şu halde, bu şekilde de, ne zaman ve nasıl kıyas olacağı, ve ne zaman kıyasın olağan, ne zaman asertorik olduğu görülüyor. Nihayet, bütün bu kıyasların yetkin olmadıkları ve bu yetkinliklerini birinci şekil kıyastan aldıkları açıktır.

23.

<ÜÇ ŞEKLİN UMUMİ TATBİKATI. —
BİRİNCİ ŞEKLE İRCA.>

Bu şekillerdeki kıyasların birinci şekildeki bütüncül kıyaslarla yetkin oldukları ve ona irca oldukları, dediklerimizden apaçıkça çıkmaktadır; bir yandan da, umumî olarak her kıyasın böyle olduğu da her kıyasın bu şekillerden biriyle teşkil edildiği ispat olunur olunmaz aşikâr olacak bir şeydir.

Gerekli olarak, her ispat ve her kıyas ister bütüncül olarak, ister bölümcül olarak, üstelik, ispat ister doğrudan doğruya, ister hipotetik olarak olsun bir konuya bir yükleme veya yüklememe gösterir. Saçmalığa irca ise hipotez yoluyla ispatın bölümüdür. O halde ilkin doğrudan doğruya ispatlı kıyasların sözünü edelim: onlar hakkında ortaya koyacağımız şey saçmalık yoluyla ispat olunan kıyaslara veya umumî olarak hipotez yoluyla ispat olunan kıyaslara ait hususları aydınlatacaktır.

Kıyas yoluyla, A'nın B'ye ait olduğunu veya olmadığını çıkarmamız icap ediyorsa bir şeyin bir şeyi yüklenmesi gereklidir. — Bunun sonucu olarak, A, B'yi yüklenmişse alınan, ispatı istenilen ilk önermedir. — Fakat A G hakkında tasdik edilmişse, G'de başka hiç bir terim hakkında, ne de başka bir terim G hakkında, ne başka bir terim A hakkında tasdik edilmemişse hiç bir kıyas elde olunmayacaktır.

Gerçekte, bir tek şeyin bir başka bir tek şeye yüklenmesi hiç bir gerekli sonuç gerektiremez. İşte

bunun için, fazladan bir başka öncül daha almak gerektir. — A bir başka terim hakkında, veya bir başka terim A hakkında, veya bir başka terim G hakkında tasdik edilmişse kıyasın vücut bulmasına karşı gelecek hiç bir şey yoktur, bununla beraber bu kıyas konulan öncüllerle B ye ait hiç bir münasebeti sonuç olarak çıkarmayacaktır. Bunun gibi, bu terimlerden hiç biri B ye birleşmeksiniz, G, bir başka terime, bu da daha bir başka terime ve ilh... ait ise B ye ait bir münasebeti sonuç olarak veren bir kıyas da olmayacaktır. Çünkü, umumî olarak, herhangi bir suretle her bir uçla yüklemeler yoluyla münasebete getirilmiş bir orta terim olmadan bir şeyi bir başka şeye yükleyen bir kıyas hiç bir zaman olamaz. Gerçekte, umumî olarak kıyas öncüllerden itibaren teşkil edilir; fakat kalan konuyla bir münasebet tesis eden kıyas bu konuyla bir münasebet kuran öncüllerden hareket eder, ve filân yükleme falan konu arasında bir münasebet tesis eden kıyas ise bu yüklem bu konuya taallûk ettiğini gösteren öncüllerden hareket eder. Fakat hakkında bir şey tasdik etmeden, bir şey inkâr etmeden B ile bir münasebet kuran bir öncülü almak, mümkün değildir; veya hiç bir yüklemi müşterek olarak almayıp her bir terim hakkında kendine has olan yüklemeleri tasdik veya inkâr ederek, A nın B ye olan bir münasebetini tesis eden bir öncül almak da mümkün değildir. Bundan, biz falan yüklem falan konuya olan bir münasebetini tesis eden bir kıyas elde etmek istiyorsak, ikisi arasında yüklemelerin bağlantısını sağlayacak bir aracı almanın

gerektiği sonucu çıkar. — O halde gerekli olarak, iki uçta da müşterek olan bir şey alınacaksa ve bu, (ya A yı G ye, G yi B ye, ya G yi öbür ikisine veya öbür ikisini G ye yükleyerek) bizim sözünü ettiğimiz şekillere uyan üç tarzda mümkün ise, her kıyasın gerekli olarak bu şekillerden birinden çıktığı açıktır. B ile olan bağlantı birçok orta terimler vasıtasıyla olursa muhakeme yine aynıdır; çünkü, hatta orta terimlerin çokluğu halinde bile, aynı şekil elde olunacaktır.

Böylece, doğrudan doğruya ispatlı kıyasların bizim sözünü ettiğimiz şekillerde yapıldığı aşikâr bir şeydir. Saçmalık yoluyla ispat olunan kıyaslar için de bunun böyle olduğu ise aşağıdaki düşünceler gereğince apaçık olacaktır. Gerçekte, daima, saçmalık yoluyla bir muhakeme yapıldığı vakit yanlış, kıyas yoluyla sonuç olarak çıkarılır, ama ispat olunacak olan ilk önerme, bir imkânsızlık <ilk önerme ile> çelişik önermeden çıktığı zaman hipotetik olarak çıkar. Söz gelimi, diyagonal ölçülür diye konulsa, diyagonalin ölçülemezliği, tek sayıların çift sayılara eşit olacakları sebebiyle tasdik ve ispat olunur; o zaman tek sayıların çift sayılara eşit olduğu sonucu çıkarılır ve yanlış bir sonucun çelişik bir önermeden çıkması yüzünden diyagonalin ölçülemezliği hipotetik olarak tasdik ve ispat olunur. Çünkü, dediğimiz gibi, saçmalık yoluyla istidlâl işte budur: başlangıçta kabul edilmiş olan hipotezin yardımıyla bir şeyin imkânsızlığını ispattan ibarettir. Bunun sonucu olarak, mademki saçmalığa ırcalarda yanlış, doğrudan doğruya ispatlı bir kıyasla elde edilmiştir, mademki ilk önerme hipotetik

olarak tasdik edilmiştir ve mademki biz daha önce, doğrudan doğruya ispatlı kıyasların şekillerle yapıldığını ortaya koyduk, o halde saçmalığa irca edilerek yapılan kıyasların da yine bu şekillerle yapılacağını apaçıktır. — Bütün öbür hipotetik kıyaslar için de çözüm aynıdır. Bütün bu hallerde, gerçekte, kıyas ilk önermenin yerine konulan önermeye taallûk eder, ama bu ilk önerme kabullenme veya herhagi bir başka hipotez ile elde edilmiştir. — Fakat bütün bunlar doğru ise, her ispat ve her kıyas gerekli olarak, bizim gösterdiğimiz üç şekille meydana gelmek zorundadır. Bu nokta da bir kere tasdik ve ispat olundu mu, her kıyasın birinci şekille yetkinleştirildiği ve bu şeklin bütüncül kıyaslara irca olunduğu açıktır.

24.

<ÖNCÜLLERİN NİTELİĞİ VE NİCELİĞİ>

Bundan başka, her kıyasta, terimlerden birinin olumlu olması ve bütüncül bir yükleme bulunması gerekir: bütüncül olmadan ya kıyas olmaz, veya kıyas olarak ortaya konulan meseleye taallûk etmez, veya bu, bir ispatı istenileni delil olarak alma (pétition de principe) olacaktır. —Gerçekte, farzedelim ki musiki zevkinin iyi olduğunu tasdik edeceğiz. Kendisine *her* i ilâve etmeksizin zevkin iyi olduğu ilân edilirse burada kıyas olmayacaktır; bazı zevkin iyi olduğu ilân edilirse: ya bu musikiden başka bir zevktir ve o zaman sonucun ortaya konulan mesele ile hiç bir ilgisi yoktur; veya bu zevk musikidir,

o zaman bir ispatı istenileni delil olarak alma yapılır. — Bu geometri şekillerinde, söz gelimi, iki kenarı eşit bir üçgenin yan açılarının da eşit olduğunu ortaya koymak için daha iyi farkına varılabilir. <Bir dairenin> merkezine A ve B doğrularını uzatalım. Umumî bir tarzda, yarım daireler içine çizilen açıların eşit olduklarını koymadan $A + G$ açısı $B + D$ açısına eşit olarak alınır; şimdi de bundan başka, aynı bir daire parçası içine çizilen bütün açıların eşitliğini ortaya koymadan, G açısı D açısına eşit olarak alınır; nihayet kendileri de eşit olan dik açılardan eşit açılar çıkarılmakla, kalan açılar da [E ve Z] eşit oldukları ortaya konulursa, umumî bir tarzda, eşit açılar eşit açılardan çıkarıldığı vakit kalan açılar da eşit oldukları konulmadıkça, ispatı istenileni delil alma yapılacaktır.

Öyleyse her kıyasta bir bütüncül yüklem bulunması gerektiği, ve bütüncül olanın, ancak hepsi bütüncül olan terimlerden itibaren tasdik ve ispat edildiği görülür. Halbuki bölümcül olan, bu son tarzda olduğu kadar birinci tarzda da tasdik ve ispat edilir. Bunun sonucu olarak, sonuç bütüncül ise terimler de gerekli olarak bütüncüldür, fakat terimler bütüncül iseler sonucun bütüncül olmaması olabilir. Her kıyasta ister iki öncünün, ister bunlardan birinin gerekli olarak sonuca benzer olduğu yine apaçıktır, demek istiyorum ki: yalnız olumlu veya olumsuz olarak değil, aynı zamanda gerekli, asertorik, veya olağan olarak da öbür yükleme şekillerini de göz önünde tutmalıdır. Ayrıca umumî bir tarzda, kıyasın ne zaman olacağı, ne zaman olmayacağı, kı-

yasın ne zaman sağlam, ne zaman yetkin olduğu ve kıyas varsa terimlerin bizim gösterdiğimiz tarzlardan birine göre bulunmaları gerektiği görülür.

25.

<TERİMLERİN, ÖNCÜLLERİN VE SONUÇLARIN TAAYYÜNÜ>

Yine apaçıktır ki her ispat, aynı sonuç türlü önerme çiftleri ile elde edilebilirse de üç terimle yapılacaktır, daha fazlasıyla değil: söz gelimi, E sonucu A ve B önermeleri ile ve G ve D önermeleriyle, veya A ve B, veya A ve G, veya B ve G önermeleriyle ortaya konulabilir. Gerçekte, aynı sonuçlar için birçok orta terimler olmaktan hiç bir şey alıkoymaz, fakat bu halde karşılaştığımız artık bir kıyas değil, birçok kıyaslardır. A ve B öncüllerinden her birinin kıyas yoluyla elde edilmiş olduğu zaman durum yine budur; sözgelimi: A, B ve E vasıtasıyla; B ise Z ve T vasıtasıyla elde edilmiştir. Bu önermelerin biri bir tümevarımın, öbürü bir kıyasın neticesi de olabilir. Fakat burada da bir kıyas çokluğu vardır, çünkü sonuç çokluğu, yani A, B ve G vardır. Bu hallerde birçok kıyaslar değil de bir tane bulunması istenilirse böylece aynı sonuç üç terimden fazlasıyla elde olunabilir, ama G nin A dan ve B den çıktığı tarzda elde olunamaz.

Gerçekte, E nin ABGD önermelerinin sonucu olduğunu kabul edelim. O zaman bunlardan birinin öbürüne olan münasebetinin, bütünün bölüme mü-

nasebeti gibi alınması gereklidir, çünkü daha yukarıda ispat olundu ki kıyasın bulunduğu yerde, bazı terimler gerekli olarak bu cinsten bir münasebette bulunurlar. Öyleyse A önermesini B önermesi ile bu münasebette farzedelim. Bundan çıkan, ve E önermesinden başka bir şey olamayan, veya G ve D önermelerinin birinden biri olan veya nihayet bunlardan ayrı bir başkası olan bir sonuç vardır. — Sonuç E ise kıyas, yalnız A B öncüllerinden itibaren kurulmuş olacaktır. Ama G ve D önermeleri, birinin bütün öbürünün bölüm olduğu tarzda bir münasebet içinde bulunurlarsa bunlardan yine bir sonuç çıkacaktır: bu ya E önermesi, veya A ve B önermelerinin birinden biri, veya bunlardan ayrı bir başkası olacaktır. Bu, E, veya A, veya B ise ya kıyas çokluğu olacaktır, veya bizim mümkün olarak gösterdiğimiz manada, aynı şeyin birçok terimlerden çıkması vaki olacaktır. Fakat sonuç bu önermelerden başka ise birbirleriyle bağlantısı olmayan birçok kıyaslar elde edeceğiz. G bir kıyas meydana getirecek şekilde D ile münasebette değilse, önermeler boşuna konulmuş olacaklardır. Meğer ki bu bir tümevarım, veya bir gizleme, veya bu cinsten başka bir kast ile konulmuş olmasın. — Fakat A ve B önermelerinden E çıkmayıp da bir başka sonuç çıkarsa, ve G ve D den A ve B önermelerinden biri veya bunlardan başka biri çıkarılırsa, o zaman konu ile ilgisi olmayan birçok kıyaslar elde ederiz, çünkü kıyasın E yi ortaya koyduğu farzolundu. G ve D den hiç bir sonuç çıkmazsa, böylece, bu önermelerin de boşuna alındıkları, ve kıyasın başlarken konulan önermeyi ispat ve

tasdik etmediği vaki olur. Bütün bunlardan apaçıkça her ispatın her kıyasın ancak üç terimle yapılacağı sonucu çıkar.

Bu nokta bir defa aydınlatıldıktan sonra, bir sonucun daha fazla sayıda değil, ancak iki öncüle bağlı bulunduğu apaçıktır: çünkü üç terim iki öncül yapar, meğerki kıyasları yetkinleştirmek maksadıyla, başlangıçta söylediğimiz gibi, bir yenisi ilâve olunmasın. O halde görülüyor ki esas sonucun kendilerinden çıktığı öncüllerin (çünkü daha önceki sonuçlardan bazıları gerekli olarak öncüldürler) çift sayıda bulunmadıkları her kıyas yoluyla istidlâlde böyle bir tutamak ya kıyas yoluyla çıkarılmış değildir veya tezini ortaya koymak için gerekli olduğundan daha çok meseleler ortaya koymuştur.

İmdi kıyaslar esas öncülleri göz önünde tutularak alınırsa her kıyas çift sayıda öncüllerden ve tek sayıda terimlerden meydana gelecektir, çünkü terimlerin sayısı öncüllerin sayısından bir fazladır ve sonuçların sayısı da öncüllerin sayısının yarısı olacaktır. — Fakat prosillogizmlerle veya birçok bitişik orta terimlerle bir sonuca varıldığı vakit, söz gelimi, AB önermesi, G ve D orta terimleriyle elde edildiği vakit, terimlerin sayısı yine öncüllerin sayısından bir fazla olacaktır (çünkü ilâve edilmiş bulunan terim ya dışa, veya içe konulmuş olacaktır: her iki halde de münasebetlerin sayısının terimlerin sayısından bir eksik olduğu vaki olur), öncüllerin sayısı da münasebelerin sayısına eşit olacaktır. Bununla beraber daima öncüller çift, terimler tek oluyacaklardır, ama alması halinde, öncüller çift olduğu

zaman terimler tek; terimler çift olduğu zaman öncüller tektirler. Gerçekte, terimin ilâvesi ne taraftan olursa olsun, bir terim ilâve olundukça bir öncül ilâve olunur; bundan, öncüller çift sayıda, terimler tek sayıda olduklarından her ilâvede onları almaş halinde tek ve çift yapmak zorunda olduğumuz sonucu çıkar. Buna karşılık, sonuçlar, ne terimler, ne de öncüller hususunda aynı kaideye bağlı olmayacaklardır. Gerçekte, bir terim ilâve olunduğu zaman, ilâve edilen sonuçların sayısı, önceki terimlerin sayısından bir eksik olacaktır, çünkü ancak son terime göredir ki kıyas yoktur, ama bütün öbürlerine göre bir tane kıyas vardır: sözgelimi, ABG ye D terimi eklenirse, böylelikle biri A ya nispetle, öbürü B ye nispetle iki sonuç eklenmiş olur. Bütün öbür eklemler için kaide aynıdır. Terim içe konulmuşsa durum yine aynıdır, çünkü ancak bir tek terime göre kıyas yapılmayacaktır. O halde sonuçlar terimlerden ve öncüllerden çok fazla olacaklardır.

26.

<HER ŞEKİLDE KONULACAK VEYA REDDEDİLECEK ÖNERME NEVİLERİ.>

Mademki kıyasların konularını, her şekilde elde edilen sonuçların tabiatını ve ne tarzda buna erişildiğini biliyoruz, ne türlü meselenin çözülmesinin zor veya kolay olduğunu da açıkça görüyoruz.

Gerçekte, birçok şekillerde ve birçok tarzlarla çıkarılanın ispatı daha kolaydır, halbuki daha küçük

sayıda şekillerle ve tarzlarla çıkarılanın ispatı daha güçtür. Olumlu bütüncül ancak birinci şekille ve bu şekille de yalnız bir tarzda ispat olunur. Olumsuz bütüncül hem birinci şekille, hem ikinci şekille; birinci ile yalnız bir tarzda, ikinci ile iki tarzda ispat olunur. Olumlu bölümcül birinci şekille ve son şekille; birinci ile yalnız bir tarzda, ikinci ile üç tarzda ispat olunur. Nihayet, olumsuz bölümcül bütün şekillerde; ama birincide yalnız bir tarzda, ikincide iki tarzda, üçüncüde ise üç tarzda ispat olunur.

Bunun sonucu olarak, olumlu bütüncülün ortaya konulmasının en zor; reddedilmesinin en kolay olduğu açıktır. Umumî olarak bütüncülleri reddetmek bölümcülleri reddetmekten daha kolaydır. Çünkü olumlu bütüncül hem olumsuz bütüncül hem olumsuz bölümcül ile reddolunur; o halde olumsuz bütüncül ise bütün şekillerde; olumsuz bütüncül de ikisinde ispat olunur. Olumsuz <bütüncüller> için de bu böyledir, çünkü ilk önerme olumlu bölümcüller kadar olumlu bütüncüllerle de reddedilir. Biz ise olumsuz bütüncüle iki şekilde raslanıldığını gördük. — Buna karşılık, bölümcüller ancak tek bir tarzda reddedilebilirler: olumlu bütüncülün veya olumsuz bütüncülün isbatıyla. Fakat bölümcüllerin ortaya konulması daha kolaydır, çünkü ispatı daha çok sayıda şekillerle, daha çok sayıda tarzlarla mümkündür. — Ve umumî olarak, unutulmamalıdır ki önermeleri birbiriyle, bütüncülleri bölümcüllerle, bunları da bütüncüllerle reddetmek mümkündür; buna karşılık, her ne kadar bölümcülleri bütüncüllerle ortaya koymak mümkün ise de, bütüncülleri bölümcüllerle or-

taya koymak mümkün değildir. Aynı zamanda ortaya koymaktan ziyade reddetmenin daha kolay olduğu açıktır.

Herhangi bir kıyasın elde olunma tarzı ve buna erişmek için terimlerin ve öncüllerin sayısı ve öncüllerin kendi aralarındaki münasebetleri ve bundan başka her şekilde ispat olunan meselenin tabiatı ve her bir meseleye uygun gelen şekillerin sayıca çok veya az oluşu bütün bunlar bizim şimdi dediklerimizden açıkça çıkarlar.

27.

<KATEGORİK KIYASLARIN UMUMİ KAİDELERİ.>

Ortaya konulan mesele için ne tarzda daima bol bol kıyaslar sağlayabileceğiz, ve her bir meseleye ait ilkelere hangi yolla erişeceğiz, işte şimdi ortaya koymamız gereken şey budur; çünkü, şüphe yok, biz yalnız kıyasların meydana gelme tarzlarını bilmek değil, aynı zamanda onları teşkil etmek gücüne de sahip olmak zorundayız.

Var olan bütün şeylerden bazıları hiç bir başka şey hakkında doğrulukla bütüncül olarak tasdik edilmeyecek bir tabiattadırlar (sözgelimi Kleon ve Kallias, başka deyişle ferdi olan ve duyulabilen); halbuki başka şeyler o şey hakkında tasdik edilebilirler (çünkü bu ferdi şeylerden herbiri hem insandır, hem de hayvan); daha başka şeyler de başka

şeyler hakkında tasdik edilirler, halbuki onlar hakkında, önce olan hiç bir şey tasdik edilmez; niha yet daha başkaları da daha başkaları, başkaları da onların kendileri hakkında tasdik edilirler, sözgeli mi, *insan*, Kallias hakkında, *hayvan* da *insan* hakkında. — O halde tabiatları gereğince bir başka şey hakkında tasdik edilmeyen bazı şeylerin var olduğu apaçıktır; gerçekte, her duyulabilenin hiç bir başka şey hakkında tasdik edilemeyecek mahiyette olduğu söylenebilir, meğer ki ilinti olmasın; sözgeli mi, biz bazen bu ak Sokrates'tir veya şu gelen Kallias'dır deriz. Bundan başka yüklemnin yukarıya doğru gidişinde durulması gereken bir anın olduğu sözünü edeceğiz; şimdilik, şu aşağıda gelenleri ortaya koymakla yetimsiyelim. Bu son yüklemlere dair başka bir yüklem ispat etmek mümkün değildir, ancak bir sanı olarak bu mümkündür; ama başka şeyler hakkında tasdik edilebilirler. Fertler de başka şeyler hakkında tasdik edilemezler, halbuki öbür şeyler onlar hakkında tasdik edilebilirler. Ortadaki terimlere gelince, iki tarzda tasdik edilebildikleri apaçıktır, onların kendileri başka terimler hakkında tasdik edilebilirler, başka terimler de onlar hakkında tasdik edilebilirler; hemen bütün tutamaklar ve bütün incelemeler belli başlı olarak onlara taallük eder.

O halde her bir meseleye taallük eden öncüller şu tarzda seçmemiz gerekir: İlkin konunun kendini, tarifleri ve nesnenin bütün hassalarını; bundan sonra da, mantıkan nesneden çıkan bütün yüklemleri, ve bu sefer de nesnenin kendinin sonucu olduğu yüklemleri, aynı zamanda ona ait olmak imkânı bu-

lunmayanları ortaya koymalıyız. Fakat onun kendilerine ait olmadığı yüklemelerin, olumsuzun aksolunabilmesinden ötürü, ayrıca göz önünde tutulmasına lüzum yoktur. — Sonurtular arasında nesnenin özür içine girenleri, onun hakkında hassa olarak tasdik edilenleri, ve nihayet ilinti olarak tasdik edilenleri ayırdetmelidir, hem bunlardan bazıları nesneye, sanıya göre bazıları da gerçekte ona aittir. Bu cinsten yüklemeler ne kadar bolsa bir sonuca da o kadar çabuk varılır, ve hakikate dayanan ne kadar çok yüklem elde edilirse, ispat da o kadar yetkin olur. — Fakat bir bölümcül şeyin sonurtularını değil, bütünlüğü içinde o şeye tabi olan sonurtuları: sözgelimi, fert olarak insanın sonurtusunu değil, bütüncül olarak alınan insanın sonurtusunu seçmek gerekir. Çünkü kıyas bütüncül öncüllerle başlar. Şu halde önerme belirsiz ise, öncülün bütüncül olup olmadığının iyice farkına varılamaz. Halbuki öncül belli ise derhal farkına varılır. — Bunun gibi, gösterdiğimiz sebepten dolayı konunun önertilerini bütünlükleri içinde seçmelidir. Sonurtunun kendine gelince o bütünlüğü içinde, nesneye tabi olarak alınmamalıdır: sözgelimi ne her hayvanın insanın, ne de her ilmin musikinin sonurtusu olduğu söylenemez. Bizim bir önermede yaptığımız gibi hiç bir vasfı olmadan çıkar. Ve gerçekte, öbür önerme, sözgelimi, her insan her hayvandır, veya adalet her iyiliktir önermesi, faydasız ve imkânsızdır. Fakat her karakteristiğini, yüklemi sonurtu olan şey alır. — Sonurtularını almamız gereken konunun kendisi herhangi başka bir

kavram içinde bulunduğu zaman, umumî terimin, olumlu veya olumsuz sonurtularının konunun sonurtları arasında bulunmaması gerekir (çünkü bu yüklemeler yüksek kavramın sonurtuları arasında bulunmakta idi, mademki hayvan çıkan şey, insandan da çıkar ve hayvana ait olmayan şey için tıpkı böyledir): alınması gereken her bir konuya has olan sonurtulardır. Gerçekte, bazı yüklemeler cinsin dışında nev'e hastırlar, çünkü gerekli olarak, bazı has yüklemelerin cinsten ayrı nevilere ait olması gerekir. — Umumî kavramın önertileri olarak kendi içinde bulunan kavramın önertilerini de seçmemelidir; söz gelimi, hayvanın önertisi olarak, gerçekte insanın önertisi olanı almamalı: çünkü gerekli olarak, hayvan insanın sonurtusu ise, insanın kendinin de sonurtusu olduğu bütün şeylerin de sonurtusudur. Fakat bu son şeyler daha has bir şekilde, insana taallûk eden şeyin seçiminden çıkar. — Önertiler olduğu kadar sonurtular için de değişmez bir tarzda husule gelen şeyi de elde etmelidir. Gerçekte, değişmez birtakım olgulara taallûk eden sonuçlar da bütün öncüleri veya hiç değilse bazıları birtakım değişmez olgulara taallûk eden kıyaslardan çıkarlar: bunun sebebi, her kıyasta sonucun ve ilkelerinin benzemesidir. — Nihayet, bütün terimlerin sonurtuları olan yüklemeleri de almamalıdır, çünkü bu gibi öncüllerden itibaren kıyas mevcut olamaz. Bunun hangi sebeple olduğunu söylemeye gelince, bu aşağıdaki aydınlatılacak bir noktadır.

28.

<KATEGORİK KIYASLARDA ORTA TERİMİN ARAŞTIRILMASI İÇİN HUSUSİ KAİDELER.>

Bir yüklemın bir bütüncül terime ait olduğu ortaya konulmak istendiğinde bir yandan ortaya konulacak ve kendisinin de hakkında tasdik edilmiş bulunduğu yüklemın konularını, bir yanda da kendisi hakkında bir şeyin tasdik olunması gerekli bulunan şeyin sonucu olan yüklemleri göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, bu konulardan biri, bu yüklemlerden birinin aynı ise, gerekli olarak terimlerden birinin öbürüne gerekli olarak yüklenmesi elde olunur. — Fakat bir yüklemın bir bütüncül terime değil de, bölümcül bir terime ait olduğunun ortaya konulması bahis konusu ise o terimin de öbürünün de önermelerini göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, bu önermelerden biri öbürünün aynı ise, gerekli olarak bir bölümcül yükleme elde olunur. — Bir terim bütüncül olarak alman hiç bir başka terime ait olmak zorunda değilse, bir yandan yüklemın, kendine ait olmaması geçen şeyin sonurtularını; bir yandan da konuya ait olması gerekmeyen içinde bulunmak imkânsızlığında olan yüklemleri; veya bunun aksine olarak, bir yandan yüklemın, kendine ait olması gerekmediği şeyde bulunması imkânsızlığında olan yüklemleri, bir yandan da konuya ait olması gerekmeyen şeyin sonurtularını göz önünde tutmalıdır: her iki halde de, bu terimler özdeş iseler, bir bütüncül olumsuz yüklemeğe varılıp

dayanılacaktır, çünkü kâh birinci şekil kıyas, kâh ikinci şekil kıyas elde edilir. — Olumsuz bölümcül bir yükleme ortaya konulmak istenirse, bir yandan kendisine yüklemine ait olmadığı şeyin önermelerini, bir yandan da konuya ait olmayana ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemeleri göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, bu terimlerden biri öbürünün aynı ise, bundan gerekli olarak olumsuz bölümcül bir yükleme çıkar.

Belki bu hallerin her biri hakkında şimdi söylediklerimiz aşağıdaki tarzda daha açık olacaktır. A nm sonurtularının B ile, önermelerinin G ile, ve ona ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemelerin D ile gösterildiğini farzedelim; E nin yüklemelerinin Z ile, önermelerinin H ile, ve kendisine ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemelerin T ile gösterildiğini de farzedelim. — O zaman, bazı G bazı Z ye özdeş ise A nm her E ye ait olması da gereklidir; Z her E ye, A her G ye aittir, öyle ki A her E ye aittir. G ve H özdeş iseler, gerekli olarak A bazı E ye ait olacaktır, çünkü A, G nin sonurtusu, E de her H nin sonurtusudur. — Z ve D özdeş iseler, A bir prosillojizm gereğince hiç bir E ye ait olmayacaktır; gerçekte, mademki olumsuz aksedilebilir, Z de D nin özdeşidir, A hiç bir Z ye ait olmayacaktır, ama Z her E ye ait olacaktır. — Şimdi, B ve T özdeş iseler A hiç bir E ye ait olmayacaktır, çünkü B her A ya ait olacaktır, ama hiç bir E ye ait olmayacaktır, çünkü B nin T ye özdeş olduğunu ve T nin hiç bir E ye ait olmadığını söyledik. — D ve H özdeş iseler, A bazı E ye ait ol-

mayacaktır, çünkü D ye de ait olmadığından ötürü H ye de ait olmayacaktır; fakat H, E ye bağlıdır, öyle ki A bazı E ye ait olmayacaktır. — B, H nin özdeşi ise, aksedilmiş sonuçlu bir kıyas elde olunacaktır, çünkü B, A ya ve E, B ye (çünkü biz B nin H ya özdeş olduğunu söyledik) ait olduğundan E her A ya ait olacaktır: fakat A nın her E ye ait olması gerekli değildir, A nın gerekli olarak ait olmak zorunda olduğu bazı E dir, çünkü bütüncül yüklemeyi bölümcüle aksetmek mümkündür.

Böylece görülüyor ki her problemde göz önünde tutulması gereken her bir terimin yukarıda gösterilen münasebetleridir, çünkü bütün kıyaslar işte bunlardan itibaren çıkar. Fakat her bir terimin sonurtuları ve önertilerine taallük eden hususlarda dikkati ilk olanlara, yani en umumî olanlara çekmek de gerekir; söz gelimi, E için tek başına Z den ziyade KZ yi, ve A için tek başına G den ziyade KG yi göz önünde tutmak daha iyidir. Gerçekte A, KZ ye aitse Z ye ve E ye de ait olacaktır; fakat KZ nin sonurtusu değilse, yine Z nin sonurtusu olabilir. Bunun gibi, A nm kendisinin önertilerini de göz önünde tutmalıdır, çünkü bir terim ilk önertileri takip ediyorsa, onlara bağlı olanları da takip edecektir; fakat birincileri takip etmese de yine sonucuları takip edebilir.

Bu araştırmanın üç terim ve iki öncül vasıtasıyla yapıldığı, bütün kıyasların bizim sözünü ettiğimiz şekillerde olduğu apaçıktır. Çünkü özdeş bir terim G ler ve Z ler arasından alındığı vakit, A nın her E ye ait olduğu ispat edilir. Bu özdeş terim or-

ta terim olacaktır, uçlar da A ve E olacaktır: bu suretle birinci şekil elde olunur. — G ile H özdeş olarak alındıkları zaman, A bazı E ye ait olacaktır: bu sonuncu şekildir, çünkü H orta terim oluyor. — A ile Z özdeş oldukları zaman, A hiç bir E ye ait olmayacaktır. Böylece hem birinci, hem de ikinci şekil elde olunur: olumsuz aksolunabildiği ve Z nin her E ye ait olduğu doğru ise, A hiç bir Z ye ait olmadığından ötürü, birinci; D hiç bir A ya ait olmadığından ve her E ye ait olduğundan ötürü ikinci şekil elde olunur. — D ile H özdeş oldukları zaman, A bazı E ye ait olmayacaktır: bu sonuncu şekildir, çünkü A hiç bir H ya ait olmayacak ve E her H ya ait olacaktır. — Öyleyse bütün kıyasların daha yukarıda incelenen şekillerle olduğu ve hiç bir kıyas kendileri olmadan teşkil edilemeyeceğinden, bütün terimlerin sonurtularını çıkarmak zorunda olmadığımız görülüyor. Gerçekte, gördüğümüz gibi, sonurtulardan itibaren bir önerme asla ortaya konulmaz, bir önerme de bütün terimlerin sonurtu vasıtasıyla yokedilemez, çünkü orta terimin birine ait olup öbürüne ait olmaması gerekir.

Yine görülüyor ki orta terimleri seçmenin öbür tarzları bir kıyas vücuda getirmek için faydasızdır: sözgelimi, her bir terimin sonurtuları özdeş iseler, veya A nın önertileri, E ye ait olmak imkânsızlığı içinde bulunan yüklemlemlerle özdeş iseler, veya orta terimlerden birinden birine ait olmak imkânsızlığı içinde bulunan yüklemlemler özdeş iseler; çünkü bu cinsten terimlerle kıyas elde olunamaz. — Gerçek-

te, sonurtular, sözgelimi, B ve Z özdeş iseler olumlu öncüllü ikinci şekil elde olunur. — A'nın önerileri E'ye ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemelerle özdeş iseler, sözgelimi G ve T, küçük uca taallük eden öncülü olumsuz olacak olan birinci şekli elde ederiz. — Terimlerden birinden birine ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemeler özdeş iseler, sözgelimi D ve T, ister birinci, ister ikinci şekilde öncüllerin her ikisi de olumsuz olacaklardır, ama bu tarzda hiç bir kıyas mümkün olmayacaktır.

İncelememizde, ayrı ve zıt terimlerin hangileri olduğunu değil, özdeş olan terimlerin hangileri olduğunu keşfetmek gerektiği de apaçıktır: ilkin, araştırmamız orta terim maksadıyla yapılıyor. Benimsenecek olan orta terim türlü türlü değil bir ve aynı olmalıdır. Bundan sonra, kıyasım zıt olarak alınan terimlerden, başka deyişle aynı şeye ait olmayan terimlerden çıktığı vaki olduğu bütün hallerde her zaman, bizim daha önce incelediğimiz tarzlara irca edilebilecektir, sözgelimi, B ve Z zıt iseler, başka deyişle, aynı bir şeye ait olamazlarsa durum budur. Gerçekte, bu terimler alınırsa burada A'nın hiç bir E'ye ait olmadığı sonucunu veren bir kıyas olacaktır; yalnız bu konulan öncüller gereğince olmayacak, bizim daha önce gösterdiğimiz tarzda olacaktır: çünkü B her A'ya ait olacak, fakat hiç bir E'ye ait olmayacaktır, öyle ki gerekli olarak B bazı T ile özdeş olmak zorundadır. — Şimdi de, B ve H aynı bir şey içinde bulunamazlarsa, bundan A'nın bazı E'ye ait olmayacağı sonucu çıkar. Gerçekte, bu tarzda da ikinci şekli elde

edeceğiz, çünkü B her A ya ait olacaktır, bazı E ye ait olmayacaktır. Bunun sonucu olarak, B gerekli olarak bazı T ye özdeş olacaktır: çünkü B ve H nin aynı bir şeye ait olamadıklarını söylemekle B nin bazı T ve özdeş olduğunu söylemek arasında hiç bir fark yoktur, çünkü T nin içinde E ye ait olamayan her şey bulunmaktadır.

Böylece bu incelenenlerin kendilerinin hiç bir kıyas vermedikleri görülüyor. Fakat B ve Z zıt işler, gerekli olarak B ile bazı T arasında özdeşlik vardır, kıyas da bu son terimlerden itibaren başlar. O halde bu tarzda birtakım terimler araştırmak istenilince ancak dikkatimizi tutulması gerekli olan dan başka bir yol üzerine çevirmekle neticelenir, bunun sebebi de B lerin ve T lerin özdeşliğinin unutulmasıdır.

29.

<SAÇMALIK YOLUYLE İSPAT EDİLEN KIYASLARDA, HİPOTETİK KIYASLARDA VE MODAL KIYASLARDA ORTA TERİMİN İNCELENMESİ.>

İmkânsızlıkla neticelenen kıyaslar, doğrudan doğruya ispatlı kıyasların tabi olduğu aynı kaidelere tabidirler, çünkü onlar da iki terimin her birinin sonurtu ve önertileri ile teşkil edilmişlerdir. Yapılacak inceleme de her iki halde aynıdır. Gerçekte, doğrudan doğruya ispat edilen şey, aynı terimler vasıtasıyla saçmalık yoluyle kıyasın konusu da olabilirler ve <karşılıklı olarak> saçmalık yoluyle isbat edilmiş olan da doğrudan doğruya ispat

edilmiş olabilir: söz gelimi, A'nın hiç bir E'ye ait olmadığı gibi. Gerçekte, A'nın bazı E'ye ait olduğunu koyalım. Sonra da B her A'ya, A da bazı E'ye ait olsun, B bazı E'ye ait olacaktır; fakat biz onun hiç bir E'ye ait olmadığını farzettik. — Biz daha, A'nın da bazı E'ye ait olduğunu ispat edebiliriz. Gerçekte, A hiç bir E'ye ait değilse, E de her H'ya ait olursa T hiç bir H'ya ait olmayacaktır; fakat A'nın her H'ya ait olduğu farzoldundu. — Bütün öbür meseleler için de bu böyledir, çünkü her zaman ve bütün hallerde saçmalık yoluyla ispat terimlerin her birinin sonurtu ve öneritilerinden itibaren yapılacaktır. Hangi meselede olursa olsun, saçmalığa irca için olduğu kadar doğrudan doğruya ispatlı kıyas için de, inceleme aynıdır, çünkü her iki ispat aynı terimlerden itibaren başlar. Sözgelimi, imkânsız olmakla beraber, B'nin bazı E'ye ait olduğu sonucunu vereceğinden ötürü A'nın hiç bir E'ye ait olmadığı ispat edildiyse; ve B'nin hiç bir E'ye ait olmayıp her A'ya ait olduğu ortaya konulursa, A'nın hiç bir E'ye ait olmayacağı açıktır. Bunun aksine olarak, A'nın hiç bir E'ye ait olmadığı doğrudan doğruya ispat ile gösterilmişse, A'nın bazı E'ye ait olduğunu farzederek, onun hiç bir E'ye ait olmadığı saçmalık yoluyla ispat olunacaktır. Geri kalanlar için de aynıdır. Bütün hallerde, gerçekte, incelemenin konularından başka yanlış sonuçlu kıyasın kendisine taallük ettiği müşterek bir terim almak çok gereklidir, öyle ki öncül aksedilmişse, öbürü de aynı kalmışsa, kıyas aynı terimler vasıtasıyla ispatçı ola-

caktır. Gerçekte, ispatçı kıyas ile imkânsızlığa götürme arasındaki fark, ispatçı kıyasta öncüllerin her ikisinin de hakikate uygun olarak konulmasıdır, halbuki imkânsızlığa götürmede biri yanlış olarak konulmuştur.

Bu daha aşağıda imkânsızı inceleyeceğimiz zaman aydınlanacaktır. Şimdilik saçmalığa götürme olduğu gibi doğrudan doğruya ispata başvurmak istediğimiz zaman da bizim aynı terimleri göz önünde tutmamız gerektiğini görmek yeter.

Öbür hipotetik kıyaslarda, yani yerine koyma yoluyla, veya niteliğe göre olan kıyaslarda, inceleme, başlangıçtaki konularda değil, yerlerine konulan konularda yapılacaktır, inceleme yöntemi de aynı olacaktır. Fakat hipotetik kıyasın kaç türlü mümkün olduğunu göz önünde tutmak ve tayin etmek zorundayız.

Bütün meselelerin ispatı, demek, bizim gösterdiğimiz gibi yapılacaktır. Fakat onların arasından bazılarını kıyas yoluyla ispat etmenin bir başka tarzı da vardır: sözgelimi, bütüncül meseleler bir hipotezin ilâvesiyle bölümcül bir sonuç aranılarak ispat olunabilirler. Gerçekte G ler ve H lar özdeş olsalardı, fakat E ancak H lara ait gibi alınsaydı, o zaman A her E ye ait olurdu; şimdi de D ler ve H lar özdeş olsalardı, fakat E, yalnız H lar hakkında tasdik edilmiş olsaydı, bundan A nın hiç bir E ye ait olmayacağı sonucu çıkardı. Görülüyor ki meseleleri bu tarzda da göz önüne getirebilmelidir. — Aynı yönden aynı zamanda gerekli olana da, olağan olana da tatbik olunur. İnceleme ger-

çekte, aynı olacaktır, ve aynı düzende bulunan aynı terimler iledir ki ister olağan, ister asertorik sonuçlu kıyas olur. Olağana taallûk eden münasebetler halinde de, tamamıyla konuya ait olmamakla beraber ona ait olabilen terimleri de almak uygun olur, çünkü olağana taallûk eden kıyasın işte bu terimler vasıtasıyla olduğunu ispat ettik. Esasen bütün öbür yükleme şekilleri içinde de bu böyle olacaktır.

O halde şimdi söylediklerimizden yalnız bütün kıyasların bu yolla teşkil edilebildikleri değil, aynı zamanda onların başka bir yolla teşkil edilebilecekleri belirmektedir. Gerçekte her kıyasın bizim sözünü ettiğimiz şekillerden biriyle teşkil edildiğini ve bu şekillerin de her bir terimin sonurtuları ve öneritelerinden başka unsurlarla teşkil edilemediklerini ispat ettik: çünkü öncüller ve orta terim işte bu terimlerden çıkar. Bunun sonucu olarak bir kıyas başka terimlerle teşkil edilemez.

30.

<FELSEFEDE VE ÖBÜR İLİMLERDE VEYA SANATLARDA ORTA TERİMİN İNCELENMESİ.>

Bütün hallerde, herhangi bir sanatta veya herhangi bir ilimde olduğu gibi felsefede de yöntem aynıdır. Gerçekte, iki terimin her birinin yüklemelerini ve konularını göz önünde tutmak, onlardan mümkün olan en geniş tedariki yapmak, ve onları çürütmek veya ispat etmek gerektiğine göre kâh şu

tarzda, kâh bu tarzda üç terim vasıtasıyla göz önünde tutmak gerekir; ve hakikat istidlâlin konusu olduğu vakit -diyalektik kıyaslarda, hareket olunması gerekli olan sanıya uygun öncüller olduğu halde - terimlerin hakikate uygun bir yükleme teşkil edecek tarzda bulundukları öncüllerden hareket etmelidir.

Umumî olarak kıyasın ilkelerini, ne tarzda bulunduklarını, ve onları ne tarzda takip gerektiğini, böylece dikkatimizin meselenin terimleri hakkında söylenenin bütünü üzerine veya aynı terimler üzerine (inkâr ile tasdik arasında, veya bütüncül tasdik ile bölümcül tasdik arasında ve bütüncül inkâr ile bölümcül inkâr arasında ayırt yapmaksızın) gitmemesini önlemek için, açıkladık; fakat gereken şey, iyice tayin edilen daha küçük sayıda terimler göz önünde tutmaktır. Biz her verilen konu için, sözgeli mi, iyilik veya ilim için nasıl bir seçim yapmamız gerektiğini de ortaya koyduk. — Fakat her bir ilimde o ilme has ilkeler çokluğu teşkil eder. Bunun sonucu olarak, her bir konuya ait ilkeleri temin etmek denemeye aittir. Demek istiyorum ki, sözgeli mi, astronomi ilminin ilkelerini temin eden astronomik denemedir, çünkü ancak gök olguları uygun bir tarzda yakalandıktan sonradır ki, astronominin ispatları keşfedilmiştir. Herhangi öbür sanat veya ilim için de bu böyledir. Bunun sonucu olarak, o şeyin yüklemeleri yakalanır yakalanmaz, derhal ispatlarını çıkarmak bize aittir. Gerçekte nesnelere ait gerçek yüklemelerinin her biri bizim incelememizde unutulmamışsa, ispat kabul eden her şeyde bu ispatı keşfetmeye ve ispat etmeye ve tabii olarak ispat kabul

etmeyen her şey için, kendini aydınlatmaya gücümüz yetecektir.

O halde umumî olarak, öncüllerin seçiminin ne tarzda yapılması gerektiğini yetecek kadar gösterdik; fakat bu hususta diyalektik üzerine eserimizde tafsilâtlı açıklamalar verdik.

31.

<BÖLME.>

Cinslere göre bölmenin bizim açıkladığımız yöntemin küçük bir bölümü olduğunu görmek kolaydır. Bölme, gerçekte, zayıf bir kıyas gibidir: o, bir yandan, kendinin ispat etmesi gereken şeyin teslim edilmesini ister, bir yandan da daima beklenen şeyden üstün herhangi bir yüklemi sonuç olarak çıkarır. İlk bu husus, bölmeyi kullananların hepsinin gözünden kaçtı ve onlar tözün (ωὐδὲξ) ve özün (τὸτὶ ἐστὶν) bir ispatını elde etmenin mümkün olduğuna bizleri inandırmaya kalkıştılar. Bundan, bölerken, ne neyin sonuç olarak çıkarmanın mümkün olduğunu, ne de bizim açıkladığımız tarzda kıyas yoluyla ispat etmenin mümkün olduğunu bilmedikleri sonucu çıkar. — İspatta kıyas yoluyla bir olumlu yüklemeyi ispat etmek bahis konusu olduğu zaman, kıyasın, vasıtasıyla vücut bulduğu orta terimin daima büyük uçtan daha küçük olup daha umumî olmaması gerekir. Halbuki bölme zıt bir neticeyi hedef tutar, çünkü bütüncülü orta^e terim olarak alır. Gerçekte, *hayvan*'nın A ile *ölümlü*'nün B ile, *ölümsüz*'ün G ile, tarif verilmesi gereken *insan*'ın da D ile gösterildiğini kabul edelim. O za-

man, her havvanın ya ölümlü veya ölümsüz olduğu, yani A olan her şeyin ya B, veya G olduğu ortaya konulacaktır. Daima bölme yolunu takip ederek, insanın da hayvan olduğu ortaya konuluyor; böylece A nın D ye yüklenmesi ortaya konuyor. O halde kıyas her D nin ya B veya G olacağı sonucunu çıkarır. Bundan insanın gerekli olarak ya ölümlü veya ölümsüz olduğu sonucu çıkar; ama onun ölümlü hayvan olması ondan gerekli olarak çıkmaz, halbuki ortaya konan mesele işte budur ve kıyas yoluyla ispat edilmesi gereken de budur. Şimdi de A yı *ölümlü hayvan* olarak, B yi *ayakları olan*, G yi *ayaksız* olarak, D yi de insan olarak koyup aynı tarzda A, B içinde, veya G içinde bulunuyor gibi alınıp (çünkü her ölümlü hayvanın ayakları vardır veya ayaksızdır) ve D hakkında A tasdik olunur (çünkü biz insanın bir ölümlü hayvan olduğunu koyduk). Bunun sonucu olarak, insanın ayakları olan bir hayvan veya ayaksız bir hayvan olması gereklidir, ama ayaklı olması gerekli değildir, sadece konulmuştur, halbuki işte bizim ispat etmemiz gereken şey bu idi. Böylece, bölme daima bu tarzda yapıp gittiğine göre onu yapanlar orta terim olarak bütüncülü, uçlar olarak da yapılacak ispatın konusunu ve ayrımları almak yolunu tutarlar. Nihayet, falan şeyin insan olduğunu veya herhangi başka bir araştırma konusu olduğunu ortaya koymak bahis konusu olsun, bunlar onun gerekliliğini sağlamaya elverişli hiç bir vuzuh sağlamazlar, çünkü hatta önlerine çıkan bol bol imkânların farkına bile varmaksızın, kuşkulanmaksızın, almaları lâzım gelen

yolun hepsini alırlar. Bir ilinti veya bir hassa veya bir cins hakkında bir sonuç çıkarılmadığı gibi, bu yöntemle çürütmenin de mümkün olmadığı açıktır. O, bir şeyin şu veya bu tarzda bulunup bulunmadığının, söz gelimi, diyagonalin ölçülüp ölçülemediğinin bilinmediği hallerde tatbik olunmaz. Gerçekte, her uzunluğun ya ölçülebilir veya ölçülemez olduğu; diyagonalin bir uzunluk olduğu konulursa bundan diyagonalin ya ölçülebilir veya ölçülemez olduğu sonucu çıkarılır. Ölçülemez olarak almırsa, sonuç olarak, çıkarılması gereken alınacaktır. O halde bu, ispat olunamaz; çünkü yöntem budur; bu yöntemle de ispat mümkün değildir. *Ya ölçülebilir veya ölçülemez*'in A ile, *uzunluk*'un B ile, *diyagonal*'ın G ile gösterildiğini kabul edelim. — O zaman bu araştırma yönteminin her araştırmaya uymadığı ve en iyi uyar görüldüğü hallerde bile kullanılamadığı açıktır.

O halde ispatların unsurlarının ve teşekkül tarzlarının neler olduğu ve her bir meselede göz önünde tutulması gereken şeylerin neler olduğu bu söylediklerimizle açıklanmış bulunuyor.

32.

<ÖNCÜLLERİN, TERİMLERİN, ORTA TERİMİN VE ŞEKLİN SEÇİMİ İÇİN KAİDELER.>

Kıyasları daha yukarıda gösterdiğimiz şekillere ne tarzda irca etmek zorunda olduğumuza gelince

bu, bundan sonra söylememiz gereken şeydir. Çünkü bizim daha bu noktayı incelememiz kalıyor. Gerçekte, kıyasların vücut bulmasını göz önünde tutsak ve onları keşfetmek gücüne sahip olsak, ve bundan başka, bir kere teşkil edildikten sonra, onları daha önce anlatılan şekillere irca edecek gücde olsak, başta üzerimize aldığımız iyi bir sonuca varırız. Aynı zamanda, bundan önceki sözlerimizin doğruluğu şimdi söyleyeceklerimizle sağlanacak ve aydınlanacaktır: çünkü doğru olan her şey tam bir şekilde, kendi kendisiyle uygunluk halinde olmak zorundadır.

O halde ilkin kıyasın iki öncülünü çıkarmaya çalışmalıdır, (çünkü büyük bölümlere ayırmak küçük bölümlere ayırmaktan daha kolaydır, birleşikler ise unsurlarından daha büyüktür); bundan sonra hangi öncülün bütüncül, hangi öncülün de bölümcül olduğunu araştırmalıdır: ve iki öncül konulmamışsa bizim kendimizin eksik olanı ortaya koymamız gerekir. Bazen, gerçekte, bütüncülü ileri sürerken sual sorulduğu vakit olduğu gibi yazıldığı zaman da o bütüncül içinde muhtevi bulunanı almak ihmal olunur; veya bu öncüller ileri sürülür, fakat kendilerinin birer sonucu oldukları öncüller sükûtla geçilir, ve lâzım olmadığı halde, başkalarının verilmesi istenir. O halde faydasız bir şey alıp almadığımızı veya gerekli bir şeyi bir yana bırakıp bırakmadığımızı düşünmek ve iki öncüle varıncaya değin birini koyup öbürünü kaldırmak zorundayız; çünkü bu şartlar olmadan gösterdiğimiz tarzda arzedilen tutamakları azaltmak mümkün değildir. — Bazı tutamaklar

için eksik olanı görmek kolaydır, fakat başkaları bu hususta dikkatimizden kaçarlar ve konulan önermelerden bir gereklilik çıktığından ötürü kıyas şeklinde sonuç verir görünürler. Söz gelimi, bir yandan, öz-olmayanın yokedilmesinin özün yokedilmesini gerektirmediği; öbür yandan da, unsurların yok edilmesinin kendilerinin teşkil ettikleri nesnenin yok edilmesini gerektirdiği ortaya konulursa bundan, bu konulan önermelerden, özün bölümünün de bir öz olduğu gerekli olarak çıkar; fakat bu, konulan önermelerden kıyas yoluyla çıkan bir sonuç değildir ve gerçekte öncüller mevcut değildir. Başka misal: insan var olmakla hayvanın var olması, ve hayvan var olmakla özün var olması gerekliyse, insan var olduğu zaman özün var olması gereklidir. Fakat bu sonuç da henüz bir kıyas sonucu değildir, çünkü öncüller hizim gösterdiğimiz tarzda değildirler. Konulan önermelerden gerekli olan bir şey çıktığı için, ve biz bu türlü hallerde bir kuruntunun kurbanı oluyoruz. Çünkü kıyas da gerekli bir şeydir. Fakat gerekli olanın, kıyastan daha geniş bir kaplamı vardır: her kıyas gereklidir, ama gerekli olan her şey bir kıyas değildir. Netice olarak, her ne kadar konulan önermelerden bir şey çıksa da, onları derhal <kıyasın şekil ve tarzlarına> irca etmeye kalkışmamalı, fakat ilkin iki öncülü ortaya koymalı, bundan sonra da onları terimlere ayırmalıdır. Orta terim olarak da iki öncülde konulan terimi almamız gerekir: çünkü bütün şekillerde orta terimin iki öncülde bulunması gereklidir.

O halde orta terim bir konu hakkında tasdik edilmişse, ve herhangi bir şeyde onun hakkında tasdik edilmişse, veya kendisi tasdik edilmişse, ve başka bir terim onun hakkında inkâr edilmişse, birinci şekil elde olunacaktır; bir şey hakkında hem tasdik hem de inkâr edilmişse, ikinci şekil elde olunacaktır; nihayet başka şeyler onun hakkında tasdik edilmişler, veya biri inkâr, öbürü tasdik edilmişse son şekil elde olunacaktır. İşte orta terimin her bir şekildeki durumu budur. Öncüller bütüncül değillerse durumu yine aynıdır, çünkü orta terimin tarifi aynıdır. O halde bir tutamakta, aynı terim bir defadan fazla kullanılmamışsa orta terim alınmadığından ötürü kıyas elde olunmaz. Her bir şekilde ne çeşit bir meselenin neticelendiğini ve hangi şekilde bütüncülün hangi şekilde bölümcülün neticelendiğini bildiğimizden, bütün şekilleri değil sadece her bir meseleye uygun gelen şekli göz önünde tutmak zorunda olduğumuz açıktır. Fakat sonuç birçok şekillerde elde edilmişse, biz şekli orta terimin durumu vasıtasıyla bileceğiz.

33.

<ÖNCÜLLERİN NİCELİĞİ.>

O halde kıyaslar konusunda, daha yukarıda dediğimiz gibi sonucun gerekliliği sebebiyle, sık sık aldanılır. Bazen de terimlerin durumundaki benzerlik sebebiyle aldanılır, bu ise dikkatimizden kaçmaması gereken bir noktadır. Söz gelimi: A, B hak-

kinda, B de G hakkında söylenmişse, böyle münasebette bulunan terimlerle burada kıyas bulunuyor gibi gelecektir: gerçekte, ne bir gereklilik, ne de bir kıyas elde edilir. Gerçekte, A'nın *her zaman var olmak*, B'nin *kavranılabilen Aristomenes*, G'nin de *Aristomenes* manasına geldiğini kabul edelim. A'nın B'ye ait olduğunu söylemek doğrudur, çünkü kavranılabilen Aristomenes her zaman vardır. Fakat B, G'ye de aittir, çünkü Aristomenes kavranılabilen Aristomenes'dir. Fakat A, G'ye ait değildir, çünkü Aristomenes yok - olabilir'dir. Gerçekte, bu tarzda münasebette olan terimlerle hiç bir kıyas elde edilemezdi: gereken şey AB öncülünü bütüncül olarak almaktan ibarettir. Fakat her kavranılabilen Aristomenes'in her zaman var - olduğunu düşünmek yanlış, çünkü Aristomenes yok - olabilir'dir. — Şimdi de, G'nin *Mikkalos*, B'nin *musikici Mikkalos* ve A'nın *yarın ölmek* manasına geldiğini kabul edelim. G hakkında B'yi tasdik etmek doğrudur, çünkü Mikkalos musikici Mikkalostur. A, B hakkında da tasdik edilebilir, çünkü musikici Mikkalos yarın <musikici olmaktan> kalabilir. Fakat her halde, G hakkında A'yi tasdik etmek yanlıştır. Bu tutamak, bundan öncekinin aynıdır, çünkü musikici Mikkalos'un yarın öleceği bütüncül olarak doğru değildir: bu ise <bütüncül olarak> konulmamışsa, burada kıyas yoktur.

O halde bu yanlış küçük bir ayırdı yapamamaktan ileri geliyor: çünkü sanki *bu şuna aittir* ile *bu bütüncül olarak alınan şuna aittir* arasında hiç bir fark yok imiş gibi bir sonuca razı oluyoruz.

34.

<SOYUT TERİMLER VE SOMUT
TERİMLER.>

Öncülün terimlerini uygun bir şekilde meydana koymamakla da çok defa aldanıldığı olur. Söz gelimi, A'nın *sağlık*, B'nin *hastalık*, G'nin de *insan* manasına geldiğini kabul edelim. A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını (çünkü sağlık hiç bir hastalığa ait değildir), ve B'nin de her G'ye ait olduğunu (çünkü her insan hastalığa tutulabilir) söylemek doğrudur. Bundan, görüldüğüne göre, sağlığın hiç bir insana ait olmadığını sonucu çıkarılabilecektir. Bu yanlışın sebebi sözde terimlerin kötü açıklanmalarındadır, bunların yerine bu hallerin karşılığı olan hal ve istidatlar konulursa, burada kıyas olmayacaktır: işte, *sağlık* yerine *sağlam*, *hastalık* yerine *hasta* konacak olursa durum budur. Gerçekte, hasta için sıhhatte olmanın imkânsız olduğunu söylemek doğru değildir. Bu kabul edilmedikçe kıyas elde olunmaz, veya hiç değilse ancak olağana taallûk eden bir kıyas elde olunur; ama böyle bir sonuç imkânsız değildir, çünkü sağlığın hiç bir insana ait olmaması mümkündür. — İkinci şekle gelelim: yanlış aynı şekilde belirecektir. *Sağlığın herhangi bir hastalığa ait olması mümkündür, ama her insana ait olması mümkündür; o halde hastalık hiç bir insana ait değildir.* — Üçüncü şekil için, yanlış, sonucun olağanlığında bulunur. Çünkü sağlığın ve hastalığın, ilim ve bilgisizliğin ve umumî olarak zıtların aynı konuya ait

olmaları mümkündür, fakat bu terimlerin birbirine ait olmaları imkânsızdır. Bu ise bizim daha yukarıda dediklerimizle uyuşmaz, çünkü biz birçok şeylerin aynı bir konuya ait olmaları mümkün olduğu zaman karşılıklı bir şekilde birbirine ait olabildiklerini de ortaya koyduk.

Öyleyse bütün hallerde, yanlışın terimlerin açıklanmasından doğduğu açıktır, çünkü hallerin karşılığı olan durum ve istidatlar yerlerine konulursa yanlış ortadan kalkar. Bunun sonucu olarak, bu cinsten öncüllerde, terim olarak daima hal yerine, bu hallere tekabül eden durum ve istidadı almak ve koymak gerektiği apaçıktır.

35.

<BİRLEŞİK TERİMLER HALİ.>

Terimleri daima bir tek isimle ifade etmeye çalışmamalıdır. Çünkü çok defa kendilerine isim verilemeyen birtakım birleşik deyimlerle karşılaşacağız. İşte bunun için, bu çeşit kıyasları irca etmek güçtür. Bazı bazı da, bu cinsten bir araştırmada, yanlış, orta terimi olmayan nesneler için bir kıyas olacağının sanılmasından ileri gelecektir. A'nın *iki dik aç*, B'nin *üçgen*, G'nin de *eşkenar üçgen* manasına geldiğini kabul edelim. A, B vasıtasıyla G'ye aittir; buna karşılık, bir başka terim vasıtasıyla artık B'ye ait değildir; gerçekte, *iki dik aç*ya sahip olmak üçgenin esas hassasıdır, öyle ki her ne kadar ispat olunabilse de, AB önermesi için burada bir orta terim bulun-

mayacaktır. Çünkü orta terimin her zaman bir ferdî nesne gibi değil, bir birleşik deyim olarak alınması gerekir, bu ise biraz önce bizim zikrettiğimiz misalde açıkça vaki olan şeydir.

36.

<NOMİNATİV HALDE VE ÖBÜR
HALLERDEKİ TERİMLER.>

Büyük terimin orta terime, bunun da küçük terime ait olduğunu söylemek, bunların daima birbirini tasdik edebildikleri, veya tıpkı orta terimin küçük terim hakkında tasdik edildiği tarzda büyük terimin de orta terim hakkında tasdik edildiği manasında anlaşılmamalıdır (Olumsuz öncüller halinde bu yine böyledir.) Fakat *ait olmak* fiilinin, *var olmak* fiilinin alındığı manada alındığı veya bir şey hakkında onun *var olduğunu* söylemenin doğru olduğu düşünülmelidir. Söz gelimi, zıtların tek bir ilmi vardır önermesini alalım. A'nın *tek bir ilim var*, B'nin *aralarında zıt nesneler* manasına geldiğini kabul edelim. O zaman, zıtların kendilerinin tek bir ilim oldukları manasında değil, zıtlar hakkında tek bir ilim olduğunu söylemenin doğru olduğundan ötürü A, B ye aittir.

Arasıra, büyük terimin orta hakkında tasdik edildiği, ortanın ise üçüncü terim hakkında tasdik edilmediği olur: söz gelimi, bilgelik ilim ise, ve iyiliğin bilgeliği varsa iyiliğin ilmi olduğu sonucu da

çıkarılır. Şu halde, her ne kadar bilgelik ilim ise de, iyilik ilim değildir. — Bazen de büyük terim orta hakkında tasdik edilmediği halde, orta üçüncü terim hakkında tasdik edilmiştir: söz gelimi, niteliği olan veya bir zıt olan her şeyin ilmi varsa, iyilik de hem bir zıt hem de niteliği haiz olan bir şey ise, iyiliğin ilmi olduğu neticesi çıkar; fakat her ne kadar iyilik, bu iki taayyün ise de iyilik ne bir ilimdir, ne niteliği olan bir şeydir, ne de zıttır. — Başka zamanda, büyük terim, üçüncü terim hakkında kâh tasdik edilmiş, kâh edilmemiş olduğu halde, büyük terim ne orta terim hakkında, ne de orta terim üçüncü terim hakkında tasdik edilmemişlerdir: söz gelimi, kendisi hakkında ilim olan şeyin cinsi varsa ve iyiliğin ilmi varsa sonuç iyiliğin cins olduğudur. Fakat hiç bir şey hiç bir şey hakkında tasdik edilmemiştir. Kendisinin ilmi olan bir cins ise, ve iyiliğin ilmi varsa, sonuç iyiliğin bir cins olduğudur. O zaman büyük terim, her ne kadar <öncüllerde> bir şey öbürü hakkında tasdik edilmemiş olsa da uç hakkında tasdik edilir.

Yüklememe için de aynı tarzda hareket etmelidir. Çünkü *bu buna ait değildir* demek her zaman *bu şu değildir* demek değildir, fakat, söz gelimi, *hareketin hareketi yoktur* (veya *oluşun oluşu*); hazzın ise oluşu var; o halde *haz bir oluş değildir* denildiği zaman bu, bazen *bu bunun değildir*, bazen de *bu buna ait değildir* manasına gelir. — Başka misal: *gülmenin alâmeti var, alâmetin ise alâmeti yoktur*, öyleyse *gülme bir alâmet değildir*, denildiği zaman bu böyledir. Cinsin bu meselenin terimleriyle münase-

betinde hususî bir tarzda tasdik edilmesiyle mesele-
nin reddedildiği öbür hallerde de bu tıpkı böyledir.
— Daha başka misal: *vesile* (Καφός) *münasip za-*
man değildir, çünkü vesile tanrıya aittir, halbuki
münasip zaman ona ait değildir, çünkü hiç bir şey
tanrıya faydalı değildir. Terim olarak *vesile*, *mūna-*
sip zaman ve *tanrı'yı* koymalıdır; fakat öncül, ismin
haline göre alınmalıdır. Gerçekte bütüncül olarak
muteber ve umumî olarak söylediğimiz şey terim-
lerin daima nominativ halde konulması gerektiğidir
(söz gelimi, *insan*, *iyilik*, *zıtlar*, ve *insanın*, *iyiliğin*,
zıtların değil); halbuki öncüllerin her bir ismin ha-
line göre ya dativ (*buna eşit*), veya genitiv (*bunun*
iki misli), veya akkuzativ (*bunu çarpan veya gören*
şey), veya nominativ (*insan bir hayvandır*), veya
ismin öncül içinde bulunduğu herhangi başka bir
tarzda alınmış olmalıdır.

37.

<TÜRLÜ YÜKLEME NEVİLERİ.>

Bu şuna aittir ve şunun hakkında bunu söyle-
mek *doğrudur* deyimleri ne kadar kategorya varsa
o kadar tarzda alınmamalıdır; bu kategoryalar
esasen ya herhangi bir tarzda veya mutlak olarak,
ve bundan başka, yalın birleşik olarak alınırlar. Kar-
şılık olumsuz deyimler için de bu tıpkı böyledir. Bu
noktaları göz önünde tutmak ve çok özenle tarif et-
mek zorundayız.

38.

<AYNI TERİMİN TEKRARLANMASI.>

Öncüllerde tekrarlanmış olan terim orta terime değil, büyük uca eklenmelidir. Demek istiyorum ki, söz gelimi, adaletin bir iyilik olduğu bilgisi vardır sonucunu veren bir kıyas karşısında kalındığı zaman iyilik olduğu ilmi (veya *iyilik olması yönünden*) deyimini büyük terime eklenmek zorunda olacaktır. Gerçekte, A'nın iyilik olduğu ilmi; B'nin *iyilik*, G'nin de *adalet* manasına geldiğini kabul edelim. A doğru olarak B hakkında tasdik edilmiştir, çünkü iyiliğin iyilik olduğu ilmi vardır. G hakkında B'nin tasdik edilmesi de doğrudur, çünkü adalet muhak-hak bir iyiliktir. O halde tutamağın bir çözümü bu tarzda elde olunur. Buna karşılık, iyilik olduğu deyimini B'ye eklenirse, burada kıyas olmayacaktır, çünkü A, B hakkında doğru olacaktır, fakat B, G hakkında doğru olmayacaktır.

Çünkü adalet hakkında iyilik olduğu iyiliği deyimini tasdik etmek yanlıştır ve anlaşılmaz. — Yine sıhhatli olanın iyi olması yönünden ilmin konusu veya teke-geyik'in, var-olmayan olması yönünden veya yok olabilen insan'ın duyulabilir olması yönünden ilmin konusu olduğu ispat olursa çözüm yine aynıdır: yüklem bu cinsten bir eklenti aldığı bütün hallerde, tekrarlama uç terime eklenmek zorundadır.

Çıkarma basit bir tarzda kıyas yoluyla yapıldığı zaman, ve ister özlük, ister şartlık, ister herhangi bir tarzda bir taayyün ile yapıldığı zaman (söz ge-

limi, iyiliğin sadece ilmin konusu olduğu tasdik edildiği ve iyi olduğu ilminin konusu olduğu ispat edildiği zaman) terimlerin durumu aynı değildir. Onun sadece bir ilim konusu olduğu ispat edildiyse orta terim olarak *varlık*'ın konulması gerekir; fakat *iyi olduğu* eklenirse orta terim de *filân belli varlık* olmak zorundadır. Söz gelimi, A *filân belli şey* olduğu ilmi; B *filân belli şey*; G de iyilik manasına gelsin. B hakkında A yı tasdik etmek doğrudur, çünkü *filân belli şey* olanın *filân belli şey* olduğu ilmi vardı. Fakat B, G hakkında doğrudur, çünkü G nin temsil ettiği şey *filân belli şey*dir. Bunun sonucu olarak, A, G hakkında doğrudur: o hakle iyiliğin iyi olduğu ilmi olacaktır, çünkü *filân belli şey* teriminin, nesnenin kendi has özü manasına geldiği ortaya konulmuştur. — Fakat *varlık* orta terim olarak konulursa, ve basit manada *varlık* uca eklenirse (*filân belli şey olmak değil*), iyiliğin iyi olduğu ilmi vardır sonucunu veren bir kıyas değil, sadece vardır sonucunu veren bir kıyas elde edeceğiz. Söz gelimi A yı *nesnenin var olduğu ilmi*, B yi *varlık*, G yi de *iyi* manasına alalım.

Şu halde, bir tekrarlama ile sınırlandırılan kıyaslarda, terimlerin konulması gerekli tarzın bu olduğu görülür.

39.

<EŞDEĞERLİ DEYİMLERİN BİRBİRİNİN YERİNE KONULMASI.>

Özdeş değerdeki terimlerin kelime ile kelime, deyim ile deyim, kelime ile deyim mübadelesini

yapmalı ve böylece terimlerin açıklanmasını kolaylaştırmak için bir kelimeyi bir deyime tercih etmelidir. Sözelimi, *hipotezin konusu sanının konusu nun cinsi değildir* demekle *sanının konusu herhangi bir hipotez konusu ile özdeş değildir* demek arasında hiç bir fark yoksa (çünkü mana iki hükümde de aynıdır), beyan edilen deyim yerine terim olarak *hipotezin konusu* ve *sanının konusu* diye koymak daha iyidir.

40.

<ARTIKLIN KULLANILMASI.>

Mademki *haz iyi* (*αγαθόν*) dir ile *haz iyi olan* (*αγαθόν ὄν*) dir arasında özdeşlik yoktur, o halde terimleri aynı tarzda koymamalıdır; fakat *hazzın iyi olan* olduğunu ispat eden kıyas varsa terim *iyi olan* olmalıdır, halbuki *hazzın iyi olduğunu* ispat eden kıyas varsa terim *iyi* olacaktır. Öbür haller için de bu böyledir.

41

<BAZI DEYİMLERİN YORUMLANMASI.>

A, B nin ait olduğu her şeye aittir ile *A, B nin bütününe ait olduğu her şeye aittir* arasında ne gerçek, ne de lâfzî özdeşlik yoktur. Gerçekte, her ne kadar her G ye ait olmasa da B yi G ye ait olmaksızın hiç bir şey alıkoymaz. Söz gelimi, B nin güzel ve G nin ak olduğunu kabul edelim. Güzel bazı ak'a

ait ise, her ne kadar bu muhtemel olarak her ak'a ait olmasa da, güzelin ak'a ait olduğunu söylemek doğrudur. - O halde A, B ye aitse, ama B nin kendisine yüklendiği her şeye ait değilse o zaman, ister B her G ye ait olsun, ister sadece G ye ait olsun, A nın her G ye demiyorum ama G ye de ait olması gerekli değildir. Buna karşılık, A, B nin doğru olarak kendisine yüklendiği her şeye ait ise A nın da B nin, bütünü hakkında söylendiği her şey hakkında söylenebilecektir. — Bununla beraber A, B nin kendisi hakkında söylenebildiği her şey hakkında söylenirse hiç bir şey B yi G ye ait olmaksın, ve bununla beraber A yı her G ye, hatta hiç bir zaman G ye ait olmamaktan alıkoymaz. — O halde üç terim alınrsa, *A, B nin kendisi hakkında söylendiği her şey hakkında söyleniyor* deyiminin şu demek olduğu görülür: *A, kendileri hakkında B nin söylendiği her şey hakkında söylenir.* B üçüncü bir terimin bütünü hakkında söylenmişse A da bu üçüncü terimin bütünü hakkında tasdik edilecektir; ama B üçüncü terimin bütünü hakkında söylenmemişse, A nın bu terimin bütünü hakkında söylenmesi için hiç bir gereklilik yoktur.

Öyleyse terimlerin açıklanmasının bir saçmalığa götürmesine inanmamalıdır, çünkü biz filân ferdi nesnenin varlığını kullanmıyoruz, bir ayak uzunluğunda veya doğru, veya ensiz falan çizginin, gerçekte var olmadığı halde var olduğunu beyan eden, ama bu şekilleri onlara göre muhakeme yürütmek için kullanmayan geometrici gibi hareket ediyoruz. Gerçekte umumî olarak, iki şey kendi aralarında bü-

tünün lölüme ve bölümün de bütüne olan münasebeti gibi bir münasebette değillerse ispatçı, ispatında, bu cinsten hiç bir şeyden hareket edemez, bunun sonuç olarak da, hiç bir kıyas elde edemez.

Ö halde biz burada (*biz'den inceleyen kimseyi kastediyorum*), duyulabilir algıyı kullandığımız gibi, terimlerin açıklanmasına baş vuruyoruz: gerçekte bu demek değildir ki, bir kıyası öncüller olmadan ispat etmek mümkün olmadığı gibi terimsiz de ispat etmek imkânsızdır.

42.

<BİRLEŞİK KIYASLARIN ÇÖZÜMÜ.>

Unutmayalım ki aynı kıyasta bütün sonuçlar bir tek şekilde elde olunmayıp kâh biri, kâh öbürü ile elde olunurlar. O halde çözümlerin bu durumu göz önünde tutarak yapılması gerektiği apaçıktır. Bütün meseleler herhangi bir şekilde düzenlenmiş olmayıp bazı meseleler herbir şekle göre düzenlendiklerinden sonuç, araştırmaların hangi şekilde yapılması gerektiğini açıkça meydana koyar.

43.

<TARİFLERİN İRGAL>

Bir tarif koymak maksadıyla tarifi herhangi bir unsurunu ispat etmek için kullanılmış bulunan bu istidlâllere gelince terim olarak, tartışma konusu olan tarifi bölümünün kendini ortaya koymak ge-

rekir, bütün tarifi değil. O zaman terimin uzunluğundan dolayı daha az müşkül durumda bulunacağız. Söz gelimi, suyun içilebilecek bir sıvı olduğunu ispat etmenin sözü edildiği zaman *içilebilir* ve *su* konulması gereken terimlerdir.

44.

<İMKÂNSIZLIK YOLUYLA TUTAMAKLARIN VE ÖBÜR HİPOTETİK KIYASLARIN ÇÖZÜMÜ.>

Bundan başka hipotetik kıyasların ircama kalkmamalıdır, çünkü irca belli verilerden itibaren mümkün değildir. Gerçekte onların ispat edilmeleri kıyaslarla olmayıp hepsi uyuşma ve kabule bağlıdır. Söz gelimi, zıtların bir tek yetisi (*δύναμις*) yoksa zıtların bir tek ilminin de olmadığı farz olunursa, ardından sağlam ve hasta gibi zıtların biricik yetisi olmadığı ispat olunur, çünkü o zaman aynı şey aynı zamanda sağlam ve hasta olacaktır. İşte bu yoldan bütün zıtların bir tek yetisi olmadığı ispat olundu, fakat bu zıtların bir ilmi olmadığı gösterilmedi. Bununla beraber bunu kabul etmek gerekir: Yalnız bu, bir kıyas gereğince değil, bir hipotez gereğince olacaktır. Bu tutamak irca edilemez, halbuki bir tek yetinin olmadığı delili irca olunabilir: Şüphe yok ki birinci tutamak bir hipotez olduğu halde bu sonucu tutamak bir kıyas idi.

İmkânsızlık yoluyla bir sonuç çıkarılan tutamklar hususunda da bu böyledir: Bu tutamklar da

bir çözümün konusu olamazlar; ama imkânsızlığa irca, konu olabilir' (çünkü kıyas yoluyla tasdik ve ispat edilir). Halbuki tutamağın öbür bölümü, sonuç bir hipotezden çıktığı için konu olamaz. Önceki hipotetik kıyaslardan farkı şudur ki, birincilerde önceden kabul olunan bir uyluşımın muvafakati sonuca götürmek için gereklidir. Söz gelimi, bir zıtlar yetisi olduğu tasdik edilmişse, zıtların o zaman aynı bir ilim içinde bulunacaklarını kabul etmek gerekir; buna karşılık şimdiki halde, önceden kabul olunan bir uyluşım bulunmasa bile, yanlışın apaçıklığı dolayısıyla muvafakat verilir: söz gelimi, diyagonal ölçülebilirse tek sayılar çift sayılara eşit olacaklardır.

Başka birçok kıyaslar da hipotez yoluyla bir sonuç verirler: onları aydın bir şekilde incelemeli ve açıklamalıdır. Böylece farkları ve hipotetik kıyasların kuruluşunun şekilleri nelerdir, bunu daha sonra söyleyeceğiz. Şimdilik bu cinsten kıyasları şekillere ayırmamız imkânsızlığını göstermemiz yetsin: bunun sebebini gösterdik.

45.

<BİR ŞEKİLDEKİ KİYASLARIN BAŞKA ŞEKLE İRCAI.>

Birçok şekillerde ispat olunan bütün problemler için, bir şekilde kıyas yoluyla ispat edilmişlerse, kıyası başka bir şekle sokmak mümkündür: söz gelimi, birinci şekilden olumsuz bir kıyas ikinci şekle, ikinci şekilden bir kıyas da birinciye sokulabilir; bu bütün

hallerde değil, daha uzakta göstereceğimiz üzere yalnız bazı kıyaslarda olabilir. — Gerçekte, A hiç bir B ye ait değilse, B de her G ye ait ise, A hiç bir G ye ait olmayacaktır. Böylece birinci şekil elde olunur; fakat olumsuzun aksi ile ikinci şekil elde olunacaktır, çünkü B hiç bir A ya ait değildir ve her G ye aittir. Kıyas bütüncül değil de bölümcül ise bu yine böyledir: söz gelimi, A hiç bir B ye ait değilse, B bazı G ye ait ise; olumsuzun aksi ile ikinci şekil elde olunacaktır.

İkinci şekilden bütüncül kıyaslar birinci şekle irca edilebilirler; halbuki bölümcül kıyaslar için, iki kıyastan ancak biri yapılabilir. — Gerçekte, A nm hiç bir B ye ait olmadığım ve her G ye ait olduğunu kabul edelim. Olumsuzun aksi ile birinci şekil elde olunacaktır: B hiç bir A ya ait olmayacaktır ve A her G ye ait olacaktır. — Ama olumlu B ye, olumsuz G ye taallük ederse, konulacak birinci terim G dir: Çünkü o hiç bir A ya ait değildir, A ise her B ye aittir; bundan dolayı, G hiç bir B ye ait değildir, o halde B de hiç bir G ye ait değildir, çünkü olumsuz aksolunabilir.

Fakat kıyas bölümcül ise, olumsuz büyük uca taallük ettiği zaman, burada birinci şekle irca yapılabilir: söz gelimi bu hal, A hiç bir B ye ait değilse ve bazı G ye ait ise olur. Gerçekte, olumsuzun aksi ile birinci şekil elde olunacaktır: B hiç bir A ya ait olmayacak ve A bazı G ye ait olacaktır. — Fakat <büyük uca taallük eden> olumlu olduğu zaman, burada irca bulunamaz: Söz gelimi, A her B ye aitse ve bazı G ye ait değilse; çünkü A B

önermesi akis kabul etmez, akis olsaydı kıyas olmazdı.

Üçüncü şekil kıyasların da bepsi birinci şekle sokulmayacaktır, halbuki birinci şekilden bütün kıyaslar üçüncü şekle sokulabilirler. — Gerçekte, A'nın her B ye ve B'nin bazı G ye ait olduğunu kabul edelim. Madem ki olumlu bölümcülün aksi olur, G bazı B ye ait olacaktır; fakat A her B ye ait oluyordu, öyle ki üçüncü şekil elde olunur. — Kıyas olumsuz olursa bu yine böyledir, çünkü olumlu bölümcülün aksi A'nın hiç bir B ye ait olmamasını, fakat G'nin bazı B ye ait olmasını sağhyacaktır.

Üçüncü şekil kıyasların tek bir tanesi birinciye çevrilemez: bu da, olumsuz, bütüncül olarak konulmadığı zaman olur. Fakat bütün öbürleri çevrilebilir. Gerçekte A ve B her G hakkında tasdik edilmiş olsun; o zaman G bölümcül olarak A ile veya B ile aksedilebilir ve bunun sonucu olarak, o bazı B ye ait olur. Sonuç olarak: A her G ye, G de bazı B ye aitse birinci şekil elde edilecektir, A her G ye B de bazı G ye aitse tutamak aynıdır, çünkü G ye nispetle B'nin aksi vardır; fakat B her G ye, A da bazı G ye aitse konulacak ilk terim B'dir; çünkü B her G ye, G de bazı A ya, bunun sonucu olarak da B bazı A ya aittir; fakat bölümcül aksolunabileceğinden A da bazı B ye ait olacaktır. — Kıyas olumsuz ise, terimler bütüncül oldukları zaman bu terimlerin aynı tarzda alınmaları gerekir. Gerçekte, B'nin her G ye ait olduğunu, A'nın da hiç bir G ye ait olmadığını kabul edelim: o zaman G bazı B ye ait olacaktır, A ise hiç bir G ye ait olmayacak-

tur, böylece G orta terim olacaktır. — Tıpkı bunun gibi, olumsuz, bütüncül; olumlu, bütüncül ise: A hiç bir G ye ait olmayacaktır, G ise bazı B ye ait olacaktır. — Fakat olumsuz, bölümcül olarak alınmışsa çözüm olmayacaktır; söz gelimi, B her G ye ait olursa, A da bazı G ye ait olmazsa: çünkü BG öncülünün aksedilmesiyle öncüllerin her ikisi de bölümcül olacaktır.

Görülüyor ki şekilleri birbirine irca etmek için küçük uca ait olan öncül şekillerin birinden birine aksolunmalıdır; çünkü bu öncül bir defa aksolundu mu, öbür şekle geçiş kendiliğinden olur.

İkinci şekil kıyaslardan biri üçüncü şekle irca olunabilir, öbürü olunamaz. Bütüncül, olumsuz ise irca mümkündür. — Gerçekte, A hiç bir B ye ait değil de bazı G ye ait olursa, A ya nispetle hem B, hem de G aynı şekilde aksolunabilirler, öyle ki B hiç bir A ya ait olmaz, G de bazı A ya ait olur. Öyleyse A orta terimdir. — Ama A her B ye ait olup bazı G ye ait olmadığı zaman irca olmayacaktır, çünkü iki öncülün ikisi de akisten sonra bütüncül değildir.

Üçüncü şekil kıyaslar; bütüncül ise ikinciye çevrilebilirler; söz gelimi, A hiç bir G ye ait olmazsa, B de bazı G ye veya her G ye ait olursa: çünkü G hiç bir A ya ait olmayıp bazı B ye ait olacaktır. — Fakat olumsuz, bölümcül ise irca olmayacaktır, çünkü olumsuz bölümcül akis kabul etmez.

O halde bu şekillere irca olunmayan kıyasların birinci şekle de irca olunmayan kıyasların aynı olduğu; ve kıyaslar birinci şekle irca edildikleri zaman,

bunların saçmaya irca yoluyla ispat edilen yegane kıyaslar olduğu açıktır.

Yukarıda geçenlerle kıyasların ne tarzda irca edilmeleri gerektiği görülüyor; aynı zamanda şekillerin birbirlerine ircaının mevcut olduğu da görülüyor.

46.

<KIYASLARDA BELLİ TERİMLER VE BELİRSİZ TERİMLER.>

Bir sonucun ortaya konulmasında veya çürütülmesinde, *bu - olmamak*, *bu - olmayan olmak* deyimlerinin manasının özdeş veya ayrı olarak alınmasına göre bir fark vardır: söz gelimi, *ak olmamak* ve *ak - olmayan* olmak. Gerçekte, mana aynı değildir, bir yandan da *ak olmak*'ın inkârı *ak - olmayan olmak* değil, *ak olmamak*'tır. — Bunun sebebi şudur: *yürüyebilir*'in *yürümeyebilir*'e olan münasebeti *o aktır*'ın *o ak - olmayandır*'a olan münasebetinin ve *o iyiliği bilir*'in *o iyilik - olmayanı bilir*'e münasebetinin aynıdır. Gerçekte, *o iyiliği bilir* ile *o iyiliği bilendir* arasında hiç bir fark yoktur, tıpkı *yürüyebilir*'le *o yürümeye muktedirdir* arasında, ve sonuç yönünden zıtları olan *o yürüyemez*'le *o yürümeye muktedir değildir* arasında da bir fark olmadığı gibi. O halde *o yürümeye muktedir değildir*, *o yürümeye muktedir*'in veya *yürümemek*'in ifade ettiği aynı manayı gösterirse bu taayyünler aynı zamanda aynı konuya ait olacaklardır (çünkü aynı konu hem *yürüyebilir*, hem de *yürümeyebilir*; o hem *iyiliği bilendir*, hem de *iyilik-*

olmayanı bilendir), halbuki birbirine zıt olan bir tasdik ile bir inkâr aynı zamanda aynı konuya ait olmazlar: böylece, tıpkı *iyiliği bilmemek* ile *iyilik - olmayanı bilmek* arasında özdeşlik olmadığı gibi, *iyi - olmayan olmak* ile *iyi olmamak* arasında da özdeşlik yoktur: çünkü analoji ile halledilen şeylerde, bir kısmı farklı ise, öbürleri de öyledir. — *Eşit olmayan olmak* ile *eşit olmamak* arasında da özdeşlik yoktur; çünkü birinde, *eşit - olmayan olan şey* de bir şey, başka deyimle, *eşitsiz olan* var; halbuki öbüründe hiç bir şey yoktur. İşte bunun için her şey eşit veya eşitsiz değildir, halbuki her şey eşit veya *eşit - olmayan*dır. Bundan başka, *ak olmayan tahta vardır* ile *ak tahta yoktur* eşdeğerde yüklemeler değildir: ak olmayan tahta varsa tahta da olacaktır, fakat ak tahta olmayan şey, gerekli olarak tahta değildir. Böylece *o iyi - olmayandır*, *o iyidir*'in inkârı değildir. O halde her önerme için ya bir tasdik veya bir inkâr olduğunu söylemek doğru: o, bir inkâr değilse, herhangi bir suretle bir tasdik olduğu apaçıktır. Ama her tasdike bir inkâr karşılıktır; bunun sonucu olarak bu tasdik *<o iyi - olmayandır>*'in inkârı *o iyi - olmayan değildir*'dir.

Bu yüklemelerin kendi aralarındaki düzen işte şudur. *İyi olmak*'ın A ile, *iyi olmamak*'ın B ile, B içine konularak *iyi olmayan olmak*'ın G ile, A içine konularak *iyi - olmayan olmamak*'ın D ile gösterildiğini kabul edelim. — O zaman ya A veya B her konuya ait olacaklar ama, hiç bir zaman aynı konuya ait olmayacaklardır. — Bunun gibi, ya G, ya D aynı konuya ait olacaklar, ama hiç bir zaman ay-

nısına değil. — B, G nin kendine ait olduğu her şeye gerekli olarak ait olmalıdır: Çünkü *o ak olmayan* demek doğru ise *o ak değildir* demek de doğrudur, çünkü aynı zamanda bir şeyin hem ak olması, hem de ak-olmayan olması veya ak-olmayan tahta olması ve ak tahta olması mümkün değildir, o şekilde ki ona tasdik değilse inkâr ait olacaktır. — Buna karşılık G daima B nin sonurtusu değildir, çünkü hiç bir suretle tahta olmayan şey ak-olmayan tahta da olmayacaktır. — Öbür yandan da, D, A nın ait olduğu her şeye aittir; çünkü ya G veya D <A nın ait olduğu her şeye aittir>; fakat bir şeyin aynı zamanda hem ak-olmayan, hem de ak olması mümkün olmadığından, D <nın ait olduğu her şeye> ait olacaktır, çünkü ak olan şey hakkında ak-olmayan olmadığını söylemek doğrudur. — Buna karşılık, A her zaman D nin sonurtusu değildir, çünkü hiç de tahta olmayan şey hakkında A olduğunu yani ak tahta olduğunu tasdik etmek doğru değildir; bundan D nin doğru; fakat A nın doğru olmadığı, yani ak tahta olduğu sonucunu çıkar. — Gene apaçıktır ki A ile G birlikte aynı konuya hiç bir zaman ait olamazlar ve bunun aksine olarak B ile D aynı bir konuya ait olabilirler.

Bu durumda olan olumsuz terimlerin olumlu terimlerle münasebeti aynıdır: söz gelimi, *eşit* demek için A, *eşit olmayan* için B, *eşitsiz* için G, *eşitsiz olmayan* için de D konulabilir.

Bir şeyin bazı şeylere ait olup başka bazı şeylere ait olmadığı birçok hallerde de, söz gelimi, bütün şeylerin ak-olmadıkları veya her bir şeyin ak-

olmadığı söylendiği zaman, inkâr yukarıdaki gibi aynı şekilde doğru olabilir, halbuki her bir şeyin ak - olmayan olduğunu veya bütün şeylerin ak - olmayan olduklarını tasdik yanlıştır. Yine bunun gibi, *her hayvan aktır*'ın inkârı *her hayvan ak - olmayan* dır değil (çünkü her iki önerme de yanlıştır), her hayvan ak değildir'dir. *O ak - olmayandır* ile *o ak değildir* arasında mana belli bir şekilde farklı olduğundan, çünkü bu deyimlerden biri tasdik, öbürü inkârdır, bunlardan her birinin ispatının aynı tarzda olmadığı açıktır: söz gelimi, hayvan olan her şeyin ak - olmadığı veya ak - olmayabildiği ve ona *ak - olmayan* demenin doğru olduğu açıktır, çünkü bu son deyim onun ak - olmayan olduğu manasına gelir. Buna karşılık, ona ak demenin doğru olduğunu veya ona ak - olmayan demenin doğru olduğunu ispat aynı tarzda yapılacaktır, çünkü bu iki önermenin her ikisi de birinci şeklin yardımıyla teşkil olunmak suretiyle ispat edilmişlerdir. Gerçekte, *doğrudur* deyiminin *o vardır* ile aynı sıraya konulması gerekir, çünkü *ona ak demek doğrudur*'un inkârı *ona ak - olmayan demek doğrudur* olmayıp *ona ak demek doğru değildir*'dir. Öyleyse her insan olan musikicidir veya musikici - olmayandır demenin doğru olduğu ispat edilmek istenirse her hayvan olanın da ya musikici olduğunun veya musikici - olmayan olduğunun ortaya konulması gerekir, ispat ise muhakkaktır. Her insan olanın musikici - olmadığı önermesine gelince bu önerme bizim sözünü ettiğimiz üç tarza göre çürütme yoluyla ispat olunur.

Umumî olarak, A ve B aynı zamanda aynı konuya ait olmayacak halde bulundukları ve her konuya gerekli olarak ait olanın ikisinden biri olduğu zaman; G ile D de aynı durumda iseler; bu münasebet karşılıklı olmaksızın A, G nin sonurtusu ise, bu şartlar içinde D, karşılıklı olmadan B nin sonurtusu olacaktır, ve bundan başka B ile G aynı bir konuya ait olmayacakları halde, A ile D aynı bir konuya ait olabileceklerdir. — İlkin, D nin, B nin sonurtusu olduğu şimdi, aşağıda gelecek mülâhazalarla gösterilecektir: mademki ya G veya D nin gerekli olarak birinden biri her konuya aittir, mademki G, B nin A yı tazammun etmesinden ötürü ait olduğu şeye ait olmuyor ve mademki A ile B aynı konuya ait olamıyorlar, D nin B nin sonurtusu olacağı da açıktır. Mademki G de A ile karşılıklı olmuyor, ama ya G, veya D her konuya ait oluyor, A ile D nin aynı bir konuya ait olması mümkündür. — Buna karşılık, A, G nin sonurtusu olduğundan B ile G aynı bir konuya ait olmazlar; böylece bir imkânsızlığa varıp dayanırlar. — O zaman B nin D ile de karşılıklı olmadığı açıktır, çünkü D ile A nın aynı zamanda aynı bir konuya ait olmaları mümkündür.

Bazen, terimlerin böyle bir düzenlenmesinde, biri gerekli olarak her şeye ait olan karşılar (*Tá ἀντιθέμενα*), uygun olduğu gibi tutulmamış olduklarından hataya düşülür. Söz gelimi, <diyebiliriz> : A ile B aynı zamanda aynı bir konuya ait olmazsa, fakat onlardan birinin, öbürünün ait olmadığı şeye ait olması gerekli olursa; G ve D için de

bu böyle olursa, ve nihayet A, G nin sonurtusu olduğu her şeyin sonurtusu olursa; bundan çıkacak sonuç D nin kendisine ait olduğu şeye B nin gerekli olarak ait olduğudur, bu bir yanlıştır. “A ile Z nin inkârı olarak <diye ilâve edebiliriz> Z terimini; G ile D nin inkârı olarak da T yi alalım. O zaman ya A nın veya Z nin her konuya ait olması gereklidir, çünkü ya tasdik veya inkâr <bu konuya ait olmak zorundadır> ya G, ya T de <her konuya ait olmak zorundadır>, çünkü biri tasdik, öbürü inkârdır. G nin ait olduğu her şeye A nın ait olduğu farzedilmiştir; bunun sonucu olarak, Z nin ait olduğu her şeye de T aittir. Şimdi de mademki ya Z veya B den biri her konuya aittir, T ile D için de böyledir ve T de Z nin sonurtusudur. B, D nin sonurtusu olacaktır, bu ise bizim bildiğimiz şeydir. Öyleyse A, G nin sonurtusu ise B nin de D nin sonucu olması gerekir.” — Fakat bu yanlıştır, çünkü, dendiği gibi, böylece konulan terimler içinde ardardınca gelişte altüst olma vardır. Gerçekte, Z veya B için olmadığı gibi A veya Z nin her konuya ait olmasında da şüphesiz bir gereklilik yoktur, çünkü Z, A nın inkârı değildir. Gerçekte, *iyi*’nin inkârı *iyi-olmayan*’dır, bu son terim, *iyi-olmayan* da, ne iyi, ne de *iyi-olmayan*’ın özdeşi değildir. G ile D için de tıpkı böyledir, çünkü alınmış olan inkârların sayısı ikidir.

K İ T A P İ İ

<KİYASIN HASSALARI. - YANLIŞ SONUÇ-
LAR. - KİYASA YAKIN İSTİDLALLER.>

1.

<KİYASLARDA BİRÇOK SONUÇLAR.>

İşte buraya kadar açıklamalarımızın taallük ettiğİ noktalar bunlardır: şekillerin sayısını, öncüllerin niteliğini ve sayısını, bir kıyasın ne zaman ve nasıl elde olduğunu; bundan başka sonuçların reddinde ve konuluşunda göz önünde bulundurmaklığınız gereken şeyi, herhangi bir yönteme (μεθοδος) göre verilen bir meselenin çözümünü nasıl aramaklığımız gerektiğini, ve nihayet her bir hal için hangi yollardan ilkelere erişeceğimizi açıkladık. — Kıyasların bazıları bütüncül, bazıları bölümcül olduğundan, bütüncül kıyaslar her zaman birçok sonuçlar verir, halbuki bölümcül kıyaslardan olumlu olanları birçok sonuçlar verir, olumsuz olanları ancak bir sonuç verir. Gerçekte, aksolunmayan olumsuz bölümcülden başka bütün önermeler aksolunabilir; sonuç ise bir başka belli birşey hakkında belli bir şey ortaya koyar. Bundan olumsuz bölümcülden başka bütün kıyasların birçok sonuçlar verdiği neticesi çı-

kar: Söz gelimi, A nın her B ye ait olduğu veya bazı B ye ait olduğu ispat edilmişse, gerekli olarak B bazı A ya aittir; A nın hiç bir B ye ait olmadığı ispat edilmişse B de hiç bir A ya ait değildir; bu sonuç bundan öncekinden farklı bir sonuçtur. Buna karşılık, A bazı B ye ait değilse B nin de bazı A ya ait olmaması gerekli değildir; çünkü her A ya ait olabilir.

İşte bütüncül olsun, bölümcül olsun, bütün kıyaslarda müşterek olan sebep budur. Ama bütüncül kıyaslar için bir başka sebep gösterilebilir. Gerçekte, ister orta terime, ister sonuca tabi bütün nesneler, bir kısmı orta terimde, öbürleri de sonuçta konulmuş iseler aynı kıyas yoluyla ispat edilebilirler. Söz gelimi, AB sonucu G ile ispat edilmişse, B ye veya G ye tabi olan her şey, bütün hallerde, A yüklemine almak zorundadır; çünkü D, B nin bütününün, B de A nın içinde bulunursa D de A nm içinde bulunacaktır. E ise G nin bütününün, G de A nın içinde bulunursa, E de A nm içinde bulunacaktır. — Kıyas olumsuzsa durum aynıdır. — İkinci şekilde, kıyasa sonuç olarak, yalnız sonuca tabi olanı vermek mümkün olacaktır. Söz gelimi, A hiç bir B ye ait değilse ve her G ye aitse sonuç B nin hiç bir G ye ait olmadığı olacaktır. O zaman D, G ye tabi ise, B nin ona tabi olmadığı açıktır. Buna karşılık, B nin A ya tabi olan şeye ait olmadığı kıyasla meydana çıkmaktadır. Bununla beraber E, A ya tabi ise B, E ye ait değildir: ancak B nin hiç bir G ye ait olmadığı kıyasla ispat edildiği halde, B nin A ya ait olmadığını ispatsız

kabul ettik, öyle ki B nin E ye ait olmadığı sonucu kıyasla elde edilmemektedir.

Bölümcül kıyaslara geçelim: Sonuca tabi olan nesneler için, gerekli çıkarma mevcut olmayacaktır (çünkü bu öncül bölümcül olarak alındığı zaman kıyas elde olunamaz); buna karşılık, bütün orta terime tabi nesneler için <gerekli çıkarma> olacaktır; yalnız kıyas yoluyla olmayacaktır. Söz gelimi, A her B ye, B de bazı C ye ait olsun: G ye tabi olan şeyin kıyası olmayacaktır; buna karşılık, B içinde bulunan şey hakkında sonuç mevcut olabilir, ama daha önceki kıyas yoluyla olmayacaktır. — Öbür şekillerde de bu böyledir. Sonuca tabi bir terimin ispatı mümkün olmayacaktır; ama bir başka terimin ispatı mevcut olabilir, ancak bu ispat kıyas yoluyla değil, orta terime tabi şeylerin bütüncül kıyaslarda ispat olunmamış bir öncülden hareket ederek ispat edildiklerini gördüğümüz tarzda olur. Bunun sonucu olarak, ya bütüncül kıyaslar durumunda sonuç olmayacaktır, veya bölümcül kıyaslar halinde de sonuç olacaktır.

2.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE DOĞRU ÖNCÜLLERDEN ÇIKARILAN YANLIŞ SONUÇ VE YANLIŞ ÖNCÜLLERDEN ÇIKARILAN DOĞRU SONUÇ.>

Kıyası teşkil eden öncüllerin doğru olmaları mümkündür; yanlış olmaları da; veya birinin doğru,

öbürünün yanlış olması da mümkündür. Sonuç gerekli olarak ya doğru, ya yanlıştır. Doğru öncüllerden yanlış bir sonuç çıkarılamaz, ama yanlış öncüllerden *niçin*'e taallük etmeyip gerçekte olan şeye taallük etmek şartıyla doğru bir sonuç çıkarılabilir. Gerçekte, *niçin*, yanlış öncülleri olan bir kıyasın konusunu teşkil edemez, sebebi daha sonra açıklanacaktır.

İlkin doğru öncüllerden yanlış bir sonuç çıkarmanın imkânsız olduğu bu bizim şimdi diyeceklerimize göre apaçık bir şeydir. Gerçekte, A'nın olmasıyla B'nin olması gerekli ise, B'nin olmasıyla A'nın olmaması gereklidir. O halde A doğru ise B gerekli olarak doğrudur, veya aynı şeyin aynı zamanda hem var, hem de yok olması vaki olacaktır; bu ise saçmadır. Fakat A basit terim olarak konuyor diye belli bir tek şeyden gerekli olarak bir şeyin çıkabileceğini sanmamalıdır: bu mümkün değildir. Gerçekte, gerekli olarak çıkan şey sonuçtur, ve o da ancak hiç değilse üç terim ve iki aralık (διαστήματα) veya öncül yardımıyla ortaya konulur. Öyleyse B'nin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu doğru ise ve G'nin ait olduğu her şeye B'nin ait olduğu doğru ise gerekli olarak $< G$ nin ait olduğu her şeye $>$ A ait olacaktır; bu da yanlış olamaz, çünkü o zaman yükleme ve yüklememe aynı zamanda mevcut olacaktır. Böylece A tek bir şey olarak konuluyor ve beraber alınan iki öncülü ifade ediyor. Olumsuz kıyaslar için de bu böyledir: doğru öncüllerden hareket ederek yanlış bir sonucu ispat etmek mümkün değildir.

Ama yanlış öncüllerden, ister her iki öncül yanlış olsun, ister yalnız biri yanlış olsun, doğru bir sonuç çıkarılabilir: ancak bu sonuncu halde yanlış olarak bütünlüğün içinde alınıyorsa öncüllerden biri veya öbürü rasgele alınmaz; bunun aksine olarak öncül bütünlüğü içinde yanlış olarak alınmıyorsa yanlış olan rasgele biri veya öbürü olabilir. — A, G nin bütünlüğüne ait olsun, fakat hiç bir B ye ait olmasın, B ise G ye ait olmasın. Bu olabilir: Söz gelimi, *hayvan* hiç bir *taş'a*, *taş* da hiç bir *insan'a* ait değildir. Şu halde A her B ye, B de her G ye ait alarak alınır A da her G ye ait olacaktır. Öyle ki iki yanlış öncülden doğru bir sonuç elde edilir, çünkü her insan hayvandır. — Olumsuz halinde de çözüm aynıdır. Gerçekte, A her B ye ait olduğu halde ne A nın ne de B nin hiç bir G ye ait olmamaları mümkündür; söz gelimi, aynı terimler olmak üzere *insan* orta terim olarak konulursa: ne *hayvan*, ne de *insan* hiç bir *taş'a* ait değildir, ama *hayvan* her *insan'a* aittir. Bunun sonucu olarak, bir terim ait olduğu şeyden hiç bir şeye ait olmayarak, öbür terim de ait olmadığı şeyin bütününe ait olarak alınır, her iki öncül yanlış olmakla beraber, sonuç doğru olacaktır. — Her bir öncül kısmen yanlış olarak alınır yine böyle bir sonuç ispat olunacaktır.

Ama öncüllerden biri yanlış olarak konulduğu zaman, bütünlüğü içinde yanlış olan ilk öncül ise, söz gelimi, AB ise sonuç doğru olmayacaktır; buna karşılık, BG öncül ise, sonuç doğru olacaktır. *Bütünlüğü ile yanlış* diye doğru olana zıt olan öncüle

derim: söz gelimi, hiç bir şeye ait olmayan her şeye ait gibi alınrsa, veya her şeye ait olan hiç bir şeye ait değil gibi alınrsa. — Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmasın, B her G ye ait olsun. Bu vaziyette BG öncülünü doğru olarak ve AB öncülünü bütün bütüne yanlış olarak (yani A her B ye ait diye) alırsam sonucun doğru olması imkânsızdır: çünkü B nin ait olduğu şeyden hiç bir şeye A nın ait olmadığı ve B nin her G ye ait olduğu doğru ise A hiç bir G ye ait değildir. — Bunun gibi, A her B ye, B de her G ye ait ise yine doğru bir sonuç yoktur; fakat BG doğru öncül olarak konulurken bütünlüğü ile yanlış olan AB öncülü de, yani B nin ait olduğu şeyden hiç bir şeye A nın ait olmadığı da konulur: sonuç yanlış olacaktır. Gerçekte, B nin ait olduğu her şeye A nın ait olduğu, B nin de her G ye ait olduğu doğru ise A her G ye ait olacaktır. O halde birinci öncül ister olumlu, ister olumsuz olsun, bütünlüğü ile yanlış, öbürü doğru olursa doğru bir sonuç elde olunmadığı görülüyor.

Ama öncül bütünlüğü ile yanlış değilse doğru sonuç elde olunacaktır. Gerçekte, A her G ye ve bazı B ye, B de her G ye ait ise: söz gelimi, *hayvan* her *kuğu kuşu*'na ve bazı *ak'a*, *ak* da her *kuğu kuşu*'na ait ise; o zaman A nın her B ye, B nin her G ye ait olduğu konulursa, A gerçekten her G ye ait olacaktır, çünkü her *kuğukuşu* hayvandır. — AB öncülü olumsuz ise sonuç aynıdır, çünkü A için bazı B ye ait olmak ve hiç bir G ye ait olmamak B için de her G ye ait olmak müm-

kündür, söz gelimi, *hayvan* bazı *ak'a*, ama hiç bir *kar'a*, *ak* ise her *kar'a* ait olur. Öyle ise A hiç bir B ye ait değil gibi, B ise her G ye ait gibi alınır-
sa A hiç bir G ye ait olmayacaktır.

Fakat AB öncülü bütünlüğü ile doğru olarak ve BG öncülü bütünlüğü ile yanlış gibi alınır-
sa doğru kıyas mevcut olacaktır; çünkü B hiç bir G ye ait olmasa da hiç bir şey A yı her B ye ve her G ye ait olmaktan alıkoymaz, söz gelimi, birbirleri-
ne tabi olmayan aynı cinsin neveleri böyledir; çünkü *hayvan at'a* ve *insan'a* aittir, ama *at* hiç bir *insan'a* ait değildir. O halde A her B ye, B her G ye ait gibi alınır-
sa, BG öncülü büsbütün yanlış olsa da, sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz ol-
duğu zaman da bu yine böyledir. Gerçekte, A nın ne hiç bir B ye, ne de hiç bir G ye ait olmaması ve B nin de hiç bir G ye ait olmaması müm-
kündür, bir başka cinsin nevelerine göre cins böyledir: çünkü *hayvan* ne *musiki* ye, ne de *tıp sanatı*'na ait değildir, *musiki* de *tıp sanatı*'na ait değildir. O halde A hiç bir B ye ait değil gibi, B de her G ye ait gibi alınır-
sa sonuç doğru olacaktır.

BG öncülü bütünlüğü içinde değil, kısmen doğru ise, böyle bile sonuç doğru olacaktır. Çünkü B bazı G ye ait olduğu halde hiç bir şey, A yı B nin ve G nin bütününe ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, nev'ine ve ayrımına göre cins böyledir, çünkü *hayvan* her *insan'a* ve her *yürüyen'e*, insan da her *yürüyen'e* değil bazı *yürüyen'e* aittir. Öyle ise A her B ye, B her G ye ait olarak alınır-
sa A her G ye ait olacaktır. Bu ise, farzettığımız gibi, doğrudur.

AB öncülü olumsuz ise yine bu böyledir. Gerçekte, B bazı G ye ait olduğu halde, A nın ne hiç bir B ye, ne de hiç bir G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, bir başka cinsin nev'ine ve kendi ayırımına göre cins böyledir; çünkü *hayvan* hiç bir *tedbir* (φρόνησις)'e, ne de bazı *temaşai ilim*'e ait değildir, fakat *tedbir* bazı *temaşai ilim*'e aittir.

Öyle ise A hiç bir B ye ait değil gibi, B ise her G ye ait alınırsa A hiç bir G ye ait olmayacaktır; bu ise, farzettığımız gibi, doğrudur.

Bölümcül kıyaslarda birinci öncül bütünlüğü içinde yanlış, öbürü doğru olduğu zaman sonucun doğru olması mümkündür; birinci öncül kısmen yanlış, öbürü doğru olduğu zaman, veya birinci doğru ve bölümcül olan yanlış olduğu zaman, veya her iki öncül de yanlış oldukları zaman da bu yine böyledir. — Gerçekte, hiç bir şey A yı hiç bir B ye ait olmaktan ve bazı G ye ait olmaktan ve B yi de bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz; söz gelimi, *hayvan* hiç bir *kar*'a ait olmayıp bazı *ak*'a aittir, *kar* da bazı *ak*'a aittir, öyle ise *kar* orta terim olarak, *hayvan* büyük terim olarak konulursa, ve A, B nin bütününe, B de bazı G ye ait gibi alınırsa AB öncülü o zaman büsbütün yanlış, BG öncülü doğru, sonuç ise doğrudur. — AB öncülü olumsuz ise çözüm aynıdır: Gerçekte, B bazı G ye ait olduğu halde A nın B nin bütününe ait olması ve bazı G ye ait olmaması mümkündür: Söz gelimi, *hayvan* her *insan*'a aittir, fakat bazı *ak*'ın neticesi değildir, halbuki *insan* bazı *ak*'a aittir. Bundan, *insan* orta terim olarak konulmak üzere, A

hiç bir B ye ait değil gibi ve B de bazı G ye ait gibi alınır, AB öncülü bütünü yanlışı olsa da, sonuç doğru olacaktır.

AB öncülü kısmen yanlışı ise sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, hiç bir şey A yı hem B ye, hem de bazı G ye, B yi de bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, *hayvan* bazı *güzel*'e ve bazı *büyük*'e; *güzel* de bazı *büyük*'e aittir. O halde A her B ye, B ise bazı G ye ait alınır, AB öncülü kısmen yanlışı olacaktır, BG öncülü doğru, sonuç da doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz ise çözüm aynıdır: ispat için elimizde aynı durumda bulunan aynı terimler olacaktır.

AB öncülü doğru, BG öncülü yanlışı olursa sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, hiç bir şey A yı B nin bütününe ve bazı G ye ait olmaktan ve B yi de hiç bir G ye ait olmamaktan alıkoymaz: söz gelimi, *kuşukusu* hiç bir *kara*'ya ait olmadığı halde, hayvan her *kuşukusu*'na ve bazı *kara*'ya aittir. Bunun sonucu olarak, A her B ye, B de bazı G ye ait gibi alınır, BG öncülü yanlışı olduğu halde, sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz olarak alınır, sonuç aynıdır. Gerçekte B hiç bir G ye ait olmadığı halde, A nın hiç bir B ye ait olmaması ve bazı G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, bir başka cinsin nevine ve kendi öz nevelerinin ilintisine (Tō συμβιβητός) göre cins böyledir; çünkü *hayvan* hiç bir *sayı*'ya ait değildir, bazı *ak*'a ait de değildir, *sayı* da hiç bir *ak*'a ait değildir. Öyle ise *sayı* orta terim olarak konulursa A da hiç bir B ye ait olarak alınır, A bazı G ye ait olmayacaktır,

bu ise, bizim farzettığımız gibi doğrudur. AB öncülü doğrudur, BG öncülü ise yanlıştır.

Bunun gibi, AB öncülü kısmen yanlış, BG öncülü de yanlışsa sonuç doğru olacaktır. Hiç bir şey, gerçekte, her ne kadar B hiç bir G ye ait değilse de, A yı her bir öncülde bazı B ye, ve bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, B, G nin zıddı ise ve her ikisi de aynı cinsin ilintileri iseler: çünkü *hayvan* bazı *ak'a* ve bazı *kara'ya* aittir, ama *ak* hiç bir *kara'ya* ait değildir. O halde A her B ye, B de bazı G ye ait gibi alınırsa sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz (olarak alındığı zaman da bu böyledir: aynı tarzda bulunan aynı terimler ispata yarıyacaktır.

Üstelik, öncüllerin her ikisi de yanlış olduğu zaman sonuç doğrudur. Gerçekte, B hiç bir G ye ait olmasa da, A nın hiç bir B ye ait olmaması ve bazı G ye ait olması mümkündür; söz gelimi, bir başka cinsin nev'ine ve nevilerinin ilintisine göre cins böyledir; çünkü *hayvan* hiç bir *sayı'ya* ait değildir ama bazı *ak'a* aittir, *sayı* ise hiç bir *ak'a* ait değildir. Öyleyse A her B ye B bazı G ye ait gibi alınırsa, her iki öncül yanlış olsalar da sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz olduğu zaman çözüm aynıdır. Hiç bir şey, gerçekte, A yı B nin bütününe ait olmaktan ve bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz, halbuki B hiç bir G ye ait değildir: söz gelimi, *hayvan* her *kuğu kuşu'na* aittir ve bazı *kara'ya* ait değildir, *kuğu kuşu* ise hiç bir *kara'ya* ait değildir. A hiç bir B ye ait olmayarak, B bazı G ye ait olarak alınırsa bundan A nın hiç

bir G ye ait olmayacağı sonucu çıkar. O halde sonuç doğrudur, ama öncüller yanlışır.

3.

<İKİNCİ ŞEKİLDE, YANLIŞ ÖNCÜLLER-DEN ÇIKAN DOĞRU SONUÇ.>

İkinci şekilde, yanlış öncüllerle bir doğru sonuca varmak herhalde mümkündür: ister iki öncül bütün bütüne yanlış olarak alınsınlar, ister her biri kısmen yanlış olsun; ister biri doğru, öbürü bütün bütüne yanlış olsun (yanlış olan hangisi olursa olsun); ister iki öncül kısmen yanlış olsun; ister biri tamamıyla doğru, öbürü kısmen yanlış olsun; veya biri bütün bütüne yanlış, öbürü kısmen yanlış olsun; bu, bütüncül kıyaslarda olduğu gibi bölüm-cül kıyaslarda da daima böyledir.

Gerçekte, A hiç bir B ye ait değilse ve her G ye aitse, söz gelimi, *hayvan* hiç bir *taş*'a ait değilse ve her *at*'a aitse, öncüller <şimdi söylenene> zıt bir tarzda konuldukları ve A her B ye ait olarak ve hiç bir G ye ait olmayarak alındığı takdirde, bütün bütüne yanlış olan öncüller doğru bir sonuca götüreceklerdir. A her B ye ait ise ve hiç bir G ye ait değilse çözüm aynıdır, çünkü kıyas aynı olacaktır.

Bir öncül bütün bütüne yanlış ve öbürü bütün bütüne doğru olursa hal yine aynıdır; gerçekte, B hiç bir G ye ait olmadığı halde, hiç bir şey A yı

her B ye ve her G ye ait olmaktan alıkoymaz, tıpkı tabi olmayan nevilerine göre cins gibi; çünkü *hayvan* her *at*'a ve her *insan*'a aittir ve hiç bir *insan*, *at* değildir. Öyle ise *hayvan* bunlardan birinin bütününe ait olarak, öbürünün hiç bir şeyine ait olmayarak alınır: bir öncül bütün bütüne yanlış, öbürü bütün bütüne doğru olacaktır, sonuç ise, olumsuz hangi terime taalluk ederse etsin, doğru olacaktır. — Bir öncül kısmen yanlış, öbürü bütün bütüne doğru olursa yine böyledir. Gerçekte, A nm bazı B ye ve her G ye ait olması, B hiç bir G ye ait olmadığı halde, mümkündür: söz gelimi, *hayvan* bazı *ak*'a ve her *karga*'ya aittir, *ak* hiç bir *karga*'ya ait değildir. Öyle ise A hiç bir B ye ait değil gibi, fakat G nin bütününe ait gibi alınırsa, AB öncülü kısmen yanlıştır, AG öncülü bütün bütüne doğrudur, sonuç da doğrudur. Olumsuz öncülün çevrilmesi halinde bu yine böyledir: ispat aynı terimlerle yapılacaktır. — Olumlu öncül kısmen yanlış, olumsuz bütün bütüne doğru ise yine bu böyledir. Çünkü hiç bir şey A yı bazı B ye ait olmaktan, ve bütünlüğü ile alınan G ye ait olmamaktan alıkoymaz, halbuki B hiç bir G ye ait olmaz: söz gelimi, *hayvan* bazı *ak*'a ait olup hiç bir *çam sakızı*'na ait değildir, *ak* da hiç bir *çam sakızı*'na ait değildir. Bunun sonucu olarak, A, B nin bütününe ait olarak alınırsa ve hiç bir G ye ait değil gibi alınırsa AB öncülü kısmen yanlış, AG öncülü bütün bütüne doğrudur; sonuç ise doğrudur.

İki öncülün her ikisi de kısmen yanlış olursa, sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, A nm bazı B ye

ve bazı G ye ait olması ve B nin hiç bir G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, *hayvan* bazı *ak'a* ve bazı *kara'ya* aittir, *ak* ise hiç bir *kara'ya* ait değildir. Öyleyse A her B ye ait olarak ve hiç bir G ye ait değil gibi alınırsa öncüllerin her ikisi de kısmen yanlış, sonuç ise doğru olacaktır. — Olumsuz öncülün çevrilmesi halinde çözüm aynıdır ve aynı terimlerden faydalanılacaktır.

Şimdi dediklerimizin bölümcül kıyaslara da uyduğu açıktır. Hiç bir şey, gerçekte, A yı B ye ve bazı G ye ait olmaktan ve B yi bazı G ye ait olmamaktan alıkoymaz: söz gelimi, *hayvan* her *insan'a* aittir, *insan* da bazı *ak'a* ait değildir. Öyleyse A hiç bir B ye ait değil gibi ve bazı G ye ait gibi konulursa, bütüncül öncül bütün bütüne yanlış, bölümcül doğru, sonuç ise doğrudur. — AB öncülü olumsuz ise bu yine böyledir. Gerçekte, A nın hiç bir B ye ait olmaması ve bazı G ye ait olmaması, B nin de bazı G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, *hayvan* hiç bir *cansız'a* ait değildir, bazı *ak'a* da ait değildir, *cansız* da bazı *ak'a* ait olmayacaktır. O halde A her B ye ait gibi, bazı G ye ait değil gibi konulursa, bütüncül olan AB öncülü bütün bütüne yanlış, AG öncülü doğru, sonuç da doğrudur. — Bütüncül öncül doğru gibi; bölümcül yanlış gibi konulduğu zaman da sonuç doğrudur. Hiç bir şey, gerçekte, A yı ne B nin, ne de G nin sonurtusu olmaktan, B bazı G ye ait olmadığı halde, alıkoymaz: söz gelimi, *hayvan* ne hiç bir *sayı'ya*, ne de hiç bir *cansız'a* ait değildir; *sayı* da bazı *cansız'ın* neticesi

değildir. Öyle ise hiç bir B ye ait değil gibi ve bazı G ye ait gibi konulursa, sonuç doğru, bütüncül öncül doğru, bölümcül ise yanlış olacaktır. Bütüncül olarak konulan öncül olumlu ise, yine bu böyledir. Gerçekte, B bazı G nin sonurtusu olmasa da, A nın hem B nin hem de G nin bütününe ait olması mümkündür: söz gelimi, nev'e ve ayrıma göre cins böyledir; çünkü *hayvan* her *insan*'ın ve bütünlüğü ile alman her *yürüyen*'in sonurtusudur; halbuki *insan* her *yürüyen*'in sonurtusu değildir. Bundan A, B nin bütününe ait gibi ve bazı G ye ait değil gibi alınırsa, bütüncül öncülün doğru, bölümcülün yanlış, sonucun ise doğru olduğu neticesi çıkar.

Yine açıktır ki iki yanlış öncülün ikisi de doğru bir sonuca götürebilirler, çünkü, her nekadardaki B bazı G nin sonurtusu olmasa da, A nın bütünlüğü ile alınan hem B ye, hem de G ye ait olması mümkündür. Gerçekte, A hiç bir B ye ait değil gibi ve bazı G ye ait gibi alınırsa öncüllerin her ikisi de yanlış, sonuç ise doğrudur. — Bütüncül öncül olumlu, bölümcül olumsuz olduğu zaman da bu böyledir. Gerçekte, A nın hiç bir B nin sonurtusu olmaması, bütün G nin sonurtusu olması ve B nin bazı G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, *hayvan* hiç bir *ilim*'in sonurtusu değildir, ama her *insan*'ın sonurtusudur; *ilim* ise her *insan*'ın sonurtusu değildir. O halde A, B nin bütününe ait gibi, bazı G nin sonurtusu olmayarak alınırsa öncüller yanlıştır, ama sonuç doğrudur.

4.

<ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE YANLIŞ ÖNCÜLLER
DEN ÇIKAN DOĞRU SONUÇ.>

Son şekilde, yanlış öncüllerden çıkarılmış doğru bir sonuç bulunacaktır: Öncüllerin her ikisi de bütün bütüne yanlış oldukları; her biri kısmen yanlış oldukları; biri bütün bütüne doğru, öbürü yanlış olduğu; biri kısmen yanlış, öbürü bütün bütüne doğru olduğu; ve bunun aksine oldukları; ve nihayet, öncülleri çevirmenin mümkün olduğu bütün öbür hallerde böyle olacaktır.

Gerçekte, hiç bir şey, ne A yı, ne de B yi, A bazı B ye ait olsa da, hiç bir G ye ait olmaktan alıkoymaz: Söz gelimi, ne *insan*, ne de *yürüyen* hiç bir *cansız*'ın sonurtusu değildir, halbuki *insan* bazı *yürüyen*'e aittir. Öyle ise A ile B bütün G ye ait gibi alınırsa öncüller bütün bütüne yanlıştır, ama sonuç doğrudur. — Bir öncül olumsuz, öbürü olumlu olduğu zaman da böyledir. Gerçekte, B nin hiç bir G ye ait olmaması, A nın her G ye ait olması ve A nın da bazı B ye ait olmaması mümkündür: Söz gelimi, *kara* hiç bir *kuşukuşu*'na ait değildir. *hayvan* her *kuşukuşu*'na ve bazı *kara*'ya aittir. Bunun sonucu olarak, B her G ye ait gibi, A hiç bir G ye ait değil gibi alınırsa, A bazı B ye ait olmayacaktır; sonuç doğru, fakat öncüller yanlıştır.

Yine bunun gibi, her bir öncül kısmen yanlış ise sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, hiç bir şey A ve B yi bazı G ye ait olmaktan, A yı bazı B ye ait

olmaktan alıkoymaz: Söz gelimi, *ak ve güzel*, bazı hayvana aittir, *ak* da bazı *güzel*'e aittir. O halde A ve B her G ye ait gibi alınırsa öncüller kısmen yanlıştır, fakat sonuç doğrudur. — AB öncülü olumsuz olarak konulmuşsa, yine aynıdır. Hiç bir şey, gerçekte, A yı bazı G ye, B yi bazı G ye ait olmamaktan alıkoymaz, halbuki A her B ye ait olmaz: söz gelimi, *ak* bazı *hayvan*'a ait değildir, *güzel* bazı *hayvan*'a aittir, *ak* ise her *güzel*'e ait değildir. Bunun sonucu olarak A hiç bir G ye ait değil gibi, B her G ye ait gibi alınırsa öncüllerin her ikisi de kısmen yanlış olur, ama sonuç doğrudur.

Bir öncül bütün bütüne yanlış olarak, öbürü de bütün bütüne doğru olarak alınırsa çözüm aynıdır. Gerçekte, A ile B nin her G nin sonurtuları olmaları, her ne kadar A bazı B ye ait değilse de, mümkündür: söz gelimi, her ne kadar *hayvan* her *kuğu kuşu*'na ait değilse de *hayvan* ve *ak* her *kuğu kuşu*'nun sonurtularıdır. Bu cinsten terimler konulmakla, B, G nin bütününe ait gibi, A bütünlüğü ile alınan G ye ait değil gibi alınırsa BG öncülü bütün bütüne doğru, AG öncülü bütün bütüne yanlış, sonuç ise doğru olacaktır. — BG öncülü yanlış, AG öncülü doğru ise yine bu böyledir. İspat için aynı terimlerden faydalanılacaktır [yani: *kara*, *kuğu kuşu*, *cansız*]. — Her iki öncül olumlu olarak alınırsa yine durum budur. Çünkü her ne kadar A bazı B ye ait ise de, hiç bir şey B yi her G nin sonurtusu olmaktan, A yı bütünlüğü ile alınan G ye ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, *hayvan* her *kuğu kuşu*'na aittir, *kara* hiç bir *kuğu kuşu*'na ait değildir, *kara* bazı

hayvan'a aittir. Bunun sonucu olarak, A ve B her G ye ait gibi alınırsa, BG öncülü bütün bütüne doğru, AG öncülü bütün bütüne yanlış, sonuç ise doğrudur. — AG öncülü doğru olarak alınırsa çözüm aynıdır: ispatı aynı terimler yardımıyla yapılabilir.

Öncüllerden biri bütün bütüne doğru, öbürü kısmen yanlışsa sonuç yine aynıdır. Gerçekte, A bazı B ye ait olduğu halde, B nin her G ye, A nın bazı G ye ait olması mümkündür: Söz gelimi, *iki ayaklı* her *insan*'a aittir. *Güzel* her *insan*'a ait değildir, *güzel* bazı *iki ayaklı*'ya aittir. Öylese A ve B, G nin bütününe ait olarak alınırsa, BG öncülü bütün bütüne doğru, AG öncülü kısmen yanlış, sonuç ise doğrudur. — AG öncülü doğru olarak, BG öncülü kısmen yanlış olarak alınmışsa çözüm aynıdır: yukarıdaki aynı terimlerin çevrilmesi ispatı mümkün kılacaktır. — Bir öncül olumsuz, öbürü olumlu ise netice aynıdır. Mademki, gerçekte, B nin G nin bütününe ve A nm bazı G ye ait olması ve terimler böylece konuldukları zaman A nın her B ye ait olmaması mümkündür; bundan, B G nin bütününe ait olarak, A hiç bir G ye ait olmayarak alınırsa olumsuz öncül kısmen yanlış, öbürü sonuç gibi bütün bütüne doğrudur. Şimdi de, mademki, A nm hiç bir G ye ait olmadığı, B nin bazı G ye ait olduğu zaman, A nm bazı B ye ait olmamasının mümkün olduğu ispat edilmişti, AG öncülü bütün bütüne doğru, BG öncülü kısmen yanlış olursa sonucun doğru olabileceği açıktır. Gerçekte, G hiç bir A ye ait olmayarak ve B her G ye ait ola-

rak alınır, AG öncülü bütün bütüne doğru, BG öncülü kısmen yanlıştır.

Bölümcül kıyaslarda, bütün aynı hallerde, yanlış öncüllerden çıkarılmış doğru bir sonucun elde edilebildiği yine açıktır. Kullanılacak terimler, gerçekte, bütüncül öncüller için kullanılanların aynıdır; olumlu kıyaslarda olumlu, olumsuz kıyaslarda olumsuz terimlerdir. Çünkü terimlerin konuluşu için bütünlüğü ile alınmış bir konuya ait olmayan şeyin onun bütününe ait olarak alınmasının ve bölümcül olarak alınan bir konuya ait olan şeyin onun bütününe ait olarak alınmasının hiç ehemmiyeti yoktur. Olumsuz önermeler hakkında da aynı şey söylenebilir.

Demek görülüyor ki, sonuç yanlışsa, istidlâlın başladığı önermelerin gerekli olarak, ister hepsi birden, ister sadece birkaçı, yanlış olmak zorundadır; buna karşılık, sonuç doğru olduğu zaman öncüllerin doğru olması gerekli değildir, ister yalnız bir tanesi ister hepsi bahis konusu olsun: fakat kıyasın bölümlerinden hiç biri doğru olmasa da sonucun yine de doğru olması mümkündür, ancak bunun gerekli olarak böyle olması gerekmez. Bunun sebebi, iki şeyden birinin varlığının gerekli olarak öbürünün varlığını gerektirdiği zaman, ikincinin var olmasının birincinin var olmamasını icap ettirecek şekilde, fakat ikincinin varlığını gerekli olarak birincinin varlığını icap ettirmeyecek şekilde bir münasebette bulunmalarıdır. Fakat aynı bir şeyin varlığının veya var olmamasının gerekli bir tarzda aynı şeyin varlığını icap ettirmesi imkânsızdır. Demek istiyorum ki, söz gelimi, A'nın aklığının gerekli olarak B'nin

büyükliğini; A'nın ak olmasının gerekli olarak B'nin büyüklüğünü icap ettirmesi imkânsızdır. Gerçekte, mademki bu şeyin, A'nın aklıgı gerekli olarak şu şeyin B'nin büyüklüğünü gerektiriyor ve B'nin büyüklüğü G'nin ak olmasını gerektiriyor, A ak ise G'nin ak olmaması gerekli olarak lâzımdır. Mademki iki terim alındığı zaman birinin varlığı gerekli olarak öbürünün varlığını gerektiriyor, birinin var olmasının öbürünün var olmasını, söz gelimi, A'yı gerektiriyor. O zaman B büyük değilse A ak olamaz. Fakat A ak olmadığı zaman B'nin büyük olması gerekliyse, bundan gerekli olarak, B büyük olmadığına göre B'nin kendisinin büyük olduğu çıkar (bu ise saçmadır), çünkü B büyük değilse gerekli olarak A ak olmayacaktır. O halde bu sonuncu ak olmadığı zaman B büyük olmak zorunda ise bundan, B büyük değilse üç terimle ispat olunmuş gibi büyük olduğu neticesi çıkar.

5.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE DEVRİ İSPAT>

Devri (Κυκλω) ve karşılıklı (εἰς ἀλλήλων) ispat, sonuç ve yüklemede aksolunan öncüllerden biri vasıtasıyla birinci kıyas da koymuş olduğumuz geri kalan önermeyi çıkarıktan ibarettir. — Söz gelimi, A'nın her G'ye ait olduğunu ispat etmek gerektiğini ve bunun ispatının da B vasıtasıyla yapıldığını farzedelim; A'yı G'ye, G'yi de B'ye, böylece A'yı B'ye ait gibi alarak A'nın da B'ye ait

olduğunu ispat gerektiğini farzedelim: birinci kıyasta ise aksi önerme, yani B nin G ye ait olduğu alınmıştı. Veya Bnin G ye ait olduğunun ispatı gerektiğini farzedelim ve — bu <birinci kıyasın> sonuc <u> idi — A yı G ye ait olarak, B yi de A ya ait olarak alalım: o halde birinci kıyasta aksi önerme, yani A nın B ye ait olduğu alınmıştı. — Fakat başka hiç bir suretle karşılıklı ispat mümkün değildir. Gerçekte, orta terim olarak başka bir terim alınmak istenilirse ispat artık devri değildir, çünkü alınan önermelerden hiç biri bundan öncekinin aynı değildir. Öbür yandan, bu <orta terim olarak konulan birinci kıyasın> terimlerinden biri ise gerekli olarak birinci öncüllerden yalnız biri <ikinciye alınabilir>, çünkü her ikisi alınsaydı sonuç aynı olacaktı, halbuki başka olmak zorundadır. — Aksolunmayan terimlerde kıyasın çıktığı öncüllerden biri ispat edilmemiştir, çünkü üçüncünün ortaya, veya ortanın birinciye ait olduğunun bu terimlerle ispat edilmesi mümkün değildir. Buna karşılık, aksolunabilen terimlerde, söz gelimi, A, B ve G birbirlerine aksolunurlarsa, karşılıklı ispat hepsi için mümkündür. Gerçekte, A G önermesinin orta terim olarak alınan B ile, AB önermesinin de sonuç ile ve aksolunmuş BG öncülü ile ispat olunduğunu; aynı tarzda BG önermesinin sonuçla ve aksolunmuş AB öncülü ile ispat olunduğunu kabul edelim. Fakat BA öncülü kadar GB öncülünü de ispat etmek gerekir, çünkü bunlar ispatsız kullandığımız yegâne önermelerdir. B her G ye ait olarak, G de her A ya ait olarak alınırsa B yi A ya götüren bir kıyas

bulunacaktır. G de her A ya, A her B ye ait olarak alınır, gerekli olarak G de her B ye ait olacaktır. Bu kıyasların her ikisinde GA öncülü ispat edilmeksizin alındı, çünkü öbür öncüller ispat edilmişti. Bunun sonucu olarak, bu öncülü ispat etmeye muvaffak olursak hepsi karşılıklı olarak ispat edilmiş olacaktır. Öyle ise G her B ye, B de her A ya ait olarak alınır, alınan öncüllerin her ikisi de ispat edilmiştir, gerekli olarak da G, A ya aittir. Böylece görülür ki, devri ve karşılıklı ispat ancak aksolunabilen terimlerde mümkündür (öbür hallerde, iş bizim daha yukarıda dediğimiz gibidir). Fakat bu sonuncu kıyaslarda da ispat için ispat edilmiş olan şeyi kullandığımız olur, çünkü G yi A mn beyanı olarak almakla, G, B hakkında; B de A hakkında ispat olunur ve G bu aynı öncüllerle A hakkında ispat edilir. Öyleki sonuç ispat amacıyla bize yarar.

Olumsuz kıyaslarda, bakınız, karşılıklı ispat hâsıl oluyor. B her G ye ait olsun, A ise hiç bir B ye ait olmasın: bundan, A nın hiç bir G ye ait olmadığı sonucunu çıkarırız. Şimdi de A nm hiç bir B ye ait olmadığı sonucunu çıkarmak gerekirse (bu daha önce konulmuştu) A hiç bir G ye ait olmayacak, G ise her B ye ait olacaktır. Çünkü böylece öncül aksedilmiştir. Ama bundan B nin G ye ait olduğu sonucunu çıkarmak gerekirse artık önceki gibi AB önermesi aksolunamaz. Çünkü *B hiç bir A ya ait değildir*, öncülü ile *A hiç bir B ye ait değildir* öncülü arasında özdeşlik vardır. Gereken şey, B yi A mn bütüncül olarak hakkında inkâr olun-

duğu her şeye ait gibi almaktır. A nın hiç bir G ye ait olmadığı farzedelim, - bu ise bundan önceki sonuç idi -, bir de B yi A nın bütüncül olarak hakkında inkâr olunduğu her şeye ait olarak alalım. Böylece, B nin her G ye ait olması gereklidir. Bunun sonucu olarak, verilen üç önermeden her biri bir sonuç oluyor, işte bu devrî olarak ispat etmektir, yani geri kalan öncülü çıkarmak (συλλογισμός) için sonucu ve öncüllerden birinin aksini almaktır.

Bölümcül kıyaslarda, bütüncül öncülü öbürleriyle ispat etmek mümkün değildir; buna karşılık, bölümcül öncül ispat olunabilir. — Bütüncül öncülü ispat etmenin imkânsız olduğu, bu, besbelli bir şeydir: gerçekte, bütüncül olan, bütüncül önermelerle ispat olunur, sonuç ise bütüncül değildir, ispat da sonuç ve öbür öncül ile yapılmak zorundadır; bundan başka, öbür öncülün aksi ile hiç bir suretle kıyas bile elde olunamaz. Çünkü elde olunan şey, her ikisi de bölümcül olan öncüllerdir. Buna karşılık, bölümcül öncül ispat edilebilir. Gerçekte, A nın bazı G hakkında B ile ispat edilmiş olduğunu farzedelim. O zaman B her A ya ait olarak alınırsa ve sonuç muhafaza olunursa, B bazı G ye ait olacaktır: çünkü birinci şekil elde olunur, A ise orta terimdir. — Fakat kıyas olumsuz ise daha yukarıda gösterdiğimiz sebep yüzünden bütüncül öncülü ispat etmek mümkün değildir. Buna karşılık, söz gelimi, B nin A nm hakkında bölümcül olarak inkâr olunduğu bölümcül terime ait olduğunu söyleyerek bütüncül kıyaslardakinin aynı olarak AB öncülü aksolunursa bölümcül öncül ispat olunabilir. Başka türlü, bö-

lümecül öncül olumsuz olduğu için hiç bir kıyas elde olunamaz.

6.

<İKİNCİ ŞEKİLDE DEVRÎ İSPAT>

İkinci şekilde, olumlu önerme bu tarzda ispat edilemez. Fakat olumsuz ispat edilebilir. Olumlu önerme, öncüllerin ikisi de olumlu olmadığından (çünkü sonuç olumsuzdur) ispat olunamaz; halbuki olumlu önerme, gördüğümüz üzere, her ikisi de olumlu olan önermelerden itibaren ispat edilmiştir. — Olumsuz gelince, bakınız, o nasıl ispat olunur: A her B ye ait olsun ve hiç bir G ye ait olmasın: sonuç B nin hiç bir G ye ait olmadığı olacaktır. Öyleyse B her A ya ait olarak alınır sa gerekli olarak A hiç bir G ye ait değildir: çünkü ikinci şekil elde olunur ve orta terim B dir. — Ama öncül olumsuz, öbürü olumlu ise birinci şekli elde edeceğiz: Çünkü G her A ya aittir, B ise hiç bir G ye ait değildir, öyleki B hiç bir A ya ait değildir. Bunun neticesi, A artık B ye de ait değildir. Şu halde sonuç ve bir tek öncül ile kıyas elde olunamaz, ama bir başka öncül eklenirse kıyas elde olunur.

Kıyas bütüncül olmazsa muhakkak daha yukarıda gösterdiğimiz sebep yüzünden bütüncül öncül ispat edilemez, halbuki bütüncül öncül olumlu olursa, bölümcül öncül ispat olunabilir. Gerçekte, A nin her B ye ait olduğunu ve bazı G ye ait olmadığını kabul edelim: sonuç BG dir. O halde B her A ya ait olarak ve bazı G ye ait olmayarak alınır sa, B

orta terim olmak üzere, A bazı G ye ait olmayacaktır. Buna karşılık, bütüncül öncül olumsuz olursa AG öncülü AB nin aksi ile ispat edilmeyecektir, çünkü elde edilen netice iki öncülün veya hiç değilse aralarından birinin olumsuz olduğudur; bu ise kıyas elde edilmeyecek demektir. Ama A, B nin hakkında bölümcül olarak inkâr edildiği bölümcül terime ait olarak alınır, ispat bütüncül kıyaslarda olanın aynı olacaktır.

7.

<ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE DEVRİ İSPAT>

Üçüncü şekilde, iki öncülün ikisi de bütüncül olarak alındığı zaman bunları karşılıklı ispat etmek mümkün değildir: gerçekte, bütüncül, bütüncül olan önermelerle ispat olunur. Halbuki bu şekilde, sonuç daima bölümcüldür. Bunun neticesi olarak bütüncül öncülü bu şekilde ispat etmenin mutlak surette imkânsız olduğu açıktır. — Fakat bir öncül bütüncül, öbürü bölümcül ise ispat kâh mümkündür, kâh imkânsızdır. Öncüllerin her ikisi de olumlu olduğu ve bütüncül olan küçük uca taallûk ettiği zaman ispat mümkün olacaktır. Buna karşılık, bütüncül olan öbür uca taallûk ettiği zaman ispat imkânsız olacaktır. Gerçekte, A nın her G ye, B nin bazı G ye ait olduğunu farzedelim: Sonuç, AB önermesidir. O zaman G her A ya ait olarak alınır, G nin bazı B ye ait olduğu pekâlâ ispat olundu, ama B nin bazı G ye ait olduğu ispat edilmiş olmaz. Bununla bera-

ber, G bazı B ye aitse B nin de bazı G ye ait olması gereklidir. Fakat *bu şuna aittir* demek *şu buna aittir* demek değildir: *bu* bölümcül olarak alınan *şu*'na ait ise *şu*'nun da bölümcül olarak alınan *bu*'na ait olduğunu ilâve etmek de gerekir. Yalnız, bu açıklama yapıldıktan sonra, kıyas artık sonuçtan ve öbür öncülden çıkmaz. — Ama B her G ye, A bazı G ye ait olursa, AG önermesini, G her B ye, A bazı B ye ait olarak alındığı zaman, ispat etmek mümkün olacaktır. Gerçekte, G her B ye, A bazı B ye ait olursa, B orta terim olmak üzere, gerekli olarak A da bazı G ye ait olacaktır. — Bir öncül olumlu, öbürü olumsuz olduğu; olumlu olan bütüncül olduğu zaman, öbür öncül ispat edilebilecektir. Gerçekte, B nin her G ye ait olduğunu ve A nın bazı G ye ait olmalığını kabul edelim; sonuç şudur: A bazı B ye ait değildir. Bundan başka, G nin her B ye ait olduğu ileri sürülürse B orta terim olmak üzere, A nın bazı G ye ait olmaması gereklidir. — Ama olumsuz öncül bütüncül ise öbür öncül yukarıda geçen hallerdeki gibi hareket edilmeksizin yani *şu*, *bu*'nun kendisi hakkında bölümcül olarak inkâr olduğu bölümcül terime ait olarak alınmaksızın ispat edilemez: söz gelimi, A hiç bir G ye ait değilse, B bazı G ye aitse sonuç şudur: A bazı G ye ait değildir. G, A nın kendisi hakkında bölümcül olarak inkâr edildiği bölümcül terime ait olarak alınırsa, G nin bazı B ye ait olması gereklidir. Başka halde, bütüncül öncülün aksi ile öbürünü ispat etmek imkânsızdır, çünkü başka hiç bir suretle kıyas elde olunamayacaktır.

Böylece görülüyor ki birinci şekilde karşılıklı ispat birinci şekil ile olduğu kadar üçüncü ile de yapılıyor: Sonuç olumlu ise birinci şekil ile, olumsuz ise sonuncu ile yapılır. Çünkü <bu sonuncu halde> *şu* kendisi hakkında *bu*'nun bütüncül olarak inkâr edildiği her şeye ait olarak alındı. İkinci şekilde, kıyas bütüncül olduğu zaman, ispat birinci şekil ile olduğu kadar ikinci şeklin kendisi ile yapılır; ama kıyas bölümcül olursa, sonuncu şekille olduğu kadar ikinci şekille de olur. Üçüncü şekilde, ispat daima bu şeklin kendisiyle yapılır. Üçüncü ve ikinci şekillerde, bu şekillerle elde edilmeyen kıyasların ya devri ispata elverişli olmadıkları, veya yetkinsiz oldukları da açıktır.

8.

<BİRİNCİ ŞEKİLDEKİ KİYASLARIN AKSI>

Bir kıyası aksetmek, sonucu kendi karşısına çevirmek veya büyük ucun ortaya ait olmayacağını, ya ortanın küçük uca ait olmayacağını meydana koymak için bir kıyas kurmaktır. Gerçekte, sonuç aksettildiği ve öncüllerden biri muhafaza edildiği zaman kalan öncülün çürütülmesi gereklidir, çünkü onun kalması gerektiği taktirde sonuç da kalacaktır.

Ama sonucun, çelişğine veya zıddına aksolunmasına göre bir fark vardır: aksin *şu* veya *bu* tarzda yapılmasına göre aynı kıyas elde olunmaz. Aşağıda geleceklerle bu daha iyi belirtilecektir. — Çelişime karşı - olum diye her'in bazı... değil'e veya

bazı'nın hiç bir... değil'e karşı -olumuna ve zıtlık karşı -olumu diye de *her'in hiç bir'e, bazı'nın bazı... değil'e karşı -olumuna* derim. — Gerçekte, A'nın, orta terim olarak alınan B vasıtasıyla G hakkında ispat olunduğunu farzedelim. O zaman A hiç bir G ye ait olmayarak, ama her B ye ait olarak alınır-sa B hiç bir G ye ait olmayacaktır. A hiç bir G ye ait olmazsa ve B her G ye ait olursa sonuç A'nın bazı B ye ait olmadığı olacaktır, hiç bir suretle A'nın hiç bir B ye ait olmadığı olmayacaktır. Çünkü bütüncülün sonuncu şekille ispat olunmadığını gördük. Bir kelime ile, büyük uca ait öncülü akis ile bütüncül olarak çürütmek mümkün değildir; gerçekte, çürütme daima üçüncü şekil ile yapılır, çünkü her iki öncülün küçük uca nispetle almak gereklidir. — Kıyas olumsuz ise çözüm aynıdır. Gerçekte, A'nın hiç bir G ye ait olmadığına B ile ispat edilmiş olduğunu kabul edelim O zaman A her G ye ait olarak ve hiç bir B ye ait olmayarak alınır-sa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır. A ve B her G ye ait olurlarsa A da bazı B ye ait olacaktır, halbuki <bun-dan önceki kıyasta> hiç bir B ye ait olmuyordu.

Ama sonuç, çeliştigi-ne aksedilmişse kıyaslar çelişik olacaklar, bütüncül değil. Çünkü, gerçekte, bir bölümcül öncül elde olunur; öyle ki sonuç da bölümcül olacaktır. Kıyasın olumlu olduğu ve şimdi dediğimiz şekilde aksedildiğini farzedelim. O zaman A bazı G ye ait olmayıp da her B ye ait olursa, B bazı G ye ait olmayacaktır. A bazı B ye ait değilse, B de G ye ait ise, A bazı B ye ait olmayacaktır. — Kıyas olumsuz ise bu yine böyledir.

Çünkü A bazı G ye aitse ve hiç bir B ye ait değilse sonuç şudur: B hiç bir G ye ait olmayacaktır. A bazı G ye aitse, B de her G ye aitse (başlangıçta bu sonuncu önerme konulmuştur) A bazı B ye ait olacaktır.

Bölümcül kıyaslarda sonuç, çelişğine aksolunduğu zaman, her iki öncülün ikisi de çürütülmüştür, halbuki zıddına aksolunmuşsa, iki öncülden hiç biri çürütülmüş değildir, Gerçekte, çıkan netice artık bütüncül kıyaslarda olduğu gibi, akis yoluyla elde edilmiş sonucun bütüncüllükten mahrum bulunduğu bir çürütme değildir: hatta hiç bir çürütme yoktur. — Gerçekte, A nın bazı G hakkında ispat olduğunu kabul edelim. O halde A hiç bir G ye ait olmayarak, B ise bazı G ye ait olarak alınırsa, A bazı B ye ait olmayacaktır; A hiç bir G ye ait olmazsa ve her B ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır. Bundan her iki öncülün çürütüldüğü sonucu çıkar. — Buna karşılık, sonuç zıddına aksedilmişse öncüllerden hiç biri çürütülmüş olmayacaktır. Gerçekte, A bazı G ye ait olmayıp da bazı B ye ait olursa, B bazı G ye ait olmayacaktır. Fakat ilk öncül henüz çürütülmüş değildir, çünkü B nin hem bazı G ye ait olması, hem de bazı G ye ait olmaması mümkündür. AB bütüncül öncülüne gelince, <çürütmek için> hiç bir kıyas hiç bir zaman mevcut olamaz: çünkü A bazı G ye ait değilse ve B de bazı G ye ait ise, öncüllerden hiç biri bütüncül değildir. — Kıyas olumsuz olursa bu yine böyledir: gerçekte, A her G ye ait olarak alınırsa öncüllerin ikisi de çürütülür. Halbuki A bazı G ye ait olarak

alınırsa, öncüllerden hiç biri çürütülemez. İsbat bundan öncekilerin aynıdır.

9.

<İKİNCİ ŞEKİLDE KIYASLARIN AKSI>

İkinci şekilde, akis şekli ne olursa olsun, büyük uca ait öncülü zıddı ile çürütmek mümkün değildir. Gerçekte, daima üçüncü şekilde sonuç elde olunacaktır, bu şekilde ise bütüncül kıyasın mevcut olmadığını gördük. Buna karşılık, kendinin aksi yapılan öncüle benzer şekilde öbür öncülü de çürütebileceğiz. *Benzer şekilde*'den, sonucun aksi zıddıya göre yapılırsa çürütmenin zıddıya göre olacağını kastederim, halbuki akis çelişikliğe göre yapılırsa çürütme de çelişikliğe göre olacaktır. — Gerçekte, A'nın her B'ye ait olduğunu ve hiç bir G'ye ait olmadığını farzedelim: sonuç BG'dir. O zaman B her G'ye ait olarak alınırsa ve AB önermesi muhafaza olunursa A her G'ye ait olacaktır, çünkü birinci şekil elde olunur. B her G'ye ait olursa ve A hiç bir G'ye ait olmazsa, A da bazı B'ye ait olmaz: bu, sonuncu şekildir. — Fakat BG sonucu kendi çelişğine aksettirilirse, AB öncülü tıpkı bundan önceki gibi ispat edilecektir, halbuki AG öncülü kendi çelişği ile ispat edilecektir. Çünkü B bazı G'ye ait ise ve A hiç bir G'ye ait değilse, A bazı B'ye ait olmayacaktır. Şimdi B bazı G'ye ve A bütün B'ye aitse, A bazı G'ye ait olacaktır, öyleki kıyasın sonucu, öncülün çelişği olacaktır. — Öncüller çevrilirse ispat aynı olacaktır.

Kıyas bölümcül ise, sonucun aksedilmesi zıtlığa göre olduğu zaman öncüllerden hiç biri çürütülmez, birinci şekilde olduğu gibi. Buna karşılık, akis çelişikliğe göre yapılırsa öncüllerin her ikisi de çürütülür. Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmayarak ve bazı G ye ait olarak konulursa, sonuç BG olacaktır. Şimdi B bazı G ye ait olarak konulursa ve AB öncülü muhafaza olunursa sonuç, A nm bazı G ye ait olmadığı olacaktır. Ama ilk önerme çürütülmüş değildir, çünkü hem A nın bazı G ye ait olması, hem de bazı G ye ait olmaması mümkündür. Şimdi B bazı G ye, A bazı G ye ait olursa kıyas elde olunmayacaktır, çünkü aldığımız öncüllerden hiç biri bütüncül değildir; bunun neticesi olarak, AB önermesi çürütülmüş değildir. — Buna karşılık, akis çelişikliğine aksedilmişse öncüllerin her ikisi de çürütülmüştür. Gerçekte, B her G ye aitse ve A hiç bir B ye ait değilse, A da hiç bir G ye ait olmayacaktır: fakat A nm bazı G ye ait olduğu konulmuştu. Şimdi B her G ye ve A bazı G ye aitse, A bazı B ye ait olacaktır. — Bütüncül önerme olumlu ise ispat yine aynıdır.

10.

<ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE KIYASLARIN AKSI>

Üçüncü şekilde, sonuç zıtlığa göre aksedilmişse iki öncülden hiç biri kıyasların hiç birinde çürütülmez; ama akis çelişikliğe göre yapıldığı zaman, öncüllerin ikisi de çürütülebilir; bu, bütün kıyaslarda

böyle olur. — G orta terim olmak üzere A nın bazı B ye ait olduğunu ispat edilmiş bulunduğunu, öncüllerinde bütüncül olduğunu kabul edelim. O zaman A bazı B ye ait olmayarak, B de her G ye ait olarak alınırsa AG sonucunu veren kıyas elde olunmaz. A bazı B ye ait olmayıp da her G ye ait olursa yine sonuç veren BG kıyası elde olunmayacaktır. — Öncüller bütüncül değilse ispat aynı olacaktır. Gerçekte, ya akis yoluyla elde edilmiş öncüllerin her ikisi de bütüncül olmak zorundadır, veya bütüncül öncül küçük uca ait olmak zorundadır. Ama biz gördük ki bu tarzda ne birinci şekilden ne de ikinci şekilden kıyas elde olunmayacaktır. — Buna karşılık, sonuçlar, kendi çelişiklerine aksedildikleri zaman öncüllerin her ikisi de çürütülür. Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmazsa, B her A ya ait olursa A hiç bir G ye ait olmayacaktır. Şimdi A hiç bir B ye ait olmazsa ve her G ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır. — Öncüllerden biri bütüncül değilse çözüm aynıdır. Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmazsa, B de bazı G ye ait olursa, A bazı G ye ait olmayacaktır; A hiç bir B ye ait olmazsa ve her G ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır.

Kıyas olumsuz olursa çözüm yine aynıdır. Gerçekte, BG öncülü olumlu ve AG öncülü olumsuz olmak üzere A nın bazı B ye ait olmadığının ispat olunduğunu kabul edelim. Çünkü biz kıyasın bu tarzda elde olunduğunu gördük. — Sonucun zıddı alındığı zaman da kıyas elde olunamaz. Çünkü A bazı B ye, B de her G ye ait olursa, AG sonu-

cunu veren bir kıyas elde olunamadığını söyledik. A bazı B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, gördüğümüz gibi, yine BG sonucunu veren kıyas elde edilmez. Bunun neticesi olarak, öncüller çürütülmüş değildir. — Fakat sonucun çelişigi alınır, öncüller çürütülür. Gerçekte, A her B ye, B de G ye ait olursa, A her G ye ait olur: halbuki A nın hiç bir G ye ait olamadığını söylemiştik. Şimdi A her B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, B hiç bir G ye ait olmaz: halbuki B nin her G ye ait olduğunu söylemiştik. Öncüller bütüncül olmazlarsa ispat aynı tarzda yapılır. Gerçekte, AG öncülü o zaman bütüncül ve olumsuz, öbürü bölümcul ve olumludur. A her B ye, B de bazı G ye ait olursa bundan A nın bazı G ye ait olduğu sonucu çıkar: halbuki onun hiç bir G ye ait olmadığını farzetmiştik. Şimdi A her B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, B hiç bir G ye ait olmaz: [halbuki bazı G ye ait olarak konulmuştu]. — Fakat A bazı B ye, B de bazı G ye ait olursa, kıyas elde olunamaz ve A bazı B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, yine bu tarzda da bir kıyas elde olunmaz. — Böylece, birinci tarzda öncüller çürütülmüşlerdir, ama öbür tarzda çürütülmüş değildir.

Öyleyse söylediklerimiz, sonucun aksi ile her bir şekilde bir kıyasın nasıl elde olduğunu, sonucun ne zaman öncülün zıddı ve ne zaman ona çelişik olduğunu gösterir. Birinci şekilde, kıyasın oluşunun ikinci ve son şekil ile olduğu da yine açıktır, küçük uca ait olan öncül daima ikinci şekil ile; büyük uca ait olan öncül ise sonuncu ile çürütülür.

İkinci şekilde kıyas birinci ve sonuncu ile olur, küçük uca ait öncül daima birinci şekil ile; büyük uca ait öncül ise sonuncu ile çürütülür. Üçüncü şekilde, kıyas birinci ve ikinci ile olur; büyük uca ait olan öncül daima birinci şekil ile, küçük uca ait olan da ikinci ile çürütülür.

Böylece aksin ne olduğunu, her bir şekilde nasıl yapıldığını ve nihayet, bundan çıkan kıyası açıkladık.

11.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE SAÇMALIĞA İRCA>

Sonucun çelişgi konulduğu ve buna öteki öncül ilâve olunduğu zaman - bu bütün şekillerde olabilen bir şeydir - kıyas saçmalık yoluyla ispat olunur. Gerçekte, bu kıyas akse benzer, ancak şu farkla ki akis bir kıyasın olmuş olmamasını iki öncülün benimsenmesini farzeder; halbuki saçmalığa ırcada karşının doğruluğu hasmın muvafakatine bağlı değil, kendi öz açıklığına bağlıdır. Terimler her iki halde de aynıdır.

Öncüller ise her iki halde de aynı tarzda alınmışlardır. Söz gelimi, orta terim G olmak üzere A her B ye ait olsun. A nın bazı B ye ait olmadığı veya hiç bir B ye ait olmadığı, fakat her G ye ait olduğu (bizim doğru diye kabul ettiğimiz önerme) farz olunursa, G gerekli olarak da hiç bir B ye ait olmamak veya bazı B ye ait olmamak zorundadır. Fakat bu imkânsızdır; bunun sonucu olarak, hipotez yanlıştır; o halde karşısı doğrudur. — Öbür

şekillerde de çözüm aynıdır, çünkü akse elverişli olanların hepsi aynı zamanda saçmalığa irca olunmaya da elverişlidirler.

Bütün meseleler (sonuçlar) bütün şekillerde saçmalık yoluyla ispat edilmişlerdir, birinci şekilde değil de ikinci ve üçüncü şekilde ispat olunan olumlu bütüncül müstesna. Gerçekte, A'nın bazı B'ye ait olmadığı veya hiç bir B'ye ait olmadığı farzedelim ve durumu ayrı olan bir başka öncül ilâve edelim; söz gelimi, G'nin her A'ya ait olarak veya B'nin her D'ye ait olarak konulduğunu farzedelim: böylelikle birinci şekli elde edilecektir. A'nın bazı B'ye ait olmadığı farzolunsa alınan öncülün durumu ne olursa olsun, kıyas elde olunmaz. — Buna karşılık, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı farz olunup, BD öncülü ilâve edilirse birinci önermenin yanlış olduğunu ispat eden kıyas elde olunacaktır, fakat ileri sürülen mesele ispat olunamaz. Gerçekte, A hiç bir B'ye ait olmazsa ve B her D'ye ait olursa, A da hiç bir D'ye ait olmaz. Şimdi bunun imkânsız olduğunu kabul edelim: o zaman A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı yanlıştır. Ama olumsuz bütüncül yanlışsa olumlu bütüncül de doğru değildir. — Şimdi ilâve olunan GA öncülü ise, kıyas elde olunmaz; A'nın bazı B'ye ait olmadığı farz olunursa da yine kıyas elde olunamaz. Böylece görülür ki bütüncül yükleme birinci şekilde saçmalık yoluyla ispat olunamaz.

Buna karşılık, olumlu bölümcül, olumsuz bütüncül ve olumsuz bölümcül ispat olunabilirler. — Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını kabul

edelim ve B yi her G ye veya bazı G ye ait olarak alalım. Bunun sonucu olarak, A nın hiç bir G ye ait olmaması veya bazı G ye ait olmaması gereklidir. Bu ise imkânsızdır (çünkü A nın her G ye ait olmasının doğru ve apaçık olduğunu kabul ediyoruz); bundan, bu önerme yalnızsa A nın bazı B ye ait olmasının gerekli olduğu sonucu çıkar. — Ama alınan öbür öncül A ya ait olursa kıyas elde olunmayacaktır. Sonucun zıddı, söz gelimi, A nın bazı B ye ait olmadığı farzolunduğu zaman da yine kıyas yoktur. Görülüyor ki çelişğin farzedilmesi gerekiyor.

Şimdi A nın bazı B ye ait olduğunu farzedelim ve G yi her A ya ait olarak alalım. Bunun neticesi olarak, G nin bazı B ye ait olması gereklidir. Ama bunun imkânsız olduğunu kabul edelim; bunun sonucu olarak, hipotez yanlıştır. Bu halde, A nın hiç bir B ye ait olmadığı doğrudur. — GA öncülü clumsuz olarak alınırsa, durum aynıdır. — Buna karşılık, kabul edilen öncül B ye ait olursa, kıyas elde edilmeyecektir. — Farzolanın zıt önerme ise, kıyas elde olunacaktır ve sonuç da imkânsız olacaktır, ama konulan mesele ispat edilmiş değildir. Gerçekte, A nın her B ye ait olduğunu farzedelim ve G yi her A ya ait olarak alalım. Bunun neticesi olarak, G nin her B ye ait olması gereklidir. Ama bu imkânsızdır, bunun neticesi olarak, A nın her B ye ait olduğu yanlıştır. Yalnız, A her B ye ait olmazsa, hiç bir B ye ait olmasının gerekli olduğunu henüz ispat etmedik. — Alınan öbür öncül B ye ait olursa durum yine av-

nıdır, çünkü kıyas ile, bir de imkânsız olan bir sonuç elde edilecektir, ama hipotez çürütülmüş değildir. Bundan, çelişğin farz olunması gerektiği sonucu çıkar.

A nın bazı B ye ait olmadığını ispat etmek için, onun her B ye ait olduğunu farzetmek gerekir: çünkü A her B ye, G her A ya aitse, o zaman G de her B ye ait olur. Öyle ki bu sonuncu önerme imkânsız ise, hipotez yanlıştır. — Alınan öbür öncül B ye ait olursa çözüm aynıdır. — GA öncülü olumsuz idiyse durum aynı olacaktır; çünkü bu tarzda da yine kıyas elde olunacaktır. — Fakat B ye ait olan öncül olumsuz ise, hiç bir şey ispat edilmiş değildir. — Buna karşılık, A nın her B ye değil, bazı B ye ait olduğu farz olunursa, A nın bazı B ye ait olmadığı değil, hiç bir B ye ait olmadığı ispat olunur. Çünkü A bazı B ye, G her A ya aitse, G bazı B ye ait olacaktır. O zaman, bu imkânsız ise, A nın bazı B ye ait olması da yanlıştır. Öyle ki A nın hiç bir B ye ait olmadığı doğrudur. Ama bu ispat edilmiş olduğuna göre, üstelik doğru önerme çürütülür: çünkü A nın bazı B ye ait olduğunu ve bazı B ye ait olmadığını ispat etmek bahis konusu idi. Bundan başka, imkânsızlık hipotezden çıkmıyor, çünkü o zaman, doğru önermelerden yanlış bir sonuç çıkarma imkânsız olduğuna göre, hipotez yanlış olurdu: gerçekte, doğrudur, çünkü A bazı B ye aittir. Bunun neticesi olarak, A nın bazı B ye ait olduğunu değil, her B ye ait olduğunu farzetmemiz gerekir. — A nın bazı B ye ait olmadığını ispat etmemiz gerekseydi durum

aynı olurdu: çünkü *herhangi bir terime ait olmamak ile bir terimin bütününe ait olmamak* arasında özdeşlik varsa ispat her iki halde de aynı olacaktır.

O halde bütün kıyaslarda hipotez olarak alınması gereken zıt değil, çelişiktir. Gerçekte, bizim gerekli bir sonuç elde etmemiz, ve sözü edilen önermenin herkes tarafından kabul edilmesi bu son tarzda olacaktır. Gerçekte, her şey hakkında tasdik veya inkâr varsa, o zaman doğru olanın inkâr olmadığı ispat edilmişse, tasdikin doğru olması gereklidir; bunun aksine olarak, tasdikin doğruluğu kabul olunmazsa inkâr doğrudur diyen önerme herkesçe kabul olunacaktır. Buna karşılık, zıt iki tarzdan da kale alınamayacaktır, çünkü olumsuz bütüncül yanlışsa olumlu bütüncülün doğru olması gerekli değildir ve biri yanlışsa, öbürünün doğru olduğu da herkesçe kabul edilmiş değildir.

12.

<İKİNCİ ŞEKİLDE SAÇMALIĞA İRCA>

O halde, birinci şekilde, ispat olunamayan olumlu, bütüncül müstesna, bütün meselelerin saçmalık yoluyla ispat edildiği görülüyor. Fakat ikinci ve üçüncü şekilde, bu ispat bile yapılabilir. Gerçekte, A'nın bazı B'ye ait olmadığını farzedelim ve A'yı her G'ye ait olarak alalım. O zaman A bazı B'ye ait olmazsa ve her G'ye ait olursa, G bazı B'ye ait olmayacaktır. Bu ise imkânsızdır, (gerçekte, G'nin her B'ye ait olmasının apaçık olduğu kabul olunmuştur): bundan hipotezin yanlış olduğu neti-

cesi çıkar; öyle ise A'nın her B'ye ait olduğu doğrudur. — Fakat farzolunan zıddı ise, bir kıyas, bir de imkânsız bir sonuç olacaktır; yalnız konulan mesele ispat edilmemiştir. Gerçekte, A hiç bir B'ye ait olmazsa ve her G'ye ait olursa G hiç bir B'ye ait olmayacaktır. Bu ise imkânsızdır, öyleki A'nın hiç bir B'ye ait olmaması yanlıştır. Fakat bu yanlıştır diye A'nın her B'ye ait olması gerektiği doğrudur değildir.

A'nın bazı B'ye ait olduğu ispat edilmek istendiği zaman A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını farzedelim ve A'nın her B'ye ait olduğunu kabul edelim. O zaman G'nin hiç bir B'ye ait olmaması gereklidir. Bunun sonucu olarak, bu imkânsızsa, A gerekli olarak bazı B'ye ait olmak zorundadır. — Fakat A'nın bazı B'ye ait olmadığı farz olunursa, neticeler birinci şekildekinin tamamıyla aynı olacaktır.

Şimdi A'nın bazı B'ye ait olduğunu farzedelim ve A'nın hiç bir G'ye ait olmadığını kabul edelim. O zaman, G'nin bazı B'ye ait olmaması gereklidir. Ama biz onun her B'ye ait olduğunu kabul ettik, öyle ki farzolunan önerme yanlıştır; o halde A hiç bir B'ye ait olmayacaktır.

A'nın bazı B'ye ait olmadığı ispat edilmek istendiği zaman, onun her B'ye ait olduğunu ve hiç bir G'ye ait olmadığını farzedelim. O zaman G'nin hiç bir B'ye ait olmaması gereklidir. Ama bu imkânsızdır, öyle ki A'nın bazı B'ye ait olmadığı doğrudur. — O halde bütün kıyasların ikinci şekil ile elde olunabildikleri açıktır.

13.

<ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE SAÇMALIĞA İRCA>

Tıpkı bunun gibi, onlar (kıyaslar) üçüncü şekil ile de elde edilebilirler. — Gerçekte, A'nın bazı B'ye ait olmadığı ve G'nin her B'ye olduğu konulsun. O zaman A'nın bazı G'ye ait olmayacaktır. Bu imkânsızsa, A'nın bazı B'ye ait olmadığı yanlıştır, öyle ki A'nın her B'ye ait olduğu doğrudur. Ama A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı farz olunursa, kıyas ve bir de imkânsız sonuç elde olunacaktır; yalnız, konulan mesele ispat edilmemiştir: çünkü farzolanın zıt ise, biz bundan önceki halllerdeki neticelerin aynını elde edeceğiz.

Buna karşılık, A'nın bazı B'ye ait olduğunu ispat etmek için alınması gereken bu sonuncu hipotezdir. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmazsa, ve G'nin bazı B'ye ait olursa, O'nun bazı G'ye ait olmayacaktır. Bu yanlışsa, bunun sebebi A'nın bazı B'ye ait olduğunun doğru olmasıdır.

A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını ispat etmenin sözü edildiği zaman, A'nın bazı B'ye ait olduğunu ve G'nin her B'ye ait olarak alındığını farzedelim. O zaman, A'nın bazı G'ye ait olması gereklidir. Ama A'nın hiç bir G'ye ait olmadığını kabul edilmişti; bunun sonucu olarak, A'nın bazı B'ye ait olacağı yanlıştır. — Buna karşılık A'nın her B'ye ait olduğu farz olunursa konulan mesele ispat edilmez.

Fakat A'nın bazı B'ye ait olmadığını ispat etmek için, alınması gereken bu sonuncu hipotezdir.

Gerçekte, A her B ye ve G bazı B ye aitse A bazı G ye ait olacaktır. Halbuki bunun böyle olmadığı kabul olundu, öyle ki A nın her B ye ait olması yanlıştır. Fakat bu böyle ise bunun sebebi A nın bazı B ye ait olmadığına doğru olmasıdır. Buna karşılık, A nın bazı B ye ait olduğu farzolunsun, daha yukarıda gösterilen hallerdeki neticelerin ay-nını elde edeceğiz.

O halde görülüyor ki saçmalık yoluyla olan bütün kıyaslarda farzolanması gereken çelişik olan-dır. Herhangi bir tarzda, ikinci şekilde olumlunun, sonuncu şekilde de bütüncülün ispat olunabildiği de apaçıktır.

14.

<DOĞRUDAN DOĞRUYA İSPATLA SAÇ-MALIĞA İRCA'IN MUKAYESESİ>

Saçmalık yoluyla ispat doğrudan doğruya is-pattan şu hususta ayrılır: biri yanlış olarak kabul edilmiş bir başka önermeye irca etmekle çürütmek istediği şeyi o koyar, halbuki doğrudan doğruya ispat, çıkış noktası olarak kabul edilmiş önermele-ri alır. O halde her ikisi de kabul edilmiş iki öncül kabul ederler; yalnız, doğrudan doğruya ispat ilk kıyasın kurucu öncüllerini alır, halbuki saçmalığa irca, öbür önerme sonucun çelişigi olduğundan ön-cüllerden birini alır. — Ve doğrudan doğruya is-patta ne sonucun bilinmesi ne de doğru veya yan-lış olduğunun önceden farzolanması gerekli değil-dir; halbuki saçmalık yoluyla ispatta, onun doğru

olmadığını önceden farzetmek gerekir. — Ama sonucun olumlu veya olumsuz olmasının hiç bir ehemmiyeti yoktur: her iki halde de durum aynıdır.

Doğrudan doğruya ispat vasıtasıyla sonuca bağlanan her şey saçmalık yoluyla da ispat edilebilir, saçmalık yolule ispat edilen şey de aynı terimlerle doğrudan doğruya ispat olunabilir. Kıyas birinci şekilden olduğu zaman, doğru ikinci veya sonuncu şekille elde edilecektir; ikincide olumsuz, sonuncuda olumlu olacaktır. Kıyas ikinci şekilde olduğu zaman, doğru bütün problemler için birinci şekilde elde edilir. Nihayet, kıyas sonuncu şekilde olduğu zaman, kıyas birinci ve ikinci şekilde elde edilir; birincide olumlu, ikincide olumsuzdur.

Gerçekte, birinci şekil vasıtasıyla A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını veya bazı B'ye ait olmadığını ispat olunduğunu kabul edelim. O zaman hipotez, A'nın bazı B'ye ait olduğu, öncüller ise G'nin her A'ya ait olduğu ve hiç bir B'ye ait olmadığı idi: Çünkü kıyas ve saçma sonuç böyle elde edilmişlerdi. Fakat G her A'ya ait olursa ve hiç bir B'ye ait olmazsa bu, ikinci şekildir. Bu öncüllerden, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı sonucu açıkça çıkmaktadır. — A'nın bazı B'ye ait olmadığı ispat edilmişse bu yine böyledir. Gerçekte, hipotez A'nın her G'ye ait olduğudur, öncüller ise G'nin her A'ya ait olduğu ve bazı B'ye ait olmadığı idi. — GA öncülü olumsuz olsaydı, yine bu böyle olacaktı: çünkü bu tarzda da ikinci şekli elde ederiz. — Şimdi A'nın bazı B'ye ait olduğunun ispat edilmiş olduğunu farz edelim. Hipotez, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığıdır,

öncüller ise B nin her G ye, A nın her G ye veya bazı G ye ait olduğu idi, çünkü bu tarzda imkânsız bir sonuç elde olunacaktır. Ama A ile B her G ye ait olurlarsa bu, sonuncu şekildir. Bu öncüllerden de A nın gerekli olarak bazı B ye ait olması gerektiği sonucu açıkça çıkar. — B veya A bazı G ye ait olarak alınsaydı netice aynı olurdu.

Şimdi, ikinci şekilde, A nın her B ye ait olarak ispat olunduğunu kabul edelim. Hipotez o zaman, A nın bazı B ye ait olmadığı, öncüller ise, A nın her G ye ve G nin her B ye ait olduğu idi: çünkü bu tarzda imkânsız bir sonuç elde olunacaktır. Fakat A her G ye, G de her B ye aitse, birinci şekil elde olunur. — A nın bazı B ye ait olduğu ispat edilmişse, bu yine böyledir: çünkü o zaman hipotez, A nın hiç bir B ye ait olmadığı, öncüller ise A nın her G ye ve G nin bazı B ye ait olduğu idi. — Kıyas olumsuz ise hipotez, A nın bazı B ye ait olduğudur; öncüller ise A nın hiç bir G ye ait olmadığı, G nin her B ye ait olduğudur, öyleki birinci şekil elde olunur. — Kıyas bütüncül değilse, ama A nın bazı B ye ait olmadığı ispat olundu ise, çözüm aynıdır. Hipotez, A nın her B ye ait olduğudur, öncüller ise A nın hiç bir G ye ait olmadığı ve G nin bazı B ye ait olduğudur: çünkü böylece birinci şekil elde olunur.

Şimdi, üçüncü şekilde, A nın her B ye ait olduğunun ispat edildiğini farzedelim. O zaman hipotez A nın bazı B ye ait olmadığı idi, öncüller ise G nin her B ye, A nın her G ye ait olduğudur: çünkü bu tarzda imkânsız bir sonuç elde edeceğiz.

Öncüller de birinci şekli elde ederler. — İspat olumlu bölümcül bir yükleme ortaya koyarsa, sonuç ayındır. Hipotez, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı idi; öncüller ise, G'nin bazı B'ye, A'nın her G'ye ait olduğu idi. — Kıyas olumsuz ise hipotez, A'nın bazı B'ye ait olduğudur, öncüller ise G'nin hiç bir A'ya ait olmadığı ve her B'ye ait olduğu idi; bu ise ikinci şekildir. — İspat bütüncül değilse bu yine böyledir. Hipotez, A'nın her B'ye ait olduğu olacaktır, öncüller ise G'nin hiç bir A'ya ait olmadığı ve bazı B'ye ait olduğu idi: bu ise ikinci şekildir.

O halde, aynı terimler vasıtasıyla her problemi doğrudan doğruya da ispat etmenin mümkün olduğu görülüyor. Bunun gibi, kıyaslar doğrudan doğruya ispatlı oldukları zaman, onlar verilen terimlerle öncül olarak sonucun çelişği alındığı takdirde, saçmalığa irca olunabilecektir. Gerçekte, kıyaslar, akis yoluyla elde olunanların özdeşi oluyorlar, öyle ki her meselenin kendileriyle çözülmüş olacağı şekilleri doğrudan doğruya elde ederiz. Öyleyse her meselenin her iki tarzda, doğrudan doğruya olduğu gibi saçmalık yoluyla de ispat olunduğu ve bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı apaçıktır.

15.

<KARŞI ÖNCÜLLERDEN ÇIKARILAN SONUÇLAR>

Hangi şekilde karşı öncüllerden itibaren bir sonuç çıkarmak mümkündür, hangi şekilde mümkün

değildir; bu şöyle gösterilebilecektir. Sırf lâfzi manada, öncüller dört tarzda karşıdırlar: olumlu bütüncülün olumsuz bütüncüle karşı-olumu, olumlu bütüncülün olumsuz bölümcüle, olumlu bölümcülün olumsuz bütüncüle, olumlu bölümcülün olumsuz bölümcüle karşı-olumu vardır; fakat gerçekte, ancak üç karşı-olum vardır. Çünkü olumlu bölümcül sırf lâfzi bir tarzda olumsuz bölümcüle karşıdır. Bu karşı önermelerden bütüncül olanlarına, yani olumlu bütüncülün olumsuz bütüncüle karşı-olumuna *zıtlar* adını veriyorum: söz gelimi, *her ilim iyidir, hiç bir ilim iyi değildir*'e karşıdır; öbürleri birer *çelişik*'dir.

Birinci şekilde, karşı öncüllerden ister olumlu, ister olumsuz, kıyas elde olunamaz. İki öncülün her ikisinin de olumlu olmaları gerektiğinden ötürü, olumlu kıyas yoktur. Halbuki karşılardan biri olumlu, öbürü olumsuzdur. Olumsuz kıyas da yoktur, çünkü karşılar, aynı konu hakkında aynı yüklemi hem tasdik, hem de inkâr ederler: Halbuki birinci şekilde, orta terim iki uç hakkında tasdik edilmez, fakat onun hakkında bir başka terim tasdik edilir ve onun kendisi de bir başka terim hakkında tasdik edilir; bu türlü öncüller karşı değillerdir.

Buna karşılık, ikinci şekilde, zıtlar gibi çelişikler de bir kıyas vücuda getirebilirler. Gerçekte, söz gelimi, A'nın iyi, B ve G'nin *ilim* demek olduğunu kabul edelim. O zaman, her ilmin iyi olduğu, sonra da hiç bir ilmin iyi olmadığı konulursa A her B'ye aittir ve hiç bir G'ye ait değildir; öyle ki B hiç bir G'ye ait değildir; bunun sonucu olarak, hiç bir ilim ilim değildir. — Her ilmin iyi olduğu konul-

duktan sonra tıp ilminin iyi olmadığı konulursa yine bu aynıdır: çünkü A her B ye aittir ve hiç bir G ye ait değildir, öyle ki hususî bir ilim, ilim olmayacaktır. — B *ilim*, G tıp *ilmi* ve A *inanç* manasına gelmek üzere, A her G ye ait olursa ve hiç bir B ye ait olmazsa durum yine aynıdır: çünkü hiç bir ilmin inanç olmadığı konulduktan sonra hususî bir ilmin inanç olduğu konuldu. Bu kıyas, terimler arasındaki münasebetin tersine çevrilmesi bakımından öncekinden farklıdır: birinci halde olumlu olan B ye aitken, şimdi G ye ait oluyor. — Bir öncül bütüncül değilse, durum aynıdır: gerçekte, her zaman orta terim bir uç hakkında olumsuz olarak, öbürü hakkında olumlu olarak söylenen şeydir. — Bunun neticesi olarak, her ne kadar ne her zaman, ne de mutlak olarak olmayıp sadece orta terime bağlı terimlerin ya özdeş, veya bütünün bölümü ile olan münasebetinin aynı münasebette oldukları zaman da olsa, karşılıkların bir sonuca götürmesi mümkündür. Yoksa bu, imkânsızdır: çünkü öncüller başka hiç bir tarzda ne zıt ne de çelişik olamazlar.

Üçüncü şekilde, olumlu bir kıyas hiç bir zaman, birinci şekil için gösterdiğimiz sebepten dolayı karşı öncüllerden çıkmayacaktır, ama burada terimler bütüncül olsun veya olmasın, olumsuz bir kıyas bulunabilir. Gerçekte, B nin ve G nin *ilim*, A nın *tıp ilmi* demek olduklarını kabul edelim. O zaman her tıp ilminin ilim olduğu ve hiç bir tıp ilminin ilim olmadığı konmuşsa, B her G ye ait olarak, G hiç bir A ya ait olmayarak alınmıştır; bundan hususî bir ilmin ilim olmayacağı neticesi çıkar. —

BA öncülü bütüncül olarak alınmazsa sonuç aynıdır: çünkü bir tıp ilmi ilimse, sonra da hiç bir tıp ilmi ilim değilse bundan hususî bir ilmin ilim olmadığı sonucu çıkar. Terimler bütüncül olarak alınmışsa öncüller çelişiktir; ama biri bölümcül ise çelişiktirler.

Karşıları bizim gösterdiğimiz tarzda, yani her ilim iyidir, sonra hiç bir ilim iyi değildir veya hususî bir ilim iyi değildir tarzında almanın mümkün olduğuna dikkati çekmek zorundayız: bu halde, dikkatimiz, mutad üzere, uyanıktır. Ama bir çelişikliğin unsurlarından birini başka sorgular vasıtasıyla çıkarmak da, veya *Topikler*'de sözü edildiği gibi almak da mümkündür. — Mademki tasdiklere karşı - olumların sayısı üçtür, bundan karşılarn altı tarzda alındığı neticesi çıkar: olumlu bütüncül ve olumsuz bütüncül, veya olumlu bütüncül ve olumsuz bölümcül, veya olumlu bölümcül ve olumsuz bütüncül elde olunabilir ve terimler arasındaki bu münasebetler tersine çevrilebilir; söz gelimi, A her B ye aittir ve hiç bir G ye ait değildir, veya A her G ye aittir ve hiç bir B ye ait değildir, veya A bütüncül olarak alınan birine aittir ve bölümcül olarak alınan öbürüne ait değildir, ve burada da terimler arasındaki münasebetler tersine çevrilebilir. — Üçüncü şekil için de bu böyledir. — Böylece, bir kıyasın karşı öncüller vasıtasıyla kaç türlü ve hangi şekillerde yapılabileceği görülür.

Yine yanlış öncüllerden, daha yukarıda dedüğümüz gibi, doğru bir sonuç çıkarılabildiği de açıktır, halbuki karşı öncüllerden bu mümkün değildir:

gerçekte, her zaman kıyas, bu halde, gerçeğe zıddır; söz gelimi, bir şey iyi ise onun iyi olmadığı, veya o bir hayvansa hayvan olmadığı sonucu çıkarılır, çünkü kıyas bir çelişiklikten hareket eder ve dayandığı terimler ya özdeş, veya bütünün bölümüyle olan münasebeti gibi bir münasebetedirler. — Paralogizmalarda, hiç bir şeyin hipotezin çelişiği olan bir sonuç elde etmekten alıkoymadığı da apaçıktır: söz gelimi, bir sayı tek ise tek olmadığı sonucu çıkarılır. Gerçekte, kıyası (gerçeğe) zıt yapan çelişik öncüllerdir; öyleyse bu cinsten öncüller kabul olunursa, sonuç hipotezin çelişiği olacaktır. — Fakat şunu farzetmek gerektir ki zıtlar iyi olmayanın iyi olduğu gibi veya bu cinsten başka bir şey gibi bir sonuç elde edecek şekilde, bir tek kıyastan çıkarılamazlar; meğer ki derhal şöyle bir öncül alınmaya: *her hayvan aktır ve ak-olmayandır*; halbuki *insan hayvandır...* Ama ya çelişiği ilâve etmek, söz gelimi, her ilmin inanç olduğunu söylemek ve bundan sonra da tıp ilmi ilim olduğu halde hiç bir tıp ilminin inanç olmadığını (çürütmenin yapılış tarzına göre) koymak gerekir, veya iki kıyastan hareket ederek sonucu çıkarmak gerekir. Fakat öncüllerin gerçekten zıt olmaları için onlar yukarıda gösterdiğimizden başka bir suretle alınamazlar.

16.

<İSPATI İSTENİLENİ DELİL OLARAK
ALMA>

Başlarken konulan soruyu iddia etmek veya almak, bu ait olduğu cins bakımından ileri sürülen

problemin bir ispat hatasından ibaret olan bir istidlâldir. İspat hatası ise birçok tarzda meydana gelebilir: büsbütün sonuç çıkarılmazsa, veya daha az bilinen veya aynı derecede bilinmeyen öncüller vasıtasıyla kıyas yapılırsa veya önertiler yoluyla sonurtu konulursa bu hata vaki olur; çünkü ispat daha pekin ve daha önce olan bilgiler (notions) den hareketle yapılır. Bütün bunlardan hiç bir şey ispatı istenileni delil olarak alma ($\tau\omicron\ \alpha\iota\tau\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota\ \tau\omicron\ \epsilon\zeta\delta\epsilon\chi\eta\varsigma$) değildir . Fakat mademki bazı şeyler yalnız yabancı veriler vasıtasıyla bilindiği halde bazı şeylerin kendi kendileriyle bilinmeleri tabiidir (gerçekte, ilkeler kendiliklerinden, ve ilkelere bağlı olanlar başka verilerle bilinirler), işte kendi kendisiyle bilinmeyen bir hakikat kendisiyle ispat olunmaya kalkışıldığı zamandır ki bir ispatı istenileni delil olarak alma hatası işlenir.

İspatı istenileni delil olarak alma bahis konusu olanı derhal almakla yapılabilir; ya tabiatları gereğince başlangıçta konulan mesele ile ispat edilecek başka şeyler vasıtasıyla bu mesele bu aynı şeylerle de ispat olunabilir; söz gelimi, G nin kendisinin A ile ispat edilmiş olması tabiatı gereği olduğu halde A, B ile; B de G ile ispat olursa durum bu olur: netice, böyle muhakeme etmekle A nın kendisinin kendisiyle ispat olunduğudur. Bu, muhakkak, paraleller çizdiklerini sananların yaptıkları şeydir: paraleller daha önce var olmazlarsa ispatı imkânsız olan birtakım şeyleri koyduklarının farkına varmazlar. Bövlece bu yolda düşünerek sadece, bir şey varsa onun var olduğu söylemesine varılır: bu tarzda her şey kendi kendine bilinecektir, bu ise imkânsızdır.

Öyle ise A'nın G'ye ait olması ve tıpkı bunun gibi A'nın B'ye ait olması belirsiz olduğu halde, A'nın B'ye ait olduğunun teslim olunması isteniliyorsa, daha başlangıçta bahis konusu olanın iddia edilip edilmeyeceği henüz iyice görülmüyor; buna karşılık, açıkça görülen şey, ispat bulunmadığıdır, çünkü ispatın ilkesi, çözümü yapılacak mesele kadar belirsiz olan şey olamaz. Fakat B ve G aralarında bir özdeşlik münasebetini haizlerse, ister açık bir şekilde akso-lunabilsin, ister biri öbürüne ait olsun, başlarken konulan mesele savunulur. Gerçekte, A'nın aksedildikleri takdirde bu terimler vasıtasıyla B'ye ait olduğu pekâlâ ispat olunabilecektir. Fakat bunlar akis olunamazlarsa böyle bir ispatı önleyen onların akis olunamazlıklarıdır, başvurulmuş tarz değil. Akis yapılsa, o zaman bizim gösterdiğimiz yapılar ve üç önerme vasıtasıyla karşılıklı bir ispat elde olunur. — Bunun gibi A'nın G'ye ait olup olmadığını bilmek meselesi kadar belirsiz olan B'nin G'ye ait olduğu önermesi konulursa, yine başlangıçtaki mesele henüz iddia edilmiş değildir, ama ispat yoktur. Fakat ister akso-lunabilir olmalarından, ister A'nın B'nin sonurtusu olmasından ötürü A ile B özdeş iseler, ispatı istenileni delil olarak alma, yukarıdaki aynı sebepten ötürü vaki olur; çünkü ispat olunacağı delil olarak almanın tabiatını gösterdik: o kendi kendine apaçık olmayan bir şeyi yine kendisiyle ispat etmekten ibarettir.

Öyleyse başlangıçta konulan meseleyi iddia etmek kendi kendine apaçık olmayan bir şeyi kendisiyle ispat etmek ise, başka deyimle, hem ispat olu-

nacak önerme, hem de bu önermenin ispatını yapacak şey belirsiz oldukları zaman, ister özdeş olan yüklemelerin aynı konuya ait olmaları yüzünden, ispat etmemekse, o zaman ikinci ve üçüncü şekilde iki tarzda, olumlu bir kıyas için bu yalnız üçüncü ve birinci şekillerde olması kaydıyla, ispatı istenileni delil olarak alma olabilecektir. Kıyas olumsuz ise aynı yüklemeler aynı konu hakkında inkâr edildikleri zaman ispatı istenileni delil olarak alma vardır ve her iki öncül meseleyi aynı tarzda savunmaz (ikinci şekil hakkında da bunu söylemek gerekir), çünkü olumsuz kıyaslarda terimlerin aksi olmaz. — İspat olunacağı delil olarak alma ispatçı kıyaslarda, gerçeğe göre münasebette bulunan terimlerle bizim gösterdiğimiz tarzda olur; diyalektik kıyaslarda, sanıya göre münasebette bulunan terimlerle olur.

17.

<NON PROPTER HOC [1] TUTAMAĞINA DAİR>

Çok defa argümantasyonlarda söylemeye alışık olduğumuz, *neticenin yanlış olmasının sebebi bu değildir* itirazı ilkin imkânsıza götüren kıyaslarda ispat edilmiş olan saçmalığa irca yoluyla çelindiği zaman raslanır: gerçekte, bu önerme çelinmeksizin *bu, bu sebepten değildir* denmiyecek, sadece tutamağın ilk kısımlarına yanlış bir şeyin, konulduğu söylenecek-

[1] Sebebi bu değildir.

tir. Doğrudan doğruya ispatlarda da söylenmeyecektir, çünkü sonucun çeldiği şey burada konulmaz; bundan başka, ABG terimleri vasıtasıyla doğrudan doğruya ispat ile herhangi bir önerme çürütüldüğü zaman kıyasın, konulan şeye bağh olmadığını söylemek mümkün değildir: çünkü *bu*, *bunun yüzünden değildir* deyimini ancak hipotez çürütüldüğü halde, kıyasın yine de bundan bir sonuç çıkardığı zaman kullanırız, bu ise doğrudan doğruya ispatçı kıyaslarda vaki olmaz, çünkü bir önerme çürütüldüğü zaman artık buna taallûk eden bir kıyas bulunmayacaktır. — O halde ancak imkânsıza irca hallerinde *bu*, *bunun yüzünden değildir* denebildiği görülür ve yine başta alman hipotez ile imkânsız sonuç arasında, hipotez ister konulsun, ister konulmasın, imkânsızlık yine de sonuç olarak çıkacak şekilde bir münasebet bulunması gerekir.

Yanlış sonucun hipoteze bağh olmadığı en açık hal, saçmalığı sonuç olarak çıkaran orta terimlerden teşkil edilen kıyas, bizim *Topikler*'de açıkladığımız gibi, hipotezle bir irtibatı olmadığı halidir. Gerçekte bu, sebep olmayanı sebep olarak koymaktır; söz gelimi, diyagonalin ölçülemezliğini ispat etmek isteği ile hareketin imkânsızlığı üzerine *Zenon*'un tutamağının ispatına çalışılırsa ve bu önerme dolayısıyla saçmalığa irca ile işe girilirse yanlış sonucun başlangıçtaki beyan ile asla hiç bir irtibatı yoktur.

Bir başka hal de, imkânsız sonucun tamamıyla hipotezle irtibat halinde olmakla beraber, yine de ondan çıkmadığı zamanki haldir. İrtibat ister yukarıya

doğru ister aşağıya doğru yapılsın, bu vaki olabilir. Söz gelimi, A. B ye; B, G ye; G de D ye ait olarak konulursa, ve B nin D ye ait olduğu yanlış ise: çünkü A ortadan kaldırıldığı halde yine de, B nin G ye, G nin de D ye ait olduğu konulursa yanlış sonuç baştaki hipoteze bağlı olmayacaktır. İrtibat yukarıya doğru oluyorsa yine böyledir: söz gelimi, A nın B ye; E nin A ya ve Z nin E ye ait olduğu farzolanduğu zaman, Z nin A ya ait olduğu yanlış olacaktır; çünkü bu tarzda da imkânsız sonuç, başlangıçtaki hipotez ortadan kalkarsa da, ondan çıkacaktır. — Fakat imkânsız sonucun başlar-ken konulan terimler ile irtibat halinde olması gerekir: bu tarzda o, hipoteze bağlı olacaktır. Söz gelimi, irtibat aşağıya doğru yapıldığı zaman imkânsız sonucun, terimlerden yüklem olanı ile irtibat halinde olması gerekir; çünkü A için D ye ait olmak imkânsızsa A yı ortadan kaldırmakla artık yanlış sonuç kalmayacaktır. İrtibat yukarıya doğru vuku buluyorsa, imkânsız sonuç, yüklemenin konusu ile irtibat halinde bulunmak zorundadır: çünkü Z nin B ye ait olması, mümkün değilse, B ortadan kaldırıldıktan sonra, artık imkânsız bir sonuç kalmayacaktır. — Kıyaslar olumsuz oldukları zaman da çözüm aynıdır.

O halde, imkânsız sonuç başlangıçta konulan terimlere ait olmamak şartıyla, yanlış sonucun hipotezden çıkmadığı görülüyor. Hatta bu halde bile, yanlış sonucun her zaman hipotezin neticesi olmadığı söylenemez mi? Gerçekte A nın B ye değil de K ye, K nin G ye, G nin de D ye ait olduğu ko-

nulmuş olsa bile bu durumda imkânsız sonuç kalmakta devam eder. Yukarıya doğru terimler alınırsa, yine bu böyledir. Bunun neticesi olarak, mademki imkânsız bir sonuç elde olunuyor, hipotez ister verilsin, ister verilmesin, bu sonuç hipotezden müstakil olabilir. Veya belki de *hipotezin yokluğunda, yanlış sonuç yine elde olunur* deyimini, herhangi bir başka hipotez konulsaydı imkânsızlık ondan çıkardı manasında almalıyız; biz daha çok, hipotez ortadan kaldırıldı mı, aynı imkânsız sonucun geri kalan öncüllerden çıktığını söylemek istiyoruz, çünkü şüphesiz aynı bir yanlış sonucun birçok öncüllerden çıkması saçma değildir: söz gelimi, ister iç açının dışı açıdan büyük olduğu konulsun, ister üçgenin ikiden fazla dik açısı ihtiva ettiği konulsun, paralellerin bir noktada birleştikleri, gibi.

18.

<KIYASIN VEYA PROSİLLOJİZM ÖNCÜLERİNİN YANLIŞLIĞINDAN ÇIKAN SONUCUN YANLIŞLIĞI>

Yanlış tutamak bir ilk yanlıştan ileri gelmektedir. Gerçekte, her kıyasın kurulması iki öncülden veya daha çok sayıda öncülden itibaren olur. O halde yanlış sonuç iki öncülden çıkarsa, bu öncüllerden biri veya hatta her ikisi gerekli olarak yanlıştır, çünkü doğru öncüllerden yanlış bir kıyasın kurulamayacağını söyledik. İki öncülden fazla öncül varsa, söz gelimi, G önermesi A ile B önermele-

riyle, bunlar da D,E,Z ve H ile elde edilmişse daha üstteki bu son önermelerden biri yanlış olacaktır, tutamak yanlışlığını bu önermeden çıkarır, çünkü D, E, Z ve H vasıtasıyla A ve B çıkarılır. Bunun sonucu olarak, işte bunların birinden sonuçlar yanlış çıkarlar.

19.

<KATASILLOJİZM>

Bir katasillojizme yakalanmayı önlemek için, hasmın bizden sonuçları ilâve etmeksizin tutamağı istediğı zaman, öncüllerde aynı terimi iki defa vermemeye dikkat etmelidir. Çünkü orta terim olmadan, kıyasın elde olunmadığını ve birden fazla alınan terimin orta terim olduğunu biliyoruz. — Her bir sonuca göre orta terimi göz önünde tutma tarzına gelince:bu her bir şekilde ispatın hangi nevinden sonuca varıp dayandığını bilmemizden açıkça çıkar. Bu, tutamağımızı nasıl müdafaa etmemiz gerektiğini bildiğimizden, gözümüzden kaçmayacaktır.

Fakat cevap verildiğı zaman önlenmesini tavsiye ettiğimiz şeyin insanın kendisi argümente ettiğı vakit gizlemeye çalışılması gerektir. Bu ilkin, sonuçları prosillojizmlerden çıkaracak yerde gerekli öncüller alınır ve sonuçlar bir yana bırakılırsa; ikinci olarak, bitişik önermeler isteyecek yerde, müşterek terimlerden en çok mahrum olanları alınır ve gerçekleşecektir. Söz gelimi, BGD ve E orta terimler olmak üzere Z den A yı çıkarmak gerektiğini kabul edelim. O zaman A nın B ye ait olup olmadığı

ğını, sonra da B nin G ye ait olup olmadığını değil, D nin E ye ait olup olmadığını, ve ancak ondan sonra B nin G ye ait olup olmadığını sormak zorundayız; ve bu böylece devam eder. Kıyas bir tek orta terimle elde edilmişse, orta terimle başlamak gerekir. İnsan oyununu cevap verenden en iyi bu şekilde gizliyecektir.

20.

<ÇÜRÜTME>

Bir kıyasın ne zaman elde edilebildiğini ve terimlerinin kendi aralarında ne gibi münasebetleri olduğunu bildiğimizden ne zaman çürütme olacaktır, ne zaman olmayacaktır, bunu da açıkça görüyoruz. Bütün önermeler kabul olunmuşsa, veya cevaplardan biri bir manada, öbürü başka manada (söz gelimi biri olumlu öbürü olumsuz olarak) verilmişse, burada çürütme olabilir. Gerçekte, bir kıyasın birinci veya ikinci tarzda münasebette bulunan terimlerle mümkün olduğunu gördük; bunun sonucu olarak konulan şey sonuca zıt ise, gerekli olarak, bir çürütme vaki olur, çünkü çürütme çelişmeyi ortaya koyan bir kıyastır. — Buna karşılık hiç bir şey kabul edilmemişse, çürütme imkânsızlaşır: bütün terimler olumsuz olduğu zaman kıyas mevcut olmadığını söyledik, öyle ki çürütme de yoktur, çünkü çürütme olursa, gerekli olarak kıyas da olacaktır, ama kıyas olursa gerekli olarak çürütme olmaz. — Cevapta hiç bir şey bütüncül olarak alınmamışsa, çürütme yi-

ne mümkün değildir, çünkü çürütmenin ve kıyasın tarifi aynıdır.

21.

<YANLIŞ>

Terimlerin konuluşunda aldandığımız gibi bazen yine aynı suretle yanlışın onlar hakkında verdiğimiz bükümde de vukua geldiği olur: söz gelimi, aynı yüklem doğrudan doğruya birçok konulara ait olduğu zaman, birinin bilindiği halde, öbürünün bilinmediği ve yüklemnin hiç de ona ait olmadığını düşünülebildiği olur. Gerçekte, özleri gereğince A nın B ye ve G ye, aynı tarzda B nin ve G nin de D ye ait olduklarını farzedelim. O zaman A nın her B ye, B nin D ye ait olduğu, ama A nın hiç bir G ye ait olmadığı ve G nin her D ye ait olduğu düşünülürse, o zaman aynı bir şeye göre aynı bir şey hakkında bilgi ve bilgisizlik elde olunacaktır. Şimdi yanlış aynı bir seriye ait terimler için husule gelirse: söz gelimi, A, B ye; B, G ye; G de D ye ait olursa, fakat A nın her B ye ait olduğu ve hiç bir G ye ait olmadığına hükmedilirse, A nm D ye ait olduğu bilindiği aynı zamanda, ona ait olmadığı düşünülecektir. — Bundan sonra, bilinen şeyin düşünülmediğine inanmakla yetimsenecek mi? Gerçekte, herhangisi bir tarzda, A nm B vasıtasıyla G ye ait olduğu, yani tıpkı bölümcülün bütüncül vasıtasıyla bilindiği gibi biliniyor; bundan, bir manada, bilinen şeyin hiç bir suretle düşünülmediğine hüküm olunduğu sonucu çıkar, bu ise imkânsızdır. İlkin dediğimiz şeye

geline, yani orta terimin aynı seriye bağlı olmaması halinde, orta terimlerden her birine göre her iki öncülün birden düşünülmesi mümkün değildir: söz gelimi, A'nın her B'ye ait olup hiç bir G'ye ait olmadığı, ve B ile G'nin ikisinin birden her D'ye ait olduğu. Gerçekte, birinci öncülün, ister mutlak olarak, ister kısmen zıt olduğu olur. Çünkü B'nin kendinin ait olduğu her şeye A'nın ait olunduğu düşünülürse, B'nin D'ye ait olduğu bilirse, A'nın D'ye ait olduğu da bilinir. Bunun sonucu olarak, bunun aksine, G'nin kendinin ait olduğu her şeyden hiç bir şeye A'nın ait olmadığı düşünülürse, bölümcül olarak alınan, B'nin kendinin ait olduğu şeye ait olmadığı düşünülür. Fakat B'nin kendinin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu düşünülürse ve bundan sonra bölümcül olarak alınan, B'nin kendinin ait olduğu şeye A'nın ait olmadığı düşünülürse bu, ister mutlak, ister kısmî bir hüküm zıtlığıdır.

Öyleyse böyle bir düşünce tarzı mümkün değildir; buna karşılık, hiç bir şey her bir kıyasın bir öncülünü veya iki kıyasın birinin iki öncülünü düşünmemekten alıkoymaz: söz gelimi, A her B'ye, B de D'ye aittir ve bundan baka, A hiç bir G'ye ait değildir. Bu cinsten bir yanlış bölümcül şeyler hakkında düştüğümüz yanlış benzer. Söz gelimi, A her B'ye, B her G'ye ait olursa, A her G'ye ait olacaktır; o halde B'nin kendinin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu biliniyorsa, A'nın G'ye ait olduğu da biliniyor. Ama hiç bir şey G'nin var olduğunu bilmemekten alıkoymaz. Söz gelimi, A *iki dik açı*, B *üçgen*, G de *görülen üçgen* manasına gel-

sin. Gerçekte, her üçgenin iki dik aç ı ihtiva ettiğini bilmekle beraber, G nin var olmadığına hüküm olunabilir. Öyle ki aynı zamanda aynı şey bilinecek ve bilinmeyecektir. Çünkü *her üçgenin aç ılarının iki dik aç ıya eşit olduğunu bilmek* basit bir şey değildir: o kâh umumi ilim, kâh hususî ilim demektir. Böylece de, umumî bir ilim olarak G nin iki dik aç ıyı ihtiva ettiği biliniyor, fakat bu, bir hususî ilim olarak bilinmiyor; bunun sonucu olarak birbirine zıt bir bilgi ve bir bilgisizlik elde olunmayacaktır. — Aynı tarzda *Menon*'un tutamağı tenkit olunabilir, bu tutamağa göre, bilgi bir hatırlamadır. Gerçekte, hiç bir zaman önceden hususî hakkında bilgi sahibi olduğu olmaz; fakat tümevarım vaki olurken aynı zamanda hususî nesnelerin bilgisini elde ederiz ve bize sanki hatırlayıp da onları tanımışız gibi gelir. Bazı şeyler vardır ki biz onları, söz gelimi, bir üçgen olduğunu bilir bilmez, aç ıların iki dik aç ıya eşit olduğunu derhal biliriz. Bütün öbür haller için de bu böyledir.

O halde umuminin bilgisi iledir ki hususî nesneleri görürüz. bizim onları bilmemiz onlara has bilgiyle değildir. Bunun sonucu olarak, bilgimiz veya yanlışımız birbirine zıt olmadan onlar hakkında yanılmak mümkündür: gerçekte, bilgi umumiye, yanlış hususiye taallûk eder. Bizim daha yukarıda söylediğimiz hallerde de bu aynıdır: orta terim üzerinde yapılan yanlış ne kıyas yoluyla kazanılan bilgiye zıttır, ne de orta terimlerden birine ait olan hüküm öbürüne ait olan hükme zıttır.

Buna karşılık, A'nın B'nin bütününe, B'nin de G'ye ait olduğunu bilmekle beraber, bizi A'nın G'ye ait olmadığını düşünmekten hiç bir şey alıkoymaz. Söz gelimi, her katırın kısır olduğunu ve falan hayvanın katır olduğu bilindiği halde bu hayvanın gebe ilduğuna hüküm olunur: çünkü her iki önerme birlikte göz önünde tutulmazsa, A'nın G'ye ait olduğu bilinmez. Böylece biri bilinir, öbürü bilinmezse bir yanlış yapılacaktır, umuminin bilgisi ile hususinin bilgisi arasındaki münasebet işte budur. Gerçekte, duylardan gelenlerin dışında, duylabilir nesnelerden hiç birini, hatta onları daha önce duymuş olsak bile, bilmiyoruz; meğer ki bunlar hakkında fiil değil de umumî ve has bir bilgi edinmiş olmayalım. Çünkü bu *bilgi* üç manada alınır: umumî ilim veya nesneye has ilim veya fiil halinde ilim bahis konusu olabilir; bundan yanlışın da o kadar tarzda alınacağı sonucu çıkar. O halde bu bilgi ve bu yanlış zıt olmamak şartıyla, hiç bir şey aynı bir nesne hakkında bilmekten ve yanılmaktan alıkoymaz. Bilginin her bir öncüle sınırlı bulunduğu ve daha önce hususî nesnenin göz önünde tutulmadığı halde olan da budur, gerçekte katırın gebe olduğu düşünüldüğü zaman, ilme fiil halinde sahip olunmaz. Esasen hüküm yoluyla bilgiye zıt bir yanlış da işlenmez: çünkü umuminin bilgisine zıt olan yanlış kıyastır.

Fakat <denilecek> iyiliğin özünün kötülüğün özü olduğu düşünülerek, iyiliğin özüyle kötülüğün özünün aynı şey olduğu düşünülecektir. Gerçekte, iyiliğin özünü A ile, kötülüğün özünü B ile ve bir defa daha iyiliğin özünü G ile göstereyim. Sonra da,

B ile G nin özdeşliğine hüküm olunsun, G nin B olduğuna, B nin de aynı suretle A olduğuna ve bunun sonucu olarak, G nin de A olduğuna hükmolunacaktır. Gerçekte, tıpkı G nin, kendi hakkında doğru olduğu şey hakkında A doğru idiyse, A da G hakkında doğru idi dediğimiz gibi *hükmetmek* fiili için de bu böyledir. Var olmak fiili için de aynı: çünkü G, B ye, B de A ya özdeş idi ise, G nin de A ya özdeş olduğunu söyledik. Bunun sonucu olarak, *fikir beyan etmek* fiili için de tıpkı böyledir. İlk husus¹ kabul olunursa o zaman bu gerekli değil midir? — Fakat ilinti olarak hariç, iyiliğin özünün kötülüğün özü olduğunun kavranabilmesi belki yanlış, çünkü, gerçekte, bu, türlü tarzlarda düşünülebilir. Fakat bu noktanın daha yakından incelenmesi gerektir.

22.

<İSTENECEK VEYA ÖNLENECEK
ŞEYLERİN AKSI VEYA KIYASLAN-
MASI İÇİN KAİDELER>

Uçlar aksedildiği zaman, orta terimin de iki uçla aksedilmesi gereklidir. Gerçekte, B vasıtasıyla A, G ye ait olsun: A ve G aksedilmişlerse ve A nın ait olduğu her şeye G de ait olursa, B, A ile aksolunur ve A nın ait olduğu her şeye, orta terim olarak alınan G vasıtasıyla, ait olur; G de, orta terim olarak alınan A vasıtasıyla B ile aksolunur. — Olumsuz bir yüklemenin sözü edilirse, yine bu böy-

¹ İyiliğin özünün kötülüğün özü olduğu.

ledir. Söz gelimi, B, G ye aitse ve A da B ye ait değilse A da G ye ait olmayacaktır. O halde B, A ile aksolunursa G de A ile aksolunacaktır. Gerçekte, B nin A ya ait olmadığını kabul edelim; G de ona ait olmayacaktır, çünkü B nin her G ye ait olduğunu kabul ettik. G, B ile aksolunursa, B de A ile aksolunur: çünkü B nin kendisi hakkında tasdik edildiği her şey hakkında G tasdik edilmiştir. G, A ya ve B ye göre aksolunursa, B de A ya göre aksolunur: çünkü G, B nin ait olduğu şeye aittir; fakat G, A nın ait olduğu şeye ait değildir. Ancak bu son halde, sonuçtan hareket olunur: öbür haller, olumlu kıyasta olduğu gibi olmazlar. — Şimdi A ve B, bunun gibi G ve D aksedilmişlerse, veya A veya G gerekli olarak her varlığa yükletilmişse o zaman B ve D, biri veya öbürü her varlığa yükletilecek şekilde bulunurlar. Mademki, gerçekte, A nın ait olduğu şeye B, ve G nin ait olduğu şeye D aittir ve mademki ya A, ya G aynı zamanda olmamak şartıyla, her varlığa yükletilmiştir, ya A nın veya D nin de, aynı zamanda olmamak şartıyla, her varlığa yükletildiği de açıktır. Söz gelimi, yaratılmamış olan bozulmaz, bozulmayan da yaratılmamış ise, yaratılmış olanın bozulabilir ve bozulabilenin de yaratılmış olması gereklidir: çünkü iki kıyas birlikte konulmuştu. Şimdi ya A veya B, tıpkı ya G veya D gibi her varlığa ait olursa, fakat bu yükleme aynı zamanda vaki olmazsa, o zaman A ve G aksedilmişlerse B ve D de birbirine aksolunurlar. Gerçekte, B, D nin ait olduğu bölümcül olarak alınan şeye ait olmazsa, A nın ona ait olacağı açıktır. A ona

ait olursa, G için de bu böyledir, çünkü bunlar birbirlerine aksolunurlar. Bunun sonucu olarak, G ve D birlikte yüklenmiş olacaklardır, bu ise imkânsızdır. — Fakat A, B nin ve G nin bütününe ait olduğu ve başka hiç bir şey hakkında tasdik edilmediği zaman ve B nin de her G ye ait olduğu zaman, A ve B nin birbirine aksolunmaları gereklidir: gerçekte, mademki A ancak B ye ve G hakkında söylenmiştir, B de hem kendi hakkında hem de G hakkında, kendisi müstesna, A nın hakkında söylendiği her şey hakkında söyleneceği açıktır. Şimdi A ve B, G nin bütününe ait oldukları zaman, ve G de B ile aksolunduğu zaman, A nın her B ye ait olması gerekir; mademki, gerçekte, A her G ye, G de akis yoluyla B ye aittir, A her B ye ait olmaktadır.

A ile B gibi iki karşı terimden A, B ye ve aynı suretle D de G ye tercih edildiği zaman birlikte alınan A ve G, birlikte alınan B ve D ye tercih edilirse, A da D ye tercih edilir. Gerçekte, B nin önlenmesi gerektiği aynı ölçüde A istenilecektir, çünkü bunlar zıtdırlar. D ye nispetle G için de bu böyledir, çünkü onlar da zıtdırlar. O halde A nın D ile aynı ölçüde tercih edilmesi gerekirse, B nin de G ile aynı ölçüde önlenmesi gerekir, çünkü önlenecek nesnelerden her birinin, aranılacak nesnelerden her birinin, aranılması gerektiği aynı ölçüde önlenmesi gerekir. Bunun neticesi olarak, her ikisi de birlikte alınan A ile G. birlikte alınan B ve D ye nispetle, aynı ölçüde aranılmalı veya önlenilmelidir. Fakat A ile G, B ile D ye tercih olunduklarından, A, D nin istendiği aynı

ölçüde istenilemez, çünkü o zaman D ile birlikte alınan B, G ile birlikte alınan A ile aynı ölçüde istenilebilir olur. Fakat D, A ya tercih edilirse o zaman B nin de G den daha az önlenmesi gerekir, çünkü az, aza karşıdır. Fakat daha büyük bir iyilik ve daha az bir kötülük daha az bir iyiliğe ve daha büyük bir kötülüğe tercih edilirler: O halde bütün olarak BD, bütün olarak AG ye tercih edilmelidir. Fakat gerçekte, bu böyle değildir. A, D ye tercih edilir ve bunun sonucu olarak, G nin B den daha az önlenmesi gerekir. — O halde sevgisi yüzünden her aşık A yı tercih ederse, yani sevilenin razı olmadığı halde (B ile gösterilmiştir) sevenin arzusunun yerine getirmektense (D ile gösterilen budur), arzusunun yerine getirmekle beraber, buna razı olmasını tercih ederse (bizim G ile gösterdiğimiz budur), apaçıktır ki A, sevilenin arzusunun yerine getirmesi hususunda tercih edilecek bir mahiyettedir. Şu halde sevilme, sevgide, birleşmeye tercih edilir. Sevgi, böylece, birleşmeden çok, muhabbete bağlıdır. Her şeyden önce, mühim olan sevilme, amacı da budur. O halde birleşme asla surette bir amaç değildir, veya ancak sevilme maksadıyla amaçtır: gerçekte, öbür istekler ve sanatlar aynı tarzda bulunurlar.

23.

<TÜMEVARIM TEORİSİ>

O halde akislerde terimlerin münasebetinin ne olduğu, tevcih yoluyla neyi seçmek veya önlemek gerektiği görülüyor.

Fakat şimdi, daha önce incelenen şekiller vasıtasıyla elde olunanın sade diyalektik kıyaslar ve ispatçı kıyaslar olmayıp aynı zamanda retorik kıyaslarının da takip olunan yol ne olursa olsun, umumî olarak her ikna (πείσσις) şeklinin de olduğunu ortaya koymamız gerekmektedir. Her kanaat, gerçekte, kıyasla kazanılır veya tümevarımdan çıkar.

Tümevarım veya tümevarımlık kıyas uçlardan birine dayanarak öbürünün orta terime yüklendiğini çıkarmaktan ibarettir. Söz gelimi, B, A ile G arasında orta terim olmak üzere, A'nın B'ye ait olduğu G vasıtasıyla ispat olunacaktır: işte gerçekte, tümevarımlarımızı biz böyle yaparız. A'nın *uzun yaşamak*, B'nin *safradan mahrum olmak*, G'nin de, söz gelimi, *insan*, *at* ve *katır* gibi *uzun ömürlü fertler* demek olduğunu kabul edelim. O zaman A, G'nin bütününe aittir; çünkü safrasız her hayvan uzun yaşar. Fakat B (safradan mahrum olmak) da her G'ye aittir. Öyleyse G, B ile aksolunur ve orta terimin G'den daha çok kaplamı olmazsa, gerekli olarak A, B'ye ait olur. Gerçekte, daha yukarıda ispat olundu ki iki yüklem aynı konuya ait olurlarsa ve uç onlardan biriyle aksolunursa, öbürü aksolunan yükleme ait olacaktır. Fakat G'nin bütün hususî varlıklardan mürekkep olarak anlaşılması gereklidir, çünkü tümevarım onların hepsi ile olur.

Bu kıyas cinsi ilk ve vasitasız öncülü sağlamaya yarar: çünkü bir orta terimin bulunduğu hallerde kıyas orta terimle olur, onun bulunmadığı hallerde tümevarım ile olur. — Her hangi bir şekilde, tümevarım kıyasa karşı koyar: kıyas, orta terim va-

ispat eder; tümevarım üçüncü terim vasıtasıyla büyük ucun orta terime ait olduğunu ispat eder. Tabii düzende, orta terimle olan kıyas daha öncedir ve daha bellidir, ama bizim için tümevarımlık kıyas daha açıktır.

24.

<MİSAL YOLUYLA İSTİDLAL>

Büyük ucun, üçüncü terime benzer bir terimle orta terime ait olduğu ispat edildiği zaman *misal* vardır. Ama orta terimin üçüncü terime, birincinin üçüncüye benzer terime ait olduğunun bilinmesi gerekir. Söz gelimi, A'nın *kötü*, B'nin *komşulara savaş açmak*. G'nin *Thebai'lilere karşı Atinalılar*, D'nin de *Phokis'lilere karşı Thebai'liler* demek olduğunu kabul edelim. Thebaililere savaş açmanın bir kötülük olduğunu ispat etmek istersek komşularına savaş açmanın bir kötülük olduğunu kabul etmek gerekir. Bu son önermeye inanç, benzer hallerden; söz gelimi, Thebai'liler için Phokis'lilere savaş açmanın kötü olduğundan çıkar. Mademki komşulara savaş açmak bir kötülüktür ve Thebai'lilere karşı savaş komşulara karşı savaş açmaktır, şu halde Thebai'lilere savaş açmanın bir kötülük olduğu açıktır. Şimdi, B'nin, G'ye ve D'ye ait olduğu, apaçık bir şeydir (çünkü her iki halde de bu, komşulara savaş açmaktır); A'nın D'ye ait olduğu da açıktır. (Çünkü Phokis'lilere karşı savaş Thebai'liler için hayırlı olmadı). Fakat A'nın, B'ye ait olduğu, D ile

ispat olunacaktır. Orta terimin uçla olan münasebetinin ispatı birçok benzer hallerle elde edilmişse, ispat yine aynı tarzda yapılacaktır.

O halde misal yoluyla istidlâlin ne bölümden bütüne, ne bütünden bölüme giden istidlâl olmayıp, bunun aksine olarak iki hususî hal aynı terime tabi olduğu ve bunlardan biri bilindiği zaman, bölümden bölüme bir istidlâl olduğu görülüyor. Tümevarımdan farkı, tümevarımın bütün fertlerden hareket ederek büyük ucun orta terime ait olduğunu ispat etmesi ve kıyası küçük uca tatbik etmemesidir, halbuki misal bu tatbiki yapar ve bütün fertlerden hareket ederek ispat etmez.

25.

<DÖNÜK KIYAS (απαγωγή) TEORİSİ>

Birinci terim açıkça ortaya ait olduğu ve ortamın son terime ait olması, bu münasebet herhalde sonuç kadar, hatta sonuçtan daha fazla muhtemel olmakla beraber, şüpheli olduğu zaman veya son terimle orta arasındaki ara terimlerin sayısı pek az olduğu zaman dönük kıyas vardır: bütün bu hallerde, ilme yaklaşmaya muvaffak olunur. — Söz gelimi, A'nın öğretilebilen, B'nin ilim, B'nin de adalet demek olduğunu kabul edelim. İlmin öğretebileceği açıktır, halbuki faziletin bir ilim olması şüphelidir. O halde BG önermesi AG kadar veya daha çok muhtemel ise dönük kıyas vardır: gerçekte, AG sonucuna BG önermesinin ilâvesiyle bilmeye daha yaklaşılr. çünkü

daha önce bizim hiç bir bilgimiz yoktur. — Şimdi B ile G arasındaki ara terimlerin sayısının pek az olduğu farzedelim: bu tarzda da, ilme pek yaklaşılar. Söz gelimi, D nin *Kare olmak*, E nin *düz şekil*, Z nin de *daire* demek olduğunu kabul edelim E ile Z arasında yalnız bir tek ara terim olsa (söz gelimi, hilâl şekillerinin yardımıyla daire düz bir şekille eşit olsa) ilme yaklaşılar.

Buna karşılık, BG, AG den daha çok muhtemel olmadığı ve aradaki terimlerin sayısı az olmadığı zaman buna (abduction) demem; BG öncülü vasıtasız olsa da yine demem. Çünkü böyle bir önerme ilimdir.

26.

<İTİRAZ>

İtiraz bir öncüle zıt bir öncüdür. Öncülden farkı, itirazın Lölümcül olabildiğidir, halbuki öncül ya asla bölümcül olmaz veya hiç değilse bütüncül kıyaslarda öyle değildir. — İtiraz kendini iki tarzda ve iki şeklin yardımıyla gösterir: iki tarzda, çünkü her itiraz ya bütüncül veya bölümcüdür; iki tarzda, çünkü itirazlar öncüle karşı görünürler ve karşılar ise yalnız birinci ve üçüncü şekillerde ispat edilebilirler. Gerçekte, hasım bir olumlu bütüncül ileri sürdüğü zaman, biz bir olumsuz bütüncülle veya olumsuz bölümcülle karşılık veririz: bu önermelerden olumsuz bütüncül birinci şekille, olumsuz bölümcül sonuncu şekille çıkarılmıştır. Söz gelimi, A nın *bir tek ilim vardır*, B nin de *zıtlar* demek olduğunu kabul ede-

lim. Zıtlar ilminin bir tek olduğu ileri sürülürse itiraz: ya karşılar ilminin hiç bir zaman bir tek ve aynı olmayıp, zıtların karşı olduğu (o zaman birinci şekil elde olunur); veya bilinebilenin ve bilinemeyenin bir tek ilmi olmadığı (o zaman bu, üçüncü şekildir) olabilir: çünkü G (bilinebilen ve bilinemeyen) hakkında bunların zıtlar olduğu doğru; fakat bunların bir tek ilmin konuları oldukları yanlıştır.

Şimdi, öncül olumsuz ise, bu yine böyledir. Hasım, zıtlar ilminin bir tek olmadığını ileri sürerse, bütün karşıların veya sağlam ve hasta gibi bazı zıtların bir tek ve aynı ilmin konuları oldukları karşılığını veriyoruz: birinci halde, sonuç birinci şekilden; ikincide üçüncü şekilden gelir.

Umumî bir tarzda, bütüncül olarak yapılan her itirazda, hasım tarafından ileri sürülen terimleri içine alan bütüncül terime karşı gelişmeyi yöneltmek gereklidir. Bu hasım, söz gelimi, zıtlar ilminin bir tek olmadığını ileri sürerse, bütün karşılar ilminin bir tek olduğu karşılığının verilmesi gerekir. Böyle birinci şekli elde etmemiz gerekir, çünkü ilk konuyu içine alan bütüncül orta terim oluyor.

Buna karşılık, bölümcul olarak yapılan itirazda, gelişme, konulan öncülün konusu hangi terime göre bütüncül ise, o terim hakkında olmalıdır; söz gelimi, bilinebilen ile bilinemeyenin aynı bir ilmin konuları olmadığı söylenecektir: *zıtlar* bu terimlerle olan münasebetlerine göre bütüncüldür. Ve üçüncü şekil elde olunur: çünkü elde, bölümcul olarak alınan orta terim, yani bilinebilen ile bilinemeyen vardır. Kendilerinden zıt sonucun çıkarılabileceği öncüller aynı za-

manda itirazlarımızı beyana çalıştığımız zaman kendilerinden hareket ettiklerimizdir. Bunun sonucu olarak, onları ancak bu şekillerde gösteriyoruz: gerçekte, karşı kıyaslar ancak bu şekillerde bulunur, çünkü ikinci şekil olumlu sonuç veremez. Üstelik, ikinci şekilde yapılan bir itiraz, söz gelimi, G, B nin sonucu olmadığından, A nın B ye ait olduğu kabul olunmazsa daha uzun bir istidlâli gerektirecektir. Bu başka öncüllerin yardımıyla apaçık olur. İtiraz başka şeylere başvurmamalıdır, fakat aldığı öbür önerme derhal apaçık olmak zorundadır. Yine bu sebeple bu işaret (σημείου) yoluyla ispatı dışarda bırakan tek şekildir.

Öbür türlü itirazları, söz gelimi, zıttan, benzerden, sanıdan çıkarılanları da göz önünde tutmak, ve bölümcül itirazın birinci şekilde, veya olumsuz itirazın ikinci şekilde teşkil edilip edilmediğini görmek gerekir.

27.

<ENTHYMEMA>

Hakikate yakın (Εἰκός) ve işaret aynı şey-değillerdir. Hakikate yakın, olası bir önermedir. Birçok zamanlarda vaki olduğu veya vaki olmadığı bilinen şey, var olmak veya var olmamak; işte hakikate yakın budur; söz gelimi, *hasetcilerden iğrenmek, sevilen kimselere muhabbetini göstermek* dir. Bunun aksine olarak, işaret ya gerekli veya olası ispatlık bir önerme olmak ister: varlığı veya hâsıl olması ister önce, ister sonra olsun, bir başka nesnenin varlığı-

nı veya husulünü gerektiren şey öbür nesnenin husulünün veya varlığının işaretidir.

Enthymema hakikate yakın öncüllerden veya işaretlerden hareket eden bir kıyastır. Bir işaret ise, şekillerde orta terimin durumuna tekabül eden üç manada alınabilir: ya birincide, ya ikincide, ya üçüncüde imiş gibi alınabilir. Söz gelimi, bir kadının sütü olduğundan doğurduğunun ispatı birinci şekilden çıkar. Çünkü *sütü olmak* orta terimdir: A ile *doğurmak*, B ile *sütü olmak*, G ile *kadın* gösterilebilir. Bir yandan da A ile *doğru*, B ile *hakimler* ve G ile de *Pittakos* gösterilerek, Pittakos doğru olduğundan hâkimlerin doğru olduklarının ispatı üçüncü şekilden çıkar: o zaman G hakkında hem A yi, hem B yi tasdik etmek doğrudur; fakat bilindiğinden ötürü, son önerme sükûtla geçilir ve yalnız birinci konulur. Nihayet, bir kadını sararmış olduğundan doğurduğunun ispatı ikinci şekle taallûk eder: gerçekte, solukluk kadında doğurmanın ardı ve neticesi olduğundan kadının doğurduğu ispatının yapıldığı düşünülür: *solukluk* A ile *doğurmak* B ile, *kadın* G ile gösterilebilir. — O halde bir tek öncül beyan olunursa, elde olunan sadece bir işarettir; ama bundan başka öbür öncül alınırsa bir kıyas elde olunur: söz gelimi, Pittakos'un liberal olduğu, çünkü harisler liberaldir, Pittakos da haristir: veya hakimlerin iyi olduğu, çünkü Pittakos yalnız iyi değil, hakimdir de. Böylece, demek ki, kıyas elde olunur. Böylece, birtakım kıyaslar elde olunur. Yalnız birinci şekille elde olunan kıyas, doğru ise reddolunamaz, (çünkü bütüncüldür) ve sonuncu şekille elde olunan kı-

yas, sonuç doğru olsa bile, kıyas ne bütüncül olduğundan, ne de ispat olunacak şeyi göz önünde tutmadığından, reddolunabilir: çünkü, Pittakos namuslu olsa bile, bu yüzden, bundan bütün öbür hakimlerin de öyle olmaları gerekli olarak çıkmaz. İkinci şekil ile olan kıyasa gelince bu her zaman ve bütün hallerde reddolunabilir, çünkü biç bir zaman bir kıyas aralarında bu cinsten bir münasebet olan terimlerle elde edilemez: doğuran kadın solgun olsun, şu kadın da solgun olsun, bundan, o kadının çocuk doğurduğu sonucu çıkmaz. Öyleyse gerçek, her türlü işaretler içinde raslanabilecek, fakat bizim göstermiş olduğumuz farklarla.

Biz ya işaretleri bu tarzda bölümlere ayırmak ve onların arasından orta terimi alâmet (Τερμῆσιον) (çünkü alâmet umumî bir kanaatle bizi tanıtan şeydir ve bilhassa bu özelliği taşıyan orta terimdir) olarak göstermek zorundayız veya uçlardan çıkan tutamaklara işaret; orta terimden çıkanlara da alâmet demek gerekir: çünkü en muhtemel ve en doğru olan birinci şekil ile çıkarılındır.

Tabiî tesirlenmelerin aynı zamanda bedende ve ruhta bir değişikliğe sebep oldukları kabul olunursa (şüphe yok, musikinin öğrenilmesi ruhta bir değişiklik hâsıl eder; fakat burada bizim için tabiî olan tesirlenmeler bahis konusu değildir: birer tabiî hareket olanlar daha çok, söz gelimi, tutkular ve isteklerdir) beden görünüşlerine göre hükmetmek mümkündür. Öyleyse bu ilk şart kabul olunursa ve bir tek işaretin bir tek tesirlenmeye tekabül ettiği kabul olunursa, ve nihayet her bir hayvan nevi için hususî bir

tesirlenme ve işaret koyabilirsek, beden görünüşlerine göre hükmedebiliriz. Gerçekte, son bir nev'e has olan bir tesirlenme, söz gelimi, arslanlarda cesaret varsa bunun da bir işareti olması gereklidir, çünkü beden ve ruhun birlikte tesirlendiğini farzettik. Bu işaretin büyük uzuvlara sahip olmaktan ibaret olduğunu kabul edelim. Bu, neveleri teşkil eden bütün fertlere ait olmasa da, başka nevilere de ait olabilir: çünkü tesirlenmenin kendi, söylemekliğimiz âdet olduğu üzere, bu bir tek nev'e has olmayıp bütün nev'e has olduğundan, işaret gösterdiğimiz manada hastır. Öyleyse aynı şeye başka bir nevide de rastlanılacaktır: herhangi başka bir hayvan nev'i gibi insan da cesaretli olabilir. O halde bu varlıkların işareti olacaktır, çünkü bir tek işaretin bir tek tesirlenmeye tekabül ettiğini farzettik. — O halde vaziyet böyle olursa ve kendilerine has bir tek tesirlenmeye sahip olan bu hayvanlarda bu cinsten işaretleri birleştirmeye gücümüz yeterse, (ama her tesirlenmenin bir işareti vardır, çünkü gerekli olarak onun ancak bir tek işareti olması gerekir) o zaman beden görünüşlerine göre hükmedebileceğiz. Bunun aksine olarak, bütünlüğü ile alınan nev'in kendine has iki tesirlenmesi varsa (söz gelimi, hem cesaretli hem de âlicenap olan arslan gibi) hangi işaretin bu tesirlenmelerin peşinden giden işaretler arasında, hangi işaretin hangi tesirlemeye hususî olarak ait olduğunu nasıl bileceğiz? Elbette ki iki tesirlenme, bütünlüğü içinde olmadan herhangi bir nevide buluştukları zaman ve bu tesirlenmelerden her birinin fertlerinin bütününe ait olmaksızın ait oldukları nevilerde falan

fert bu tesirlemelerden birine sahip olup öbürüne sahip olmadığı zaman tanıyacağız. Söz gelimi, bir insan âlicenap olmaksızın cesaretli ise ve iki işaretten ancak birine sahip ise, bunun aslında cesaret işareti olduğu apaşıktır. — O halde birinci şekilde, orta terim birinci uçla aksolunursa, fakat üçüncüden daha çok kaplamı olursa ve birbiriyle karşılıklı olmazsalar beden görünüşlerine göre hükmetmek mümkündür. Söz gelimi, A'nın *cesaret*, B'nin *büyük uzuvlar* ve G'nin de *arşan* demek olduğunu kabul edelim. O zaman B, G'nin ait olduğu şeye, ama aynı zamanda başka şeylere de ait olur. Bunun aksine olarak, A, B'nin ait olduğu bu şeye ait olur, başka hiç bir şeye ait olmaz, fakat B ile karşılıklı olur: aksi takdirde bir tek işaret bir tek tesirlenmeye tekabül etmeyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Bundan önceki ciltler için olduğu gibi, Waitz'ın *Aristotelis Organon Craece'* cilt I. Leipzig 1844 metnini esas olarak aldık. Birçok yerlerde Bekker baskısını tercih ettik. Kenarda âdet üzere, bunun sahifelemeleri yer almaktadır. Waitz'ın tadilleri notlarda gösterilmiştir.

GREKÇE ve LÂTİNCE KOMMANTERLER

(Biz bütün bu kommanterlerden, hele Alexandre, Philopon, Pacius ve Waitz'tan bol bol faydalandık) Alexandre, d'Aphrodise. — In Aristotelis Analyticorum Priorum librum I commentarium, éd. M. Wallies, Berlin, 1883 (Acad. Berol. II, I).

Ammonius. — In Aristotelis Analyticorum priorum librum I commentarium, éd. M. Wallies, Berlin 1899. (Coll. Acad. IV 6).

Philopon (J.). — In Aristotelis Analytica Priora Commantaria, éd. M. Wallies, Berlin, 1905 (Coll. Acad. XIII, 2).

Themistius. — Quae fertur in Aristotelis priorum librum I paraphrasis, éd. M. Wallies, Berlin, 1884 (coll. Acad XXIII 3).

Pacius (Julius). — Aristotelis Stagiritae.. Organum, Morgiis, 1584.

— In Poryphryi Isagogen et Aristotelis Organum Commentarium, Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — Aristotelis Opera quae extant omnia, brevi paraphrasi, etc... tomus I, continens philosophiam rationalem, hoc est logicam, rhetoricam et poeticam, Roma, 1668.

Waitz (Th.). — Aristotelis Organon graece, Leipzig 1844 — 1846, 2 Vol.

BAŞVURULAN BAŞLICA ESERLER

ORGANON'un iki önceki cildine ait tercümemizin VII. inci sayfasında yer alan listeye aşağıdaki eserleri ilâve etmek münasip olur:

Hamilton. — Fragments de philosophie, trad. Peisse - Paris, 1864.

Lachelier. — De nature syllogismi, Paris, 1876; Etudes sur le syllogisme, Paris, 1907; Le Fondement de L'Induction, 6. éd. Paris, 1911.

Liard. — Logique, 4. éd. 1897.

Port - Royal (Arnould et Nicole). — La logique et l'Art de penser, éd. Jourdain, Paris, 1869.

Renouvier (Ch). — Traité de logique générale et de logique formelle, éd. Colin, 2 vol. 1912.

Robin (L). — Platon, Paris, 1935.

SON

